

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM
ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISI

Doktora Tezi

Selçuk İşsever

Ankara, 2000

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM
ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISI

Doktora Tezi

Selçuk İşsever

Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr.Leyla Uzun

Ankara, 2000

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİLBİLİM
ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISI

Doktora Tezi
Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr.Leyla Uzun

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı:

İmzası:

Prof.Dr. İclâl Ergenç

.....

Prof.Dr. Eser Erguvanlı Taylan

.....

Doç.Dr. Engin Uzun

.....

Doç.Dr. Şükriye Ruhi

.....

Yrd.Doç.Dr. Leyla Uzun

.....

Tez Sınavı Tarihi: 29 Eylül 2000

ÖNSÖZ

Kullanımsal süreçlerin dilsel yapı ile olan etkileşimi ve dilbilgisinin biçimsel süreçleriyle ilişkisi, dilbilimin uzun zamandır ilgilendiği bir sorun olmuştur. Bilgi yapısı, dilbilgisinin özerk bir bileşeni olarak, bu süreçlerin bir arada işlediği ve dilin kullanımsal yönünün gerçekte dilin biçimsel yapısı ile ne derecede ilintili olduğunun anlaşılmasını sağlayacak bir düzenleniş içermektedir. Bilgi yapısı üzerine yapılan özellikle son dönemdeki çalışmalar, işlevsel ve biçimsel açıklamaları birleştirmiş, böylece varlıksal ve yöntemsel sorunların birlikte ele alınmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu yapı incelendikçe, kullanımsal anlamın dilde ne şekilde kodlandığı doğrultusundaki yanıt bulunamamış sorunların çözümüne çok daha hızlı bir biçimde ulaşılabacaktır.

Türkçeye yönelik olarak bu doğrultuda yapılmış çalışmalarsa, ne yazık ki, yeterli düzeyde değildir. Bu konuya ilişkin olarak Türkçe açısından daha önce yapılmış olan az sayıdaki araştırma, Türkçenin bilgi yapısının çözümlenmesine yetmemektedir. Bu gereklilikten yola çıkan bu çalışma, bir yandan bilgi yapısının Türkçedeki görünümünün açıklanmasına, diğer yandan da bilgi yapısı kuramının evrensel amaçlarına, az da olsa, bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, çalışmamız, Türkçeye ilişkin olarak yapılacak sonraki olası çalışmaları da özendirme umudunu taşımaktadır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmaya ilk başladığımda, önümde uzun ve zor bir dönem olduğunu biliyordum. Sanırım hiçbir çalışma, özellikle de bir Doktora tezi çalışması, böyle bir süreçten geçmeden tamamlanamamıştır. Ancak, bu dönemi çok daha kolay bir biçimde geçirmemi sağlayan pek çok kişinin varlığı, benim için büyük bir şanstı.

Bu açıdan öncelikle hocam ve danışmanım Yrd.Doç.Dr. Leyla Uzun'a teşekkür etmek istiyorum. Başta bu çalışmanın ortaya çıkmasına sağladığı düşünsel destek ve sonra da bana güvendiği ve her açıdan destek olduğu için... Ayrıca, kullanımbilimi bana tanıtan ve sevdiren de o oldu. Kendisine bunun için de teşekkür borçluyum.

Tez İzleme Komitesi'nin diğer üyeleri, hocalarım Prof.Dr. İclâl Ergenç ve Doç.Dr. Şükriye Ruhi de çalışmamın her aşamasında yanımdaydılar. Dilbilim okumaya başladığımdan beri hocam olan Prof.Dr. İclâl Ergenç, yalnızca bu çalışmada değil, hiçbir zaman yardımlarını esirgemedi. Doç.Dr. Şükriye Ruhi ise her zaman başvurabileceğim bir kaynaktı. Her ikisine de ayrı ayrı teşekkür ederim.

Teşekkür borçlu olduğum bir diğer isim de hocam Doç.Dr. Engin Uzun'dur. Dilbilimsel bakış açısından, aykırı görüşlerinden ve renkli kişiliğinden çok şey öğrendim...Tabii, dilbilime ilişkin öğrenebildiklerim için, öğrencisi olma gururunu yaşadığım Prof.Dr. Doğan Aksan'a da teşekkür borçluyum. Burada tek tek adını anamayacağım, ancak bu çalışmanın her aşamasında bana tartışma ortamı sağlayan herkese ve tüm arkadaşlarıma da teşekkür etmek istiyorum. Ayrıca, sesyazar kayıtlarını incelemekte yardımcı olan Teğmen Ekrem Malkoç'a da teşekkür ederim.

Sevgili ailem, sadece bu çalışma sırasında değil, bütün hayatım boyunca bana destek oldu. Onların desteği olmadan bu satırları yazıyor olamazdım. Bu nedenle onlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak da, sabrından ve her konuda sağladığı

destekten dolayı eşime, Işık'a teşekkür etmeliyim. Ancak, adının sona kalması, katkısını hiçbir biçimde küçültmemeli. O hep en yakın destekçim oldu.

Yukarıdaki satırlar, ne yazık ki, yalnızca kuru bir teşekkürden ibaret. Bu nedenle, bana katkısı olan herkesin bu çalışmanın tümünü bir teşekkür olarak kabul etmesini diliyorum.

Selçuk İşsever

Ankara, 2000

İçindekiler

Önsöz _____	ii
Teşekkür _____	iii
Kısaltmalar _____	vii
GİRİŞ _____	1-5
1. BİLGİ YAPISININ BİÇİMLENME DÜZLEMİ: kuramsal belirlemeler ____	6
1.1. Bilgi Yapısının Tanımlanışı _____	7
1.2. Bilgi Yapısı Çalışmalarının Kuramsal Gelişimi _____	16
1.2.1. Konu merkezli Çalışmalar _____	16
1.2.2. Odak merkezli Çalışmalar _____	30
1.2.3. Vallduví (1992): Bilgi Paketleme _____	38
1.2.3.1. Yaklaşımın Temel Varsayımları _____	39
1.2.3.2. Bilgisel Öncüller: konu, odak, eklenti _____	43
1.2.3.3. Bilgisel Tümce Türleri _____	52
1.2.4. Vallduví (1992) Sonrası _____	59
1.3. Değerlendirme _____	70
2. TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISININ BİÇİMLENİŞİ _____	75
2.1. Anlamsal Özellikler, Sözcük Dizilişi ve Bilgi Yapısı _____	77
2.1.1. Anlamsal Özellikler ve Sözcük Dizilişi _____	77
2.1.2. Anlamsal Özellikler ve Bilgi Yapısı _____	84
2.1.2.1. Anlamsal Özellikler ve Konu _____	85
2.1.2.2. Anlamsal Özellikler ve Eklenti _____	96
2.2. Bilgi Yapısının Yüzey Yapıdaki Düzenlenişi _____	103
2.2.1. Türkçe İçin Önerilen Bilgi Yapısı Modelleri _____	103
2.2.2. Öneri _____	116
2.3. Değerlendirme _____	118

3. TÜRKÇEDE BİLGİ YAPISININ DİLSEL GERÇEKLEŞİMİ	121
3.1. Belirtililik/Belirtisizlik ve Bilgi Yapısı	122
3.1.1. Belirtililik/Belirtisizlik, Sözcük Dizilişi ve Vurgulama Düzeni	122
3.1.2. Belirtisizlik ve Bilgisel Bileşenler	136
3.2. Sözdizimsel Görünüm	140
3.2.1. T-başı, Konu ve Eklenti	140
3.2.2. Kimi Özel Yapılar ve Bilgi Yapısı	148
3.3. Sesbilimsel Görünüm	163
3.3.1. Türkçede Odaklama: sözdizimsel ve ezgisel strateji	164
3.3.2. Odak Konumu (!)	167
3.3.3. İki Stratejinin Kullanımsal ve Yapısal Ayrımı	176
3.4. Değerlendirme	186
4. SONUÇ	188
5. TARTIŞMA	194
KAYNAKLAR	201
EKLER	211
ÖZET	219
ABSTRACT	221

KISALTMALAR

AÖ	: Ad Öbeği
BSD	: Belirtili Sözcük Dizilişi
BzSD	: Belirtisiz Sözcük Dzilişi
BVD	: Belirtili Vurgulama Düzeni
BzVD	: Belirtisiz Vurgulama Düzeni
ÇÖ	: Çekim Öbeği
GösÇÖ	: Çekim Öbeğinin Göstericisi
OÖ	: Odak Öbeği
TümÖ	: Tümleç Öbeği
k-odak	: karşıtsal odak
s-odak	: sunucu odak
t-başı	: tümce-başı
e-önü	: eylem-önü
e-öncesi	: eylem-öncesi
e-arkası	: eylem-arkası
1tk	: 1. tekil kişi
3tk	: 3. tekil kişi
bel	: belirtme durumu
bt	: belirli tanımlık
geç	: geçmiş zaman
nes	: nesne
yer	: yer
BÜYÜK HARFLER	: (s-odak içindeki) ezgisel belirginlik
BÜYÜK KALIN HARFLER	: (k-odak içindeki) ezgisel belirginlik
<i>İtalik harfler</i>	: konu
<i>İtalik, kalın harfler</i>	: tartışılan örnek

[od]	: Odak alanı
[]	: içtümce sınırı
[±Bel]	: ±Belirgin
[±Yeni]	: ±Yeni
t1, t2, t3	: taşınan birimin izi
#	: dilbilgisel, ancak bağlama uygun değil
*	: dilbilgisi dışı
?	: kabuledilebilirliği şüpheli

Giriş

Dil yeteneği, yalnızca öbek yapıların ve bu yapılardan oluşan tümcelerin yapısal olarak çözümlenmesi ve anlamsal olarak yorumlanmasını içermemektedir. Bunun yanında, üretilen yapının bağlama uygunluğu, aktarılmak istenen bilginin bu anlamda doğru bir biçimde düzenlenip düzenlenmediği de, dili konuşanların bu yapıları üretirken ve çözümlerken ilgilenmeleri gereken sorunlar arasında yer almaktadır. Bir başka deyişle, dil yalnızca biçimsel değil, kullanımsal süreçleri de içermektedir.

Bilgi yapısı (information structure), biçimsel ve kullanımsal süreçlerin birarada ve etkileşimli olarak işlediği ve biçimsel ürünlerin kullanımsal etkenler bağlamında yorumlandığı kullanımsal bir süreçtir. Pek çok araştırmacının bilgi yapısını dilbilgisinin özerk bir bileşeni olarak tanımlamasının temelinde de bu yatmaktadır. Bu niteliği nedeniyle de, bu yapının özellikleri ve diğer bileşenlerle olan ilişkisi anlaşılmadıkça, dilbilgisi incelemesinin bir yönü eksik kalmış olacaktır.

Türkçede bilgi yapısına ilişkin çalışmalarsa istenilen düzeyde değildir. Bilgi yapısının Türkçedeki görünümelerini ele alan incelemelerin azlığı yanında, konunun Türkçe açısından özellikle son yaklaşımlar doğrultusunda da yeterince incelenmediği görülmektedir. Çalışmamız, bu yönde bir araştırma olmak umudunu taşımaktadır. Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı Türkçede bilgi yapısının ne şekilde biçimlendiğini ve dilsel olarak nasıl gerçekleştiğini araştırmaktır.

Bilgi yapısına ilişkin olguların gözlemlenmesi, dilbilimde yeni değildir. 19. yüzyılın ikinci yarısından bu yana tümcenin bilgi taşıyan bir yapısı olduğu ve bu yapıya ait *konu* (topic, theme, link), *odak* (focus, rheme) ve *yorum* (comment) gibi

bileşenlerin dillerde yapısal olarak kodlandığı bilinmektedir. Tümcenin bu yapısı, bu süre içinde pek çok farklı açıdan incelenmiş, bu yapının ele alınabileceği çeşitli yaklaşımlar önerilmiştir. Bu doğrultudaki asıl önemli gelişme ise, bilgi yapısının, özellikle de odağın, tümcenin biçimsel yapılarıyla yakından ilişkili olduğunun anlaşıldığı 1960'ların ikinci yarısından bu yana yaşanmaya başlanmış ve bu dönemde bu konuyu ele alan pek çok çalışma yapılmıştır. Daha yakın bir dönemde ise, Vallduví (1992), bilgi yapısına çok daha sistemli bir yaklaşım getirmiş ve bunun sözdizimsel, anlambilimsel ve sesbilimsel bileşenler gibi, dilbilgisinin özerk bir bileşeni olduğunu ortaya koymuştur. Bu tarihten günümüze değin farklı açılardan Vallduví'yi destekleyen ve ona karşı çıkan çeşitli görüşler ortaya atılsa da, Vallduví (1992)'de önerilen bilgi yapısı modeli, temel varsayımları ve temel yaklaşımı açısından büyük oranda benimsenmiştir. Bu model, Türkçede bilgi yapısının biçimlenişinin ve dilsel gerçekleşiminin incelenmesi açısından, bu çalışmanın da kuramsal tabanını oluşturmaktadır.

Çalışmamızda ortaya konulacak bulgu ve saptamalar, Türkçede bilgi yapısının özellikle yüzey yapı görünümüleriyle sınırlı tutulacaktır. Bu nedenle çalışmamız, mantıksal anlambilim ve/veya sözdizimine yönelik herhangi bir özel kuram ile sınırlandırılmamıştır. Bilgi yapısı ezgileme, daha özel olarak belirtilecek olursa vurgulama aracılığıyla sesbilimsel bileşen ile doğrudan ilişki kurmakta ve çalışmamızda da bu ilişkiye geniş oranda yer verilmektedir. Ancak, bu doğrultudaki pek çok araştırmada olduğu gibi, bu çalışmada da sesbilimin kendi kavramsal çerçevesine yönelik ayrıntılı bir inceleme yapılması amaçlanmamıştır.

Bu çalışmanın teknik sayıltıları arasında, bilgi yapısının tüm düzlemlerde aynı görünümü sergileyeceği varsayımı bulunmaktadır. Bu nedenle, aynı zamanda oldukça büyük bir kapsama sahip olan tüm dilbilgisel yapıların oluşturduğu veri tabanının ele alınması yerine, verinin tümüne genellenebilecek bulgu ve sonuçlara ulaşılması amaçlanmıştır.

Bu sınırlılıklar içinde, çalışmamızın temel varsayımlarından ilki, Türkçede bilgi yapısının yukarıda da çalışmanın kuramsal tabanını oluşturduğunu belirttiğimiz Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bilgi yapısı modeli ile açıklanabileceğidir. Bu model çerçevesinde, bu çalışmada, Türkçede bilgi yapısının konu, odak ve *eklenti* (tail) bileşenlerini içerdiği ve bunların yüzey yapıda dilsel olarak kodlandığı varsayılmaktadır. Çalışmanın diğer bir temel varsayımı ise, dilsel kodlamanın sözdizimsel ve sesbilimsel araçlarla gerçekleştirildiğidir. Sözdizimsel bileşenin bu amaçla kullandığı araç sözcük dizilişi iken, sesbilimsel bileşenin bilgi yapısının dilsel gerçekleşimine olan katkısı ezgileme, ya da daha özel olarak, vurgulama aracılığıyla sağlanmaktadır. Türkçede bilgi yapısına ilişkin olarak daha önce yapılan çalışmaların pek çoğunda, bilgi yapısının dilsel gerçekleşimine yönelik olarak bu araçların genelde ayrı ayrı ya da birarada ama birlikte yorumlanmadan ele alındığı görülmektedir. Oysa, bu çalışmanın varsayımı, bunların bilgi yapısının her düzleminde birlikte işledikleri, herhangi bir bilgisel bileşenin tanımlanabilmesi için birarada ele alınmaları gerektiğidir.

Bilgi yapısı çalışmalarında konu kavramının belirlilik ile yeterli olmayan, ancak zorunlu bir ilişki içinde olduğu belirtilmektedir. Buna göre, tümcede konu dışındaki birimler de belirli olabildiğinden, konu bu anlamsal özellikle tanımlanamamaktadır. Ancak, konu konumu olarak belirlenen tümce-başı (bundan sonra t-başı) konumunda yalnızca belirli birimlerin bulunabilmesi nedeniyle de yalnızca [+belirli] anlamsal özellikle ilişkili birimlerin konu olabileceği belirtilmektedir. Bu, bir başka deyişle, AÖ anlambiliminin bilgi yapısı ile doğrudan ilişkili olmamakla birlikte, konu bileşeni aracılığıyla dolaylı da olsa bir ilişki kurduğu anlamına gelmektedir.

Türkçeye ilişkin çalışmalarda da benzer bir gözlem yapılmış ve AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile bulunabilecekleri tümcesel konumlar arasında bir ilişki bulunduğu sonucuna varılmıştır. Genel olarak belirtilecek olursa, bu görüşü savunanlara göre, Türkçede özellikle t-başı ve eylem-arkası (bundan sonra e-arkası) konumlarında bulunacak birimlerin anlamsal özellikleri bu konumlar tarafından sınırlanmaktadır.

Buna göre, genel olarak, t-başında yalnızca [+belirli], [-belirli, +canlı] ya da [+belirli] bir kümeye ait olan birimlerin bulunabileceği, e-arkasındaysa yalnızca [+belirli] ya da [+belirli] bir kümeye üye olan birimlerin yer alabileceği belirtilmektedir. Bu sınırlılıklar, genellikle bu konumların kullanımsal işlevleri ile ilişkilendirilmiştir. Türkçede konuların t-başında yer alması nedeniyle bu konumun burada bulunacak birime belirli olma kısıtlılığı uygulaması, e-arkasının da, *artalanlama* (backgrounding) işlevi taşıması nedeniyle, burada yalnızca [+belirli] birimlerin bulunabilmesine izin verdiği ileri sürülmüştür. Böylece, sözcük dizilişi, AÖ anlambilimi ve bilgi yapısı arasında doğrudan bir ilişki belirlenmektedir.

Ancak, bu çalışmada, Türkçede sözcük dizilişi ile anlamsal özellikler ve dolayısıyla da bilgi yapısı arasında bulunduğu söylenen yukarıdaki kısıtlamaların fazla katı olduğu, bu üçü arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığı varsayılmaktadır. Bir başka deyişle, bu doğrultudaki temel varsayımımız, bilgi yapısının ne sözcük dizilişi ile ne de AÖ anlambilimi ile doğrudan ilişkilendirilemeyeceğidir. Bu, bir yandan da, konunun belirlilik ile olan ilişkisinin yeterli olmayışının yanı sıra, zorunlu da olmadığı anlamına gelmektedir.

Türkçede bilgi yapısına ilişkin çalışmalarda üzerinde belki de en çok tartışılan konu, odaklamanın nasıl yapıldığıdır. Bu konuda çalışanlar, odaklamanın hem ezgisel hem de sözdizimsel olarak mı yapıldığı yoksa bu iki stratejiden yalnızca birinin mi kullanıldığı doğrultusunda farklı görüşler ileri sürmektedir. Ayrıca, Türkçede belirli bir odak konumunun bulunup bulunmadığı da yine odaklama olgusu konusundaki en belirgin tartışmalardan birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın bu doğrultudaki temel varsayımı, *sunucu odak* (presentational focus) (bundan sonra s-odak) ve *karşıtsal odak* (contrastive focus) (bundan sonara k-odak) ayrımı yapılmadıkça bu sorunun çözülemeyeceğidir. S-odak ve k-odağın belirlenebilmesi için de bilgi yapısı ile doğrudan ilişkili olan sözdizimsel ve sesbilimsel araçların, yani sözcük dizilişi ve vurgulamanın belirtili ve belirtisiz görünümünün saptanması gerekmektedir. Bu çerçevede, Türkçede belirtisiz ve belirtili sözcük dizilişine ek olarak, belirtili ve

belirtisiz vurgulama düzeninin de bulunduğu ve bunların her birinin, bağımsız bir biçimde, bilgi yapısı ile ayrı ayrı ilişkili olduğu varsayılmakta ve odaklama olgusu da bu bağlamda ele alınmaktadır. Buna göre, iddiamız, s-odağın sözdizimsel, k-odağın da ezgisel strateji ile belirlendiğidir. Bu, aynı zamanda, bu stratejilerin farklı yapısal özellikler ve farklı kullanımsal güdülenmeler içerdiği doğrultusundaki varsayımımızı da desteklemektedir.

Burada yazıma ilişkin bir kaç belirleme yapmak da yerinde olacaktır. Aynı kavramı karşılamak üzere kimi zaman farklı araştırmacılar tarafından farklı terimler kullanıldığından, bunların aynı metin içinde birarada bulunması kimi karışıklıklar doğurabilmektedir. Bu güçlüğü aşmak üzere bu çalışmada kullanılan yöntem şu biçimdedir. Aktarılan görüşün belirli bir araştırmacının bakış açısından sunulduğu durumlarda, kendi kullanımından farklıysa, bu araştırmacının terminolojisi, aynı konunun kendi bakış açımdan ele alındığı durumlardaysa kendi benimsediğim terminoloji kullanılacaktır. Örneğin, bu çalışmanın kuramsal tabanını oluşturan Vallduví (1992)'de konu yerine *bağlantı* (link) terimi kullanılmakta, bu çalışmada ise daha geleneksel olan konu teriminin kullanılması yeğlenmektedir. Bu nedenle, Vallduví'nin bakış açısı söz konusu olduğunda bağlantı, ilgili olgu kendi bakış açımdan ele alındığıdaysa konu terimini kullanacağım. Benzer bir yöntem de, alıntılanan örneklerde benimsenecektir. Başka bir araştırmacıdan alıntılanan bir örnekte, ilgili bağlamdaki tartışma gerektirmedikçe bilgi yapısının gösterimine yönelik olarak kendi benimsediğimiz biçim kullanılmayacak, örnek, alıntılandığı biçimiyle aktarılacaktır. Tümcelerin bilgi yapılarının gösterilişinde ise, aynı tümce için farklı bilgi yapılarından söz edilebilmesi doğrultusundaki iddia nedeniyle (bkz. Bölüm 1.2.3.), yalnızca ilgili bağlamdaki tartışmanın gerektirdiği bilgi yapısı bileşenleri işaretlenmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümü, bilgi yapısına ilişkin temel kavram ve yaklaşımların tanıtılmasına ayrılmıştır. İkinci bölümde, sözcük dizilişi, AÖ'lerin anlamsal özellikleri ve bilgi yapısı arasındaki ilişki incelenmekte ve Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıdaki görünümüne yönelik bir öneri getirilmektedir. Üçüncü

bölümde, bu öneri doğrultusunda, Türkçede bilgi yapısının sözdizimsel ve sesbilimsel düzlemlerdeki gerçekleşimi ele alınmaktadır. Bölüm 4, çalışmanın temel bulgu ve sonuçlarının aktarıldığı bölümdür. Beşinci bölümde ise, bu çalışmada ulaşılan sonuçların ortaya koyduğu ve sonraki çalışmaları güdüleyici olduğunu düşündüğümüz kimi konu ve sorunlar tartışılmaktadır.

1

Bilgi Yapısının Biçimlenme Düzlemi: kuramsal belirlemeler

1.1. Bilgi Yapısının Tanımlanışı

Dilbilgisel yapı, ses, biçim ve sözdizimsel özelliklerinin yanında bir içeriğin ya da diğer bir deyişle bir anlamın ifade edilmesini sağlayan özelliklere de sahiptir. Aslında, işlevci bakış açısını benimseyen dilbilimciler, çok uzun bir süredir dilin gerçek işlevinin bu içeriğin ifade edilmesi amacını taşıdığını ve dilin sesbilimsel, biçimsel ve sözdizimsel özelliklerinin birincil işlevinin bu amaca hizmet etmek olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle, dilde anlamın nasıl kodlandığı da üzerinde çok uzun bir süredir durulan bir sorun olmuştur. Temelde, dilin iki tür anlamı kodladığı söylenebilir. Bunlardan ilki, tümcelerın önermesel içeriklerini ilgilendiren *mantık-anlamsal anlam* (logico-semantic meaning) ya da *anlambilimsel anlam*'dır (semantic meaning). Bağlam koşullarına duyarlı olmayan, bir başka deyişle yalnızca değişmez *doğruluk-kosulları*'nı (truth-conditions) ilgilendiren bu anlamın yanı sıra, diller, hem söylem hem de tümce düzlemlerinde konuşucuların bağlama uygun öznel bakış açılarını sergileyen *kullanımsal anlam*'ı da (pragmatic meaning) kodlamaktadır. Dolayısıyla, üretilme ve yorumlanma aşamasında bir tümcenin sesbilimsel, biçimsel ve sözdizimsel özelliklerinin ilgili dilin dilbilgisi kurallarına uygunluğu yanında, bu tümcede dile getirilen önermenin doğruluk-kosullarına ve ilgili tümcenin içinde bulunduğu bağlama uygunluğu da önem taşımaktadır. Doğruluk-kosulları, bir tümcede dile getirilen bir önermenin mantıksal tutarlılığını ilgilendirir. Bir tümcenin anlamının belirlenmesinde doğruluk-kosullarına dayalı anlamsal içeriğinin saptanması önemli

olmakla birlikte, bu, tümcenin bütüncül anlamının yalnızca bir yönünü oluşturmaktadır. Tümcenin bütüncül anlamının diğer bir yönü de, bağlam koşulları ile belirlenen kullanımsal anlamıdır. Dolayısıyla, tümcenin bütüncül anlamına ulaşabilmek için, hem anlamsal hem de kullanımsal anlamının ayrı ayrı yorumlanabilmesi gerekmektedir. Anlambilimsel anlam ya da önermesel içerik, en genel biçimiyle söyleyecek olursak, tümce öğelerinin sözlüksel anlamları ve bu öğeler arasındaki ilişkilerle belirlenmekte ve kodlanmaktadır. Diğer yandan, daha önce pek çok araştırmacı tarafından yapılmış olan (1)'deki gözlem, dilde mantıksal doğruluk-koşullarına bağlı anlambilimsel anlamın yanı sıra kullanımsal anlamın da kodlandığını açıkça ortaya koymaktadır:

- (1) a. Ömer okula gitti.
b. Okula Ömer gitti.

(1)a-b'deki tümceler bütünüyle aynı önermesel içeriğe, yani aynı mantık-anlamsal anlama sahiptir. Her iki tümcede de Ömer'in okula gittiği bilgisi verilmektedir.¹ Buna karşın, bu tümcelerin farklı dilsel biçimlerde olduğu görülmektedir. Bu durumda akla gelen soru, aynı önermesel içeriğe sahip olmalarına karşın bu tümcelerin niçin farklı biçimlerde olduğu, ya da daha genel bir biçimde, dilin bütünüyle aynı önermesel içeriği yansıtmak için niçin iki ayrı biçim kullandığıdır. Görüldüğü gibi, her iki tümcedeki öğelerin dilbilgisel işlevleri de aynıdır. Yani, (1)a'nın *çalkalama* (scrambling) sonucu elde edilen biçimi olan (1)b'nin öğeleri, (1)a'dakilerle aynı dilbilgisel işlevlere sahiptir. Bu iki tümce arasında, çalkalama olgusunu, yani bunların farklı sözcük dizilişlerine sahip olmalarını, açıklayacak başka bir sözdizimsel ya da yapısal farklılık da bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu tümcelerin biçimsel farklılığı anlamsal ya da sözdizimsel olarak güdülenmemektedir. Bu durumda, yukarıdaki sorunun en açık biçimde gerekçelendirilebilecek yanıtı, bu

¹ Bu tümcelerde dile getirilen bilginin önermesel gösterimi şöyledir: git- (Ömer, okul)

tümcelerinin öelerinin farklı kullanımları için örnekler yerine getirdiğidir. Bir başka deyişle, (1)'deki tümceler arasındaki biçimsel farklılıkların kullanımları olarak düşünülmektedir. (1)a Ömer hakkında ve onunla ilgili olarak ne yapıyor ya da nereye gittiği söylenmektedir; (1)b ise okul hakkında ve bu tümcede, (1)a'dan farklı olarak, Ömer'in nereye gittiği de il, okula kim gittiği anlatılmaktadır. Dolayısıyla, bu tümceler mantık-anlamsal olarak aynı bilgiyi taşıyan, kullanımları olarak farklı içeriklere sahip olmakta, yani, öelerinin farklı kullanımları için farklı nedenlerle, farklı kullanımları bilgileri iletmektedir. (1)a-b'de tümce öelerinin yüklendiği bu farklılıklar, bilgi yapısının temel bileşenlerini, ya da diğer bir deyişle temel bilgi birimlerini (information unit) oluşturur. KONU (topic)² ve ODAK (focus) terimleriyle adlandırılır. Örneğin, (1)a'da konu (1)b'de odakken, (1)a'da odak (1)b'de ise konudur.

Konu-odak bilgisinin tümcedeki bu farklılığı, konuşucuların tümcenin belirli bir anda taşıdığı bilgiyi yapılandırırken dinleyicilerinin inanç, bilgi ve dikkat durumlarının göz önünde bulundurduğunu göstermektedir (Chafe 1976, Prince 1986, Vallduví 1992). Söylem bağlamında iletişimde dinleyicilerin bilişsel durumları da dikkate alınarak, konuşucuların bilgiyi yapılandırma biçimi de buna uygun olarak değişmektedir, tümcedeki bilginin her ayrı yapılandırılmasıyla konuşucular, dinleyicilerini bu bilginin nasıl alınıp bilgi deposuna (knowledge-store) yerleştirileceği ile ilgili olarak bilgilendirmektedir (Vallduví, 1992). Bir başka deyişle, bilginin tümcedeki yapılandırılması ile iletişim bağlamı arasında sıkı bir ilişki vardır. (1)'deki tümceler arasındaki biçimsel farklılıkların kullanımları olarak düşünüldüğünü söylememizin nedeni budur. (1)a-b, farklı konuşma bağamlarına aittir; bu nedenle de birbirlerinin yerine kullanılamazlar:

² Konu terimi yerine, her açıdan aynı anlamı karşılamak üzere (theme) ve bağlantı (link) terimleri de kullanılmaktadır.

(2) (Ömer nereye gitti?)

- a. Ömer okula gitti
- b. # Okula Ömer gitti.

(3) (Okula kim gitti?)

- a. Okula Ömer gitti.
- b. # Ömer okula gitti.

(2) ve (3), (1)a-b'nin birbirinden farklı bağlam kümelerini seçtiğini ve birbirlerinin yerine kullanılamayacaklarını açıkça göstermektedir. Bilgi yapısını kullanımbilimin inceleme alanına sokan da, bilginin tümcedeki bu bağlam duyarlı düzenleniştir.

Bilgi yapısı aynı önermesel içeriğin bağlama uygun olarak farklı biçimlerde sunulmasını sağlamakla birlikte, farklı önermesel içeriklerin benzer bağlam koşullarında benzer biçimde sunulmasını da sağlamaktadır. Örneğin (4)a-b'deki tümceısını

olarak kabul edilmekle birlikte, bu yapının dilin hangi düzleminde açıklanması gerektiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir grup araştırmacı, bilgi yapısının bütünüyle kullanımsal olarak açıklanması gerektiğini ileri sürerken, diğer bir grup araştırmacı da, bu yapının dilin kullanımsal bir görünümü olduğunu kabul etse de, bilgi yapısının ancak anlamsal olarak açıklanabileceğini iddia etmektedir. Bir başka deyişle, bilgi yapısı olgusunun buraya kadar kısaca açıklamaya çalıştığımız özellikleri, yani bu yapının gözlemlenebilen bir olgu olduğu konusunda herhangi bir tartışma bulunsa da, ilgili yapının dilbilimsel açıklanma düzlemi konusunda iki karşıt görüş bulunmaktadır.

Bu görüşlerden kullanımsal açıklamayı savunan bakış açısı, bilgi yapısını, tümcenin içerdiği kullanımsal bilginin, bir başka deyişle tümcenin *işlevsel yükü*'nün (functional load), bağlam koşullarına uygun olarak üretilmesini sağlayan düzenlemelerin yapılmasından sorumlu görmektedir. Chafe (1976), bu düzenlemeyi bir ürünün *paketlenmesi*'ne (packaging) benzeterek, aynı ürünün farklı biçimlerde paketlenebileceğini, ancak bunun ürünün niteliğini ilgilendirmediğini, olsa olsa satışların artmasına bir etkisinin olabileceğini belirtmiştir. Prince (1986) ise, 'paketleme' benzetmesine benzer bir biçimde 'kesip biçme' (tailoring) benzetmesini kullanmakta ve bilginin diğer katılımcılara konuşmacılar tarafından farklı biçimlerde kesilip biçilerek sunulduğunu belirtmektedir. *Enformatik* (Informatics) adını verdiği bir dilbilgisi bileşeni önererek daha kapsamlı bir bilgi yapısı modelini savunan Vallduví (1992) ise, bilgi yapısına ait olguları, Chafe'in 'paketleme' benzetmesini örnekseyerek, *bilgi paketleme* (information packaging) adı altında incelemektedir. Ancak Vallduví, Chafe ve Prince'in bu olgu hakkındaki saptamalarını doğru kabul etmekle birlikte, Chafe'in *empati* (emphaty), *karşıtlık* (contrast) ve *öznesellik*'i (subjecthood) de aynı olgunun kapsamı içinde gördüğünü belirtmektedir. Vallduví'ye göre, bunlar bilgi yapısı ile ilgili değildir. Vallduví ayrıca, Prince'in de 'kesip biçme' (tailoring) benzetmesiyle hem bilginin tümcesel olarak düzenlenişini hem de AÖ'lerin söylem bağlamı içindeki *bilgi değerleri*'ni (information status) kastettiğini, oysa bilgi

yapısının yalnızca tümcesel düzlemle ilgili olduğunu belirterek bu belirlemelerden

nedenle de bilgi yapısının, anlamsal, sesbilimsel ve sözdizimsel bileşenler gibi, tümce dilbilgisinin özerk bir bileşeni olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmektedir.³ Vallduví (1992:3), mantık-anlamsal anlam ile bilgi paketlemenin dilin iki ayrı, özerk bileşenini oluşturduğunu, bu ikisinin de bir biçimde yorumlayıcı olmakla birlikte farklı türde 'anlam'larla ilgili olduğunu belirtmekte ve iddiasını şöyle dile getirmektedir: "*bütüncül bir dilsel edinç modeli, ENFORMATİK adını vereceğim ve yalnızca bilgi paketlemenin üretilmesi ve yorumlanması ile ilgili olan bir bileşen içermek zorundadır*".

Bilgi yapısının özerk bir bileşen olmasına karşın, bununla dilbilgisinin diğer bileşenleri arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır (Vallduví 1992, 1993; Lambrecht 1994; Vallduví ve Engdahl 1996; Choi 1996). Vallduví (1992:3), bilgi yapısının, dilin yüzey yapısında yansıtılmasını sağlamak üzere sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerle etkileştiğini belirtmektedir; bunun anlamsal bileşenle olan etkileşimi ise, yine Vallduví'ye göre, her iki bileşenin de dilin yorumlayıcı amaçları doğrultusunda işlemeden kaynaklanan kaçınılmaz bir sonuçtur. Örnek (1)'de gözlemlenen olgular, bilgi yapısıyla sözdizimsel olgular arasında gerçekten de bir etkileşim olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu örnekte, çalkalama olgusunun tümcenin bilgi yapısı ile yakından ilişkili olduğunu görmüştük. Bu örnekte olduğu gibi, doğrudan yapısal gerekliliklerden doğmayan ve tümcede kullanımsal bilginin düzenlenmesini, bir başka deyişle bilgi yapısının yüzey yapıda yansıtılmasını amaçlayan pek çok sözdizimsel işlem vardır. Bunlar arasında *EÖ-öncelemesi* (VP-preposing), *sola-taşıma* (left-dislocation), *sağa-taşıma* (right-dislocation), *belirteç-öncelemesi* (adverb-preposing), *edilgenleştirme* (passivization), *AÖ-yükseltmesi* (NP-raising), *sıfatlaştırma* (relativization), *özne-bitişmesi* (subject incorporation), *konulaştırma* (topicalization), *ayrıklaştırma* (clefting) ve *yarı-ayrıklaştırma* (pseudo-clefting) gibi yapısal olarak güdülenmeyen çeşitli sözdizimsel işlemler sayılabilir. Bunların yanında, *odaklama* (focusing), *odaksızlaştırma* (defocusing),

³ Bu görüş, Choi (1996) gibi başka araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

odak-öncelemesi (focus-preposing) gibi işlemler ve s-odak⁴, k-odak gibi farklı odaklama türleri de bilgi yapısının yüzey yapıda sesbilimsel olarak kodlanmasını sağlayan biçimsel araçlar arasındadır.

Bilgi yapısının dilbilgisinin diğer bileşer

TDA

1.2. Bilgi Yapısı Çalışmalarının Kuramsal Gelişimi

Dilbilim literatüründe bilgi yapısına ilişkin olguların gözlemlenmesi çok yeni değildir. 19. yüzyıldan başlayarak tümcede bağlam-duyarlı bir anlamın kodlandığı farkedilmiş, o zamandan bu yana giderek artan bir ilgiyle bu olgunun gözlenmesine devam edilmiş ve söz konusu olgu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda tümcede biri bağlamdan elde edilebilecek, diğeri de bütünüyle yeni olan iki tür bilginin, sırasıyla konu ve odağın, kodlandığı görülmüş, ancak bunların tanımlanması, açıklanması, dildeki diğer olgularla ilişkileri ve özellikle de tümcedeki dağılımlarıyla ilgili sorunlar, günümüze kadar süren yoğun ve çok-terafli bir tartışmanın konusu olmuştur. Bu doğrultudaki literatürün çok geniş ve terminolojinin de çok çeşitli olmasına karşın, bugüne kadar yapılan çalışmaları, bilgi yapısına ilişkin incelemeleri daha kuramsal bir çerçeveye oturttuğunu düşündüğüm Vallduví (1992)'ye kadar olan ve sonraki çalışmalar olarak ikiye ayırarak ele almak istiyorum. Vallduví (1992)'den önceki çalışmaların, ele aldıkları olguları betimleme güçlerine göre, konu-merkezli ve odak-merkezli olmak üzere iki genel başlık altında incelenebileceği görülmektedir.⁸ Bir sonraki iki alt-bölümde, bu çalışmaların, araştırmamı ilgilendiren yönlerini temel alarak, genel bir görünümünü sunmaya çalışacağım.

1.2.1. Konu-merkezli Çalışmalar

Çeşitli kaynaklar, bilgi yapısına ilişkin ilk gözlemlerin Weil (1844) (bkz. Hajičová 1983:268, 1994:245; Hajičová ve Sgall 1988:70), von der Gabelentz (1868, 1891) (bkz. Gundel 1977:19; Hajičová 1983:268, 1994:245; Hajičová ve Sgall 1988:70; Schlobinski ve Shütze-Coburn 1992:89; Kuppevelt 1994:4629), Paul (1880, 1909) (bkz. Gundel 1977:19; Schlobinski ve Shütze-Coburn 1992:89), Wegener

⁸ Vallduví (1992), bilgi yapısına ilişkin önceki çalışmalarla ilgili ayrıntılı ve eleştirel bir tartışma sunmaktadır.

(1885) (bkz. Hajičová 1983:268, 1994:245; Hajičová ve Sgall 1988:70) ve *konu* ve *yorum* terimlerini ilk olarak kullanan Amman⁹ (1928) (bkz. Hajičová, 1983:268, 1994:245; Hajičová ve Sgall 1988:70; Vallduví 1992:29) tarafından yapıldığını bildirmektedir. Bu ilk çalışmalarda daha çok olgunun betimlemesi yapılmış, tümcenin anlambilimsel anlam dışında başka bir anlamı daha kodladığı, bilgisellik açısından görecelilik taşıyan iki ayrı bilginin tümcede dile getirildiği gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki, diğerine göre daha az bilgisel olan konu, diğeri ise tümcenin asıl bilgi yükünü oluşturan yorumdur. Bilgi yapısına ilişkin çalışmalar, bu ilk belirlemeler ışığında öncelikle Prag okulundan başlayarak günümüze değin artan bir ilgiyle devam etmiştir.

Konu merkezli çalışmaların temel ilgi noktası, konunun tanımlanması olmuştur. Bu doğrultudaki tanımlamalar büyük bir çeşitlilik göstermekle birlikte, bunların genel olarak üç farklı bakış açısıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, konuyu *ilişkisel* (relational) bir kavram olarak ele alan, yani konu ve odağı söylem içindeki durumlarına göre değil 'birbirlerine göre' tanımlayan, ve tanımlamayı *hakkındalık* (aboutness) kavramı üzerine oturtan bakış açısıdır. Diğeri bir bakış açısı, konunun tümcenin yorumlanması için bir *çerçeve* (frame) oluşturduğunu kabul ederek 'hakkındalık' yerine *çerçeve oluşturma* özelliğini öne çıkarmakta, son bakış açısı ise konuyu *aşamalı* (hierarchic) bir kavram olarak ele alıp bir *konusallık hiyerarşisi* (topicality hierarchy) belirlemektedir.

Bunlardan 'hakkındalık' kavramını temel alan bakış açısı, konunun tanımlanmasında en eski ve belki de en yaygın olarak kabul edilen bakış açısıdır. Gundel (1977:13), Platon ve Aristo'dan beri tümcenin özne ve eylemlilik olarak iki ana ulama ayrılmasının dilbilgisinin temel ilkesi olduğunu belirtmekte ve o dönemden bu yana, kabaca, 'özne' ile tümcede dile getirilen ifadenin ne hakkında olduğunun adlandırıldığı tümce bölümüne, 'eylemlilik' ile de tümcenin bunun hakkında bir şeyler söylenen bölümüne gönderimde bulunulduğunu belirlemektedir. Hakkındalık

⁹ Amman (1928), bu terimlerin Almanca karşılığı olan *thema* (konu) ve *rhema* (yorum) terimlerini önermiştir.

kavramının dilbilimdeki ilk temsilcilerinden biri ise Mathesius (1915)'tir (bkz. Hajičová, 1983:269, 1993:31; Vallduví, 1992:31). Mathesius, tümcenin iki bölümden oluştuğunu belirtmiştir: konuşucunun hakkında konuşmak istediği şey, yani konu, ve bununla ilgili olarak söylenecekler. Hockett (1958) de Mathesius ile aynı doğrultuda tümcenin iki bölümden oluştuğunu belirtmekte ve konuyu hakkındalık kavramı ile birleştirerek, konuşucunun önce bir konuyu bildirdiğini daha sonra da bunun hakkında bir şey söylediğini ifade etmektedir (bkz. Gundel 1977:19; Vallduví 1992:31). Örneğin, aşağıdaki tümcenin konusu *Levent*, yorumu da onun sinemaya gitmesidir:

(5) *Levent* sinemaya gitti.

Konuyu farklı dilsel bileşen ve düzlemlerle ilişkili görüp konunun saptanmasında farklı ölçütler belirlemelerine karşın¹⁰, diğer pek çok dilbilimci de konunun tanımlanmasında 'hakkındalık' kavramına başvurmuştur. Örneğin Keenan (1976:318), konuyu anlamsal olarak özne ulamı ile ilişkilendirerek tanımında hakkındalık kavramına yer vermektedir: "*t[emel]-özneler normal olarak t[emel]-tümcenin konusudur, yani konuşucunun ne hakkında konuştuğunu belirlerler.*" Halliday (1967:212) ise, t-başı konumunu işlemsel bir ölçüt olarak kullanarak konuyu "*...hakkında konuşulan şey ve bir mesaj olarak tümcenin başlangıç noktası*" biçiminde tanımlamaktadır. Öte yandan, hakkındalık kavramı söylem konusunun

¹⁰ Örneğin Keenan (1976) konuyu anlamsal, Reinhart (1982), Vallduví (1992), Lambrecht (1994) kullanımsal, Chomsky (1965) ise sözdizimsel bir kavram olarak belirlerken, Gundel (1985) hem kullanımsal hem de sözdizimsel konudan söz etmektedir. Bunun yanı sıra, diğer pek çoklarıyla birlikte, örnek vermek üzere adını saydığımız bu dilbilimciler konunun tümcesel düzlemde açıklanabilecek bir kavram olduğunu düşünürken, örneğin Keenan ve Schieffelin (1976), Givón (1983), Dik (1989), Schiffrin (1992) ve van Kuppevelt (1994) gibi dilbilimciler ise bunun söylem düzlemine ait olan ve bu nedenle bu düzlemde açıklanması gereken bir kavram olduğunu belirtmektedir. Bunların yanında, konunun varolan dilbilimsel kavramlarla açıklanabileceğini, bu nedenle konu teriminden bütünüyle vazgeçilmesi gerektiğini öne süren bir başka görüş daha bulunmaktadır (bkz. Schlobinski ve Schütze-Coburn (1992)).

tanımlanmasında da kullanılmıştır. Örneğin Keenan ve Schieffelin (1976:338) söylem konusunu "...konuşucunun sunduğu ya da almayı beklediği yeni bilgi hakkındaki önerme (ya da önermeler dizisi)" biçiminde tanımlamakta, Givón (1992:9) ise konuyu insan söyleminin daha genel bir özelliği olarak görerek şu tanıma yer vermektedir: "...dilsel olarak kodlanan insan söylemi prototipik olarak kimi varlıklar 'hakkında' gibi görünmektedir. Bu varlıklar söylem içindeki konusal katılımcılardır...".

Pek çok araştırmacının, farklı açılardan ele almakla birlikte, konuyu 'hakkındalık' ile açıklamasına karşın, bu kavramın tam olarak nasıl tanımlanması gerektiği ve bunun konunun tanımlanmasında nasıl kullanılacağı açık değildir. Bu biçimiyle 'hakkındalık', kuramsal olarak tanımlanmamış, sezgisel bir kavramdır. Reinhart (1982) ve Gundel (1988), bu eksikliği farkederek hakkındalığın nasıl tanımlanması gerektiği ve ne tür bir hakkındalık kavramının konunun açıklanmasında kullanılabileceği üzerinde durmuşlardır. Reinhart, *konusu olma* (topic of) ilişkisinin anlamsal değil kullanımsal bir ilişki olduğunu, bu nedenle konunun hakkındalığın anlamsal tanımlarıyla açıklanamayacağını, bunun açıklanması için açık bir *kullanımsal hakkındalık*¹¹ (pragmatic aboutness) tanımına gereksinim olduğunu belirtmiştir. Reinhart (1982), kullanımsal hakkındalık ile ilgili geniş bir tartışma sunmakla birlikte bu kavramın çok açık bir tanımını vermemektedir. Böyle bir tanıma Gundel (1988:210)'da bulmaktayız. Gundel, kullanımsal hakkındalığı, aynı zamanda biçimselleştirmeye de çalışarak, şu biçimde tanımlamaktadır:

"Konuşucu T tümcesini kullanarak dinleyicinin V varlığı hakkındaki bilgisini artırmayı, V hakkında bilgi almayı ya da dinleyenin V'ye uygun davranmasını amaçlıyorsa, V varlığı T tümcesinin konusudur."

¹¹ Kullanımsal hakkındalık kavramı, ilk olarak felsefe geleneği içinde Strawson (1964) tarafından belirlenmiştir (bkz. Gundel 1977; Reinhart 1982).

Ancak, görüldüğü gibi, bütün biçimselleştirme çabasına karşın, bu tanımda da hakkındalık kavramının öncekilerden daha az sezgisel olduğu söylenemez. Bugün de bu kavramın sezgisel olmayan, tam bir biçimsel tanımına ulaşılabilmiş değildir. Bu nedenle 'hakkındalık', kimi araştırmacılar tarafından *kuram-öncesi* (pretheoretic) (Brown ve Yule 1983:71; van Dijk 1981:179) ve işlevsiz (Schlobinski ve Schütze-Coburn 1992) bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Kesin bir hakkındalık tanımına ulaşılamamasının doğal bir sonucu olarak da, bu kavramın bir ölçüt olarak kullanıldığı konu tanımları bugün de sezgisel olmaktan çok uzak değildir.

Konunun tanımlanmasında kullanılan bir başka kavram da 'çerçeve' kavramıdır. Bu doğrultuda yapılan tanımlara göre konu, tümcenin yorumlanabilmesi için bilişsel bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu anlamda Chafe (1976:50-51), konuyu şöyle tanımlamaktadır:

"...[Konu] tümcenin içinde ele alındığı çerçeve[dir]."

"...konu, ana eylemliğin içinde ele alındığı uzamsal, zamansal ya da bireysel bir çerçeve belirler."

Konunun tanımlanmasında bu kavramı benimseyen araştırmacılar, genellikle t-başında olmayı bir ölçüt olarak kullanmaktadır. Buna göre, tümcenin geri kalanının içinde yorumlanabileceği bir çerçeve oluşturan birim, t-başı konumunda kodlanmaktadır.¹² Örneğin Li ve Thompson (1981) (Kirkpatrick, 1996:95 içinde), İngilizcede t-başında bulunan zaman ve yer belirteçlerinin "...*tümcenin geri kalanının içinde sunulduğu çerçeveyi*..." belirlediğini ortaya koymaktadır. Schroeder (1999:52), benzer bir biçimde belirtecimsilerin çerçeve oluşturma işlevlerinin Türkçede de

¹² Bu anlamda bu tanımlama, ileride sözü edilecek işlemsel ölçütlerden t-başında olma ölçütü ile büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Ancak, 't-başında olma' bir tanım değil bir ölçüt olduğundan, bu ikisinin birbirinden ayırarak ele alınması seçilmiştir. Örneğin, benzer bir biçimde, konuyu 'hakkındalık' kavramı ile tanımlayan Halliday (1967), Vallduví (1992) gibi kimi araştırmacılar da t-başı olma ölçütünü kullanmaktadır.

görüldüğünü bildirmektedir. Schroeder, aşağıdaki örneğin son tümcesinde t-başında bulunan belirtecimsinin ('bende') bir *yer çerçevesi* (location framework) belirlediğini, bu nedenle 'bir biçimde' konusal olması gerektiğini belirtmektedir:

- (6) 1923 yılında İstanbul'da Beşiktaş'ta doğdum.
babamın memuriyeti sebebiyle
ilk tahsilimi Susurluk'ta
orta ve liseyi Balıkesir'de yaptım
daha sonra İstanbul'a geçtim
bende müzik merakı küçük yaşlarda başladı

Ancak, konunun tanımlanması açısından, 'çerçeve' kavramının da 'hakkındalık' kavramından daha fazla bir yarar sağladığı söylenemez. Yukarıdaki örnekte tümcenin *ben* hakkında mı olduğu yoksa bunun bir çerçeve mi oluşturduğu, başka bir deyişle konunun tanımlanmasında çerçeve oluşturmanın hakkındalık kavramına ne gibi bir üstünlük sağladığı, kuramsal düzlemde yanıt verilemeyecek bir sorudur.

Konunun tanımlanmasında kullanılan son bakış açısı, *hiyerarşi* (hierarchy) kavramını temel almaktadır. Örneğin, Firbas'tan başlayarak, Prag Okulu çerçevesinde çalışan dilbilimciler, bu bakış açısını benimsemiştir. Hajičová (1994:247), olgunun konu ve yorum gibi ikili kavramlarla ele alınmasının olanaklı olmadığını belirterek, *hiyerarşi* ya da skalayı tümüyle çalışmanın zorunlu olduğunu iddia etmektedir. Bu anlayışa göre, bir tümcede bulunan dilsel birimlerin her biri değişik derecelerde *eski* (old) ve *yeni* (new) bilgi taşımaktadır ve bunlar bağlam içindeki iletişimsel değerlerine göre bir *iletişimsel dinamizm* (communicative dynamism) skalasında bulunmaktadır.¹³

Bu düşünceyi paylaşanlara göre "*komu, tümce içindeki en düşük derecede iletişimsel*

¹³ Prag Okulunun sonraki aşamalarında iletişimsel devingenlik yerine buna dayanan ancak kimi açılardan farklı bir anlayış ve yöntem içeren *bağlamsal-bağımlılık* (contextual-boundedness) terimi kullanılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Hajičová, 1994.

dinamizm taşıyan tümce ögesi ya da ögelerince oluşturulmaktadır" (Firbas, 1964) (Vallduví, 1992:29 içinde).

Konuyu aşamalı bir kavram olarak gören bir başka dilbilimci de Givón'dur. Konuyu söylem tabanlı bir olgu olarak gören Givón (1983), evrensel olarak bir *konu erişim hiyerarşisi* (topic accessibility hierarchy) bulunduğunu belirtmektedir. Buna göre, örneğin özne ulamı, bu hiyerarşide nesne ulamından daha yukarıda gelmekte, bu nedenle daha çok konusallık taşımaktadır. Aynı belirleme, dilsel birimlerin anlamsal özellikleri, dilbilgisel rolleri ve sessel büyüklük özellikleri için de yapılmaktadır. Böylece *belirlilik* (definiteness) belirsizlikten, *eyleyici* (agent) rol *etkilenen* (patient) rolünden evrensel olarak daha çok konusal erişim sağlayan ulamlar olarak belirlenmektedir. Givón (1983)'e göre, söylem konuları tümce içinde kodlanmakta ve bir tümcede bulunan adöbeklerinden her biri, bu hiyerarşi içinde aşağıda ya da yukarıda olmakla birlikte, konusallık taşımaktadır.

'Hakkındalık' ve 'çerçeve' kavramlarına dayanan tanımlarda olduğu gibi, konunun aşamalı bir kavram olarak belirlenmesi de tanımlamayı sezgisellikten kurtaramamaktadır. Bu anlayışa göre tümcede birden fazla konusal birim bulunduğundan, konunun birden fazla birim tarafından oluşturulması söz konusudur ve bu, tümce (ya da söylem) konusunun tam olarak tanımlanması doğrultusunda bize diğerlerinden daha fazla bir yarar sağlamamaktadır.

Tanımlama çabalarının yanı sıra, ve bununla eşzamanlı olarak, konunun niteliklerinin neler olduğu üzerinde de durulmuş ve çeşitli kullanımsal ve anlamsal özellikler konuyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin, yaygın olarak benimsenen görüşlerden biri, konunun *eski* ya da *verilmiş* (given) bilgi taşıyan birimlerce oluşturulduğu görüşüdür (ör. Gundel, 1977, 1985; Chafe, 1976, 1987). Bu anlayışa göre yorum da tümcede yeni bilgi taşıyan birimlerce kodlanmaktadır. Bir başka deyişle, konu ve yorumun söylem göndergelerinin bilgi değerleriyle ilişkilendirilerek tanımlanması yaygın olarak benimsenen görüşlerden biridir. Benzer bir biçimde, konu AÖ anlambilimi açısından da ele alınmış ve konu AÖ'sünün kimi anlamsal özellikler

taşımak zorunda olduğu iddia edilmiştir. Bu doğrultuda ileri sürülen iddialardan en yaygın olarak kabul edileni, hemen bütün dillerde konuların [+belirli] olmak ya da [+belirli] olarak yorumlanmak zorunda olduğu iddiasıdır (ör. Kuno 1972; Gundel 1977, 1988; Li ve Thompson 1976). Bu konudaki işlevsel açıklama ise, konunun, hakkında konuşulabilecek bir birim olabilmesi için hem konuşucu hem de dinleyici tarafından bilinmesi gerektiği (ör. Chafe, 1976; Hajičová, 1994), tersi durumda hakkında konuşulacak söylem varlığı üzerinde konuşucuların bir ortaklık kuramayacağı doğrultusundadır. Konuşucuyla dinleyicinin ortak olarak bildiği söylem varlıklarının dilde [+belirli] olarak işaretlenmesinden dolayı da, bu anlamsal özellik doğrudan konunun tanımlanmasında kullanılmaktadır (ör. Gundel, 1985, 1988). [-belirli] özellikle ilgili olarak ise, bunun konuşucuların ortak olarak bilmediği söylem varlıklarının işaretlenmesinde kullanıldığı, bu nedenle de bu özelliği taşıyan birimlerin konu olamayacağı görüşü ileri sürülmüştür. Ayrıca, [-belirli] AÖ'lerin söylemsel işlevlerinin söyleme yeni göndergeler tanıtmak olduğu, bundan dolayı da bu anlamsal özellik ile işaretlenen AÖ'lerin tümcenin odağını oluşturduğu görüşü de iddia edilmektedir. Bu iddialara dayanılarak, örneğin, İngilizcede konulaştırılan birimlerin [-belirli] olamayacağı görüşü ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, konulaştırılan birimi (*The sandwich* 'sandviç') [+belirli] olan (7)a dilbilgiselken, konulaştırılan birimi (*A sandwich* 'bir sandviç') [-belirli] olan (7)b dilbilgisi dışıdır:

(7) a. The sandwich, I'll put it in my lunch basket.

'Sandviçi yemek sepetime koydum.'

b. *A sandwich, I'll put it in my lunch basket.

'Bir sandviçi yemek sepetime koydum.'

(Hankamer, 1971 (Prince ve Ward, 1991 içinde))

Ancak, Prince ve Ward (1991:170), aşağıdaki örneği vererek, İngilizcede [-belirli] AÖ'lerin de konulaştırılabileceğini belirtmektedir:

(8) Brains you're born with. *A great body you have to work at.*

'Beyinle doğarsınız. Harika bir vücut için çalışmanız gerekir.'

Prince ve Ward (1991), (8)'deki örnekten yola çıkarak, İngilizcede konulaştırma için geçerli olan kısıtlamanın [\pm belirlilik] değil, *küme ilişkisi* (set relation) içinde bulunmak olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, (8)'de konulaştırılan [-belirli] AÖ (*a great body*), önceki tümcede bulunan *brains* 'beyinler' AÖ'sü ile aynı kümeye ait olduğundan, yani her ikisi de 'vücut' kümesinin üyeleri olduğundan, bu ikisi bir küme ilişkisi içindedir ve bu nedenle [-belirli] olmasına karşın, bu birimin bulunduğu tümce dilbilgiseldir.

Konu AÖ'lerinin [+belirli] olmak zorunda olduğu iddiası, Türkçe için de geniş oranda kabul görmüştür. Örneğin Erkü (1983), Erguvanlı (1984), Hoffman (1995) vb. gibi pek çok araştırmacı, Türkçede tümce konusunun kodlandığı konum olarak düşünülen t-başı konumunda [-belirli] bir AÖ'nün bulunamayacağını, bu konumdaki birimlerin [+belirli] olmak ya da [+belirli] bir kümeye ait olmak (Erkü, 1983) zorunluluğunda olduğunu iddia etmiştir. Örneğin, Erkü (1983:128)'den alınan aşağıdaki örnekte, (9)a, t-başındaki birimin [-belirli] olmasından dolayı dilbilgisi dışıdır. Buna karşın, bu birim, eğer (9)b'deki gibi [+belirli] bir kümeye ait olarak yorumlanabiliyorsa, tümce dilbilgisel kabul edilebilmektedir:

(9) a. **Bir misafir* sigarasını yanık unuttu.

b. dün gece onbeş kişi vardı ya bir misafir sigarasını yanık unutmuş.

Belirlilik dışında, *özelliklik* (specificity), *genellik* (genericity) ve *canlılık* (animacy) gibi diğer anlamsal özelliklerle konu olma arasındaki ilişkiler de araştırılmıştır. Örneğin Givón (1983), yukarıda değindiğimiz konu erişim hiyerarşisi içinde, canlı AÖ'lerin cansız AÖ'lerden daha yukarıda olduğunu, yani canlı özellik taşıyan AÖ'lerin evrensel olarak cansız AÖ'lere göre daha çok konu olduğunu

belirtmektedir. Erguvanlı (1984) ise, canlılığın doğrudan Türkçe dilbilgisi ile ilişkili olduğunu iddia etmekte ve [-belirli] AÖ'lerin t-başında bulunamamasına karşın, [-belirli, +canlı] AÖ'ler için böyle bir kısıtlamanın bulunmadığını belirtmektedir:

- (10) a. **Bir elma ağaçtan düştü.*
b. Bir çocuk ağaçtan düştü.

AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile bilgi yapısı arasındaki ilişki konusunda Türkçedeki önceki çalışmalara Bölüm 2.1.'de daha kapsamlı olarak yeniden değinilecektir.

Başta da belirttiğimiz gibi konu-merkezli çalışmaların temel amaçlarından biri konunun tanımlanması olduğundan, bu amaca hizmet etmek üzere çeşitli testlerin geliştirilmesine de çalışılmıştır. Bu çabanın en önemli nedeni de, hiç kuşkusuz, yukarıda sıralanan bakış açılarından hiçbirinin bu görevi başarıyla yerine getiremeyişidir. Bu nedenle bir *işlemsel ölçüt* (operational criteria) belirlenmeye çalışılmış ve tümce konusunun belirlenmesini sağlayacağı düşünülen çeşitli testler önerilmiştir¹⁴: 'as for' testi (Kuno, 1972), 'what-about' testi (Gundel, 1977) ve 'said-about' testi (Reinhart, 1982).¹⁵ Bu testlerden ilkinde konu AÖ'sü t-başına taşınarak önüne 'as for' getirilmekte ve sonuç dilbilgiselse bu AÖ'nün tümcenin konusu olduğuna karar verilmektedir. İkinci testte tümce konusu, bu tümcenin x'in konusallığı

¹⁴ Bu testler İngilizce düşünülerek önerildiğinden, adlarının, anlaşılabilirlikleri korunarak, Türkçeye çevrilmesi oldukça zordur. Bu nedenle adlarının orijinal haliyle bırakılması seçilmiştir. Bununla birlikte, 'as for' testi *-e gelince testi*, 'what-about' testi *ne haber testi* ve 'said-about' testi de Erkü (1983; 1984)'te olduğu gibi *bahsederek testi* biçiminde Türkçeleştirilebilir.

¹⁵ Konuyu, daha önce de belirtildiği gibi, aşamalı bir kavram olarak tanımlayan Prag dilbilimcileri de *soru testi* (question test) adı verilen bir test uygulamaktadır. Bu testte, tümce birimlerinin iletişimsel devingenliklerinin belirlenmesi için ilgili birimlerin yanıt vereceği birden fazla soru belirlenmektedir. Ancak, bu testin tek amacının konunun belirlenmesi olmaması, daha çok tümce birimlerinin iletişimsel devingenliklerinin *otomatik tanınması* (automatic identification) için tasarlanmış bir yöntem olması ve ilgili yaklaşımın teknik detaylarından birini oluşturması nedeniyle burada buna yer verilmeyecektir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi almak için bkz. Sgall ve diğ. (1986) ve van Kuppevelt (1994).

sorgulanan AÖ ile yer değiştirdiği 'What about x?' sorusuna uygun bir yanıt verip verememesine bakılarak saptanmaktadır. Üçüncü test, konusallığı sorgulanan AÖ'nün '<özne> said about <AÖ> that <yorum>' kalıbında orijinal tümcenin anlamıyla uyumlu olup olmadığına bakılarak gerçekleştirilmektedir. Ancak, bu testlerin güvenilirliği pek çok araştırıcı tarafından kuşkuyla karşılanmıştır.¹⁶ Vallduví (1992:33), Ward (1985)'in (Vallduví, 1992 içinde) veri tabanındaki konulaştırılan örneklerden %69'unun 'as-for' testini, %53'ünün de 'what-about' testini geçemediğini bildirmekte ve aşağıdaki örneği vererek bu testlerin "*Dilbilim beni büyülemişti*" tümcesinin birden fazla ögesini konu olarak belirlediğini işaret etmektedir:

- (11) Hayatımda, örneğin, yeni bir iş bulmak gibi bir değişikliğe gereksinimim olduğunu söyledi. Bunun hiçbir yararı yoktu. *Dilbilim beni büyülemişti*. Wall Street beklemek zorundaydı.
- (12) a. i. Dilbilimden bahsederek, onun beni büyülediğini söyledim.
ii. (?) Dilbilime gelince, o beni büyülemişti.
iii. Dilbilimden ne haber? O beni büyülemişti.

- (13) a. Berke bahçeye çıktı.
b. Berkeden bahsederek onun bahçeye gittiğini söyledin.

(Erkü, 1983:127)

Kılıçaslan (1994)'te de benzer bir testin uygulandığı görülmektedir. Kılıçaslan, *ya* ilgecinin bir konu belirleyicisi işlevinde olduğunu belirtmekte ve tümcede *ya* ile sorulan soruya yanıt veren ögenin tümcenin konusu olduğunu ileri sürmektedir. Bu teste göre (14)a'nın konusu *Oya*'dır; çünkü bu tümce, (14)b'de görüldüğü gibi, *Oya* biriminin önüne *ya* ilgecinin getirilmesiyle oluşturulan bağlam belirleyici soruya uygun bir yanıt oluşturmaktadır:

- (14) a. **Oya**, kitabı Ayşe'ye verdi.
b. Ya Oya? O, kitabı kime verdi?

(Kılıçaslan, 1994:28)

Ancak, (11) ve (12)'de olduğu gibi, böyle bir test Türkçede de güvenilir değildir. (15)'te de görüldüğü gibi, bu test *kitap* için de aynı sonucu vermektedir. Yani, aynı test, aynı tümce içindeki başka bir birime de uygulandığında sonuç değişmemekte, ilgili tümce (14a, 15b), bu sorunun da uygun bir yanıt olabilmektedir. Bu da, bu testin, başarısız bir biçimde, aynı tümce için iki ayrı konu belirleyebildiğini göstermektedir. (15)'te de görüldüğü gibi, *Oya kitabı Ayşe'ye verdi* tümcesi, *Ya Ayşe?* sorusuna olduğu kadar, *Ya kitap?* sorusuna da uygun bir yanıt oluşturmakta, bu da konunun belirlenmesinde bu testin güvenilirmez olduğunu açığa çıkarmaktadır:

- (15) a. Ya kitap? Oya onu kime verdi?
b. **Oya**, kitabı Ayşe'ye verdi.

Yukarıdaki tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, konusallık testleri tümce konusunun belirlenmesi için işlemsel bir ölçüt sunmamaktadır.

İşlemsel bir ölçüt olarak düşünülebilecek bir başka olgu da, konu ile t-başı konumunun ilişkisidir. Bu ilişki, yani t-başının konusal özelliği, aslında bilgi yapısı çalışmalarının en başında farkedilmiştir. Von der Gabelentz (1891) (Gundel 1977:19 içinde), daha sonra 'konu' ve 'yorum' ile yer değiştirecek olan *psikolojik özne* (psychological subject) ve *psikolojik eylemlik* (psychological predicate) terimlerini şöyle açıklamaktadır: psikolojik özne, "*konuşucunun bilincinde ilk önce beliren,*

- (17) a. *Who* | called?
'Kim seslendi?'
- b. *Perhaps* | John won't come.
'Belki John gelmeyecek.'
- c. *Close* | the door.
'Kapat kapıyı.'
- d. *What* | did John see yesterday?
'John dün ne gördü?.'

Halliday, (17)'de de *who* ve *what* soru adılarını, *perhaps* belirtecini ve *close* eylemini ilgili tümcelerini konusu olarak belirlemektedir. Ancak, t-başındaki birimin her koşulda ve her zaman konu olduğu iddiası, özellikle (17)'deki gibi örnekler bağlamında, kimi araştırmacılar tarafından fazla katı bir koşul olarak görülmüştür (ör. Gundel, 1977, 1985; Vallduví, 1992; Lambrecht, 1994). Bu araştırmacılar, bu tür örneklerden yola çıkarak, konusuz tümcelerinin de var olduğunu düşünmüşlerdir. Gerçekten de, örneğin, *Kim seslendi?* gibi bir tümcede t-başında bulunan *kim* soru adılının konusallığı, bu birimin hakkında konuşulabilecek belirli bir varlığa gönderimde bulunmaması, daha çok böyle bir varlığı sorgulaması nedeniyle kuşkuludur. Yine de, t-başında bulunma ölçütünün fazla katı olmasına karşın, bunun işlemsel bir ölçüt olarak kullanılabileceği, dolayısıyla kimi zayıf noktalarına karşın bu iddianın konunun tanımlanması açısından olumlu bir adım olduğu belirtilmektedir (Vallduví, 1992).

Kısaca toparlayacak olursak, konu-merkezli çalışmalarda konunun tanımlanması doğrultusunda büyük bir çaba harcandığı, ancak, olgunun doğası gereği, pek çok farklı bakış açısının benimsenmesi nedeniyle üzerinde anlaşılacak kesin bir tanım olmadığı ve dolayısıyla bu çalışmalar boyunca konunun çok az anlaşılacak bir kavram olarak kaldığı görülmektedir. Buna karşın, özellikle 'hakkındalık' tanımı ve t-başında olma ölçütü, Vallduví (1992) ile önemli bir aşama kaydettiğini düşündüğümüz bilgi yapısı

çalışmaları için olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak, bunların daha kuramsal bir bilgi yapısı modeline ne biçimde katkıda bulunduğuna geçmeden önce, odak-merkezli çalışmalara değinmek istiyorum.

1.2.2. Odak-merkezli Çalışmalar

Konunun, belirlenmesini sağlayacak işlemsel bir ölçüt geliştirilmesi güç, dolayısıyla da tanımlanması oldukça zor bir kavram olmasına karşın, odak hemen bütün dillerin yüzey yapısında kendini dilbilgisel araçlarla, genellikle de sesbilimsel olarak, belli eden bir kavramdır. Bundan dolayı, tümcede odağın belirlenmesi doğrultusunda, konuya göre, neredeyse hiçbir güçlük çıkmamakta, dolayısıyla da odakla ilgili çalışmalarda kavramın tanımlanmasına ilişkin kuramsal anlaşmazlığın çok daha az olduğu görülmektedir. Konu-merkezli ve odak-merkezli çalışmalar arasındaki temel ayrım, konu-merkezli çalışmalarda genellikle konunun belirlenip tümcedeki geri kalan birimlerin yorum olarak kabul edilmesine karşılık, odak-merkezli çalışmalarda bunun tam tersinin yapılmış olması, yani odağın belirlenip geri kalan birimlerin konu ya da konusal olduğunun düşünülmesidir.

Bölüm 1.2.1.'e başlarken de belirttiğimiz gibi, bilgi yapısına ilişkin ilk belirlemeler 19. yüzyılda yapılmıştır. Bu belirlemeler konu kavramının araştırılması için olduğu kadar, doğal olarak, odak kavramına ilişkin araştırmalar için de bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Bu dönemdeki çalışmalarda geçen *psikolojik eylemlilik* terimi, konuşucunun psikolojik özne hakkında söylediklerini karşılamak üzere kullanılmıştır. Kavramın *yorum* ve *odak* terimleriyle karşılandığı daha sonraki biçimlerinde de benzer tanımları bulmak olasıdır. Örneğin, daha önce de belirtildiği gibi, Hockett ve Mathesius' a göre yorum¹⁷, konu hakkında söylenenlerdir. Yine ilk

¹⁷ Mathesius 'yorum' yerine *ifade* (enunciation) terimini kullanmıştır.

dönem çalışmalarında psikolojik eylemlilik, daha sonraki pek çok çalışmada da benimseneceği gibi, psikolojik öznenin tamamlayıcısı olarak görülmüştür.

Psikolojik eylemlilik, Paul (1909) tarafından (Gundel, 1977:19 içinde), günümüze kadar geçen sürede bütün araştırmacıların da kabul ettiği biçimde, "*tümcenin en önemli ögesi, iletişim kurmak doğrultusunda tümcenin amacı ve bundan dolayı da en güçlü vurguyu taşı[yan birim]*" olarak tanımlanmıştır. Örneğin,

(18) Çocuklar yarın [HAYVANAT bahçesine] gidecek.

tümcesinde *hayvanat bahçesi* birincil tümce vurgusunu alarak¹⁸, bu dönemdeki çalışmalarda kullanılan terminolojiyle, tümcenin psikolojik eylemliliğini oluşturmaktadır. (18)'deki tümcede çocukların yarın bir yere gideceği bilinmekte, ancak nereye gidecekleri bilinmemektedir. Bu anlamda, bu AÖ ile verilen bilgi, tümcenin en önemli ögesi ve iletişimsel bir birim olarak tümcenin üretilme nedenidir. Paul, aynı zamanda, konuşucunun amaçları doğrultusunda tümcedeki her birimin psikolojik eylemlilik olabileceğini belirtmiştir. Paul ile aynı görüşleri paylaşan Wegener (1885) (Gundel, 1977:20 içinde), bir tümcenin psikolojik eylemliliğinin, bu tümcenin yanıtı olacağı bir soru ile belirlenebileceğini belirtmiştir. Bu, bilgi yapısı çalışmalarında bugün de en sık kullanılan yöntemdir. Bu yönetime göre, soru tümcesinde sorgulanan birim psikolojik eylemliliği, geri kalan birimler de psikolojik özneyi vermektedir. Buna göre, (18)'deki tümcenin sorusu *Çocuklar yarın nereye gidecek?* biçimindedir. Bu yöntem izlenerek, aynı önermeye sahip farklı tümcelerin bilgi yapıları, farklı sorularla ortaya çıkarılabilmektedir:

¹⁸ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde büyük harfler birincil tümce vurgusunu işaretlemek üzere kullanılacaktır.

- (19) a. Çocuklar hayvanat bahçesine NE ZAMAN¹⁹ gidecek?
b. Çocuklar hayvanat bahçesine YARIN gidecek.
- (20) a. Yarın hayvanat bahçesine KİM gidecek?
b. Yarın hayvanat bahçesine ÇOCUKLAR gidecek.
- (21) a. KİM yarın hayvanat bahçesine gidecek?
b. ÇOCUKLAR yarın hayvanat bahçesine gidecek.
- (22) a. Çocuklar NE ZAMAN hayvanat bahçesine gidecek?
b. Çocuklar YARIN hayvanat bahçesine gidecek.
- (23) a. Çocuklar yarın hayvanat bahçesine GİDECEK Mİ?
b. Çocuklar yarın hayvanat bahçesine GİDECEK.

Konu-merkezli çalışmalarla ilgili bölümde de değindiğimiz gibi, Prag Okulu çerçevesinde çalışan dilbilimciler, tümcenin bilgi yapısının konu-yorum(odak) gibi ikili kavramlarla ele alınamayacağını düşünmekte, tümcedeki birimlerin iletişime katkıları açısından bir hiyerarşi içerdiği görüşünü savunmaktadırlar. Bu anlayışın ilk temsilcisi olan Firbas (1964)'e (Gundel, 1977 ve Hajičová, 1994 içinde) göre yorum, tümce içindeki iletişimsel devingenliği en az olan birim tarafından oluşturulmaktadır. Prag Okulunun iletişimsel devingenlik yaklaşımına dayanarak daha sonra oluşturduğu bağlamsal-bağımlılık ya da *bağlamsal-özgürlük* (contextual-freenes) yaklaşımına göre ise odak(yorum), bağlamsal olarak özgür birimler tarafından oluşturulmaktadır. Bağlamsal olarak bağımlı olan birimlerin dinleyicinin hafızasında *ulaşılabilir* (accessible), yani konuşucuyla dinleyicinin *ortak bilgi deposu'nun* (stock of shared knowledge) belirli bir eşiğinin üstünde bulunan, *belirgin* (salient) ve *etkin* (activated) nitelikte olmasına karşın, bağlamsal olarak özgür olan birimler dinleyicinin hafızasında

¹⁹ Burada, soru tümcelerinin de kendi bilgi yapıları olduğu, dolayısıyla soru tümcesinin odağının da bildirim tümcelerinde olduğu gibi birincil tümce vurgusu ile kodlandığına dikkat edilmelidir.

olmayan ya da ulaşılamayan birimler olarak tanımlanmaktadır (Hajičová, 1994). Bu tanımlamaya göre tümcenin bilgi yapısı, tümce birimlerinin bağlam-bağımlı ya da bağlam-özgür olmalarına göre değişmektedir. Örneğin, tümcede odağın bağlama göre farklı yorumlar alabilmesi nedeniyle (24), (25)'teki soruların her birinin uygun bir yanıtı olabilmektedir; yani, bu tümce üç ayrı yoruma açık olan bir anlambulanıklığı sergilemektedir: a) *çocuklar* konu, *bahçeye çıktılar* odak, b) *çocuklar* ve *çıktılar* konu ve *bahçeye* odak ve c) tümcenin bütünü odak:

(24) Çocuklar BAHÇEYE çıktılar.

- (25) a. Çocuklar ne yaptı?
b. Çocuklar nereye çıktılar?
c. Ne oldu?

(24)'teki tümcede, (25)a bağlamında bağlam-bağımlı olan tek birim *çocuklar* olduğundan, Prag Okulu yaklaşımına göre bu birim tümcenin konusunu, geri kalan birimler ise bağlam-özgür olmaları nedeniyle tümcenin odağını oluşturmaktadır. Benzer bir biçimde, (25)b bağlamında *çocuklar* ve *çıktılar* birimleri bağlam-bağımlı olduklarından konuyu, *bahçeye* birimi de bağlam-özgür olduğundan odağı oluşturmaktadır. (25)c bağlamında ise, tümcede bağlam-bağımlı hiçbir birim bulunmadığından, tümcenin bütünü odak olarak belirlenmektedir.

Bilgi yapısının bölümlenmesine yönelik benzer bir yaklaşım, tümceyi odak ve *açık-önerme* (open-proposition) olarak bölümleyen bakış açısı tarafından da benimsenmektedir. Prince (1981a, 1986) tarafından önerilen açık-önerme kavramı, tümcede odak dışında kalan ve önvarsayımsal olan birimleri kapsamaktadır. Bu doğrultudaki çalışmalarda, bir tümcenin önvarsayımı, odağın bir *bağımsız değişken*'le (free variable) yer değiştirdiği bir tümce ile gösterilmektedir:

- (26) a. Ali bana KİTABI verdi.
b. Ali bana x verdi.

Dolayısıyla, (26)a'nın bilgi yapısında (26)b'deki açık-önerme ve açık-önermede x ile gösterilen bağımsız değişkenle yer değiştiren odak ('KİTAP') bulunmaktadır.

Bu iki yaklaşım, bilgi yapısının bölümlenmesi açısından benzemelerine karşın, bilgi yapısını oluşturan birimlerin, yani odak ve konunun (ya da açık-önermenin) tanımlanması açısından birbirinden ayrılmaktadır. Prag Okulunun benimsediği yaklaşımda bu birimler bağlamsal bağımlılık ve bağlamsal-özgürlük, bir diğer deyişle ortak bilgi olup olmamaları açısından tanımlanırken, Prince (1985:65), ortak bilginin gerçekte ortak olmak zorunda olmadığını düşünmektedir. Prince'e göre ortak bilgi, konuşucunun dinleyicinin bilgileri hakkındaki 'varsayımlarını' içermektedir. Bu anlamda, konu (ya da açık-önerme) ve odak, doğrudan söylem bağlamına gönderme yapan bağlam-bağımlı ya da bağlam-özgür terimleriyle açıklanamaz. Prince (1981a, 1986), genel olarak 'yeni bilgi' biçiminde tanımlanan odağın da yine bağlamla ilişkili bir 'yeni'lik anlayışıyla tanımlanamayacağını, bunun söylem göndergesi tabanlı bir kavram olmadığını belirtmektedir. Ona göre odağın yeniliği, dinleyici için yeni bir söylem göndergesi olmasından değil, açık-önermedeki değişkenle yer değiştirmesinden kaynaklanmaktadır.

Konu ve odağın eski ve yeni kavramlarıyla tanımlanması, bu kavramlarla tam olarak neyin ifade edildiğinin açık olmaması nedeniyle, bilgi yapısı çalışmalarında çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Gundel (1988:212), konu/yorum(odak) ve eski/yeni terimlerinin ilişkisini temel alan tartışmasında, eski/yeni terimlerinin biri ilişkisel, ikisi de *gönderimsel* (referential) olmak üzere en az üç ayrı anlamda kullanılmasının anlaşmazlıkların temel kaynağını oluşturduğunu belirtmektedir. İlişkisel anlamda, bu terimler birbirlerine göre tanımlanmaktadır; yani konu 'yoruma göre' eski, yorum da 'konuya göre' yeni bilgi taşımaktadır. Gönderimsel anlamdaki kullanımları ise, bunların *söylem göndergeleri*'ne (discourse referents) yaptıkları gönderimleri

içermekte, yani göndergelerin konuşucuların zihnindeki *etkinlik* (activation) ya da *bilinirlik* (familiarity) dereceleri gibi söylem içindeki çeşitli bilgi değerleri ile ilişkilenebilir. Örneğin (27)'de, *Ali* ve *Ayşe* AÖ'lerinin göndergeleri konuşucu ve dinleyici tarafından ortak olarak bilinmekte, söylem içinde daha önce geçtikleri için etkin nitelik taşımakta ve bu iki anlamda bu göndergeler eski bilgi içermektedir. Buna karşılık, *bir demet çiçek* AÖ'sünün göndergesi konuşucular tarafından ortak olarak bilinmemekte, söyleme ilk kez tanıtılmasından dolayı *etkin olmayan* (unactivated) nitelik taşımakta ve bu anlamda da yeni bilgi içermektedir:

(27) *Ali* *Ayşe*'ye ne verdi?

Ali *Ayşe*'ye [bir demet ÇİÇEK] verdi.

Eski/yeni terimlerinin konu ve odağın tanımlanmasında göndergesel anlamlarıyla kullanılması, (27) ve (28)'den de anlaşılacağı gibi, önemli sorunlar içermektedir. Öncelikle, (27)'de, göndergesel anlamıyla, birden fazla eski bilgi bulunmakta, bu durum da bunlardan hangisinin konu olarak belirleneceği doğrultusunda bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir sorun, bu kez odağın belirlenmesi açısından, (28)'de de bulunmaktadır:

(28) *Ali* bu ödevi KENDİSİ yaptı.

(28)'in konusu olan *Ali*, aynı zamanda bu tümcenin odağını da oluşturmaktadır. Yani, göndergesel anlamıyla, bir eski bilgi aynı tümcenin hem konusu hem de odağı olabilmektedir. Dolayısıyla, (27) ve (28), konu ve odağın tanımlanmasında eski/yeni kavramlarının göndergesel anlamdaki kullanımlarının herhangi bir yararı olmadığını açığa çıkarmaktadır. Bu nedenle, konu ve odağın tanımlanmasında bu kavramların ancak ilişkisel anlamdaki kullanımları yarar sağlamaktadır. Yani, konu ve odağı oluşturan birimlerin, söylem bağlamındaki göndergelere yaptıkları gönderimler

açısından değil, yalnızca 'birbirlerine göre' eski ve yeni oluşları konu/odak kavramlarının açıklanması ile ilişkilidir. Diğer bir deyişle, Prince (1981a, 1986)'nın yukarıda dile getirilen görüşüne uygun olarak, konu ve odak, söylem tabanlı kavramlar değildir. Benzer bir görüş Gundel tarafından da dile getirilmektedir. Gundel (1988:213)'e göre yorum, "...'yenilik' ile yalnızca ilişkisel anlamda ilişki kurmaktadır"; çünkü, yukarıda da örneklendiği gibi, etkin olmayan ya da *bilinir olmayan* (unfamiliar) göndergeler de yorum olabilmekte ya da yorumun bir parçası olarak yorum içinde yer alabilmektedir.²⁰

Başta da belirttiğimiz gibi, odak, ilk dönem çalışmalarından başlayarak günümüze kadar pek çok dilbilimci tarafından, kullandıkları terminolojiye göre, psikolojik öznenin, konunun veya önvarsayımın tamamlayıcısı ya da ona eklenen bilgi birimi olarak görülmüştür (ör. Chomsky, 1971; Jackendoff, 1972). Örneğin (24)'ün (25)a bağlamındaki yorumunda *bahçeye çıktılar*, (25)b bağlamındaki yorumunda ise *bahçeye* birimleri, ilgili bağlamlarda odak, yani içinde buldukları tümcelerin önvarsayımlarının tamamlayıcısıdır. Odağın 'tamamlayıcı' işlevi bu örneklerden de anlaşıldığı gibi oldukça açık görünmesine karşın, durum bu kadar basit değildir. Lambrecht (1994:206), bütün tümcelerin bir odak içermesine karşın, her tümcenin bir konusu olmak zorunda olmadığından odağın bu biçimde tanımlanamayacağını belirtmektedir. Örneğin *sunucu tümce* (presentational sentence), *tüm-odak tümcesi* (all-focus sentence) ya da *olay aktarımı* (event-reporting sentence) adı verilen tümceler, konusuz tümceler olarak kabul edilmektedir (ör. Vallduví, 1992; Lambrecht, 1994 vb.). Bu anlamda (24), (25)c'nin yanıtı olduğunda konusuzdur; yani, herhangi bir önvarsayım içermemektedir. Dolayısıyla, bu bağlamda tümcenin bütünü odak bilgisini oluşturduğuna göre, odağın tamamlayıcısı olacağı başka bir bilgi birimi bulunmamaktadır.

²⁰ Reinhart (1982), Vallduví (1992) ve Lambrecht (1994) de, benzer bir biçimde, konu ve odağın söylemsel olarak değil, tümce düzleminde ve ilişkisel kavramlar olarak tanımlanması gerektiği düşüncesini dile getirmektedir.

Buraya kadar aktarılanları kısaca toparlayacak olursak, odak-merkezli çalışmalarda odağın tümcenin bilgisellik açısından en önemli birimi olduğunun ve tümce vurgusu ile belirlenmesinden dolayı işlemsel bir ölçüte gereksinim duymadığının genel olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Ancak, odağın bir biçimde yeni bilgi içerdiği neredeyse tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmesine karşın, 'yeni' kavramının, Gundel (1988)'in ulamlamasıyla söyleyecek olursak, ilişkisel mi yoksa gönderimsel olarak mı tanımlanması gerektiği konusunda büyük bir tartışma bulunmaktadır. Bu tartışmada, ilişkisel yenilik anlayışını benimseyenlerin daha güçlü olduğunu belirtmek zorundayız. Ayrıca, bu çalışmalarda tümcenin bilgi yapısının bir açık-önerme ve bir odaktan oluştuğu da saptanmış ve bu görüş yaygın olarak kabul görmüştür. Bununla birlikte, açık-önermeyi oluşturan birimlerin hepsinin 'konusal' olması nedeniyle, konu kavramından uzaklaşıldığı görülmektedir. Konunun tanımlanacağı işlemsel bir ölçütün bulunamamasından kaynaklandığını düşündüğümüz bu tavır, bizce, aynı zamanda bilgi yapısının bütüncül bir betimlemesinin yapılmasını da engellemiştir. Son olarak, konusuz tümcelerin var olduğu varsayımından yola çıkılarak, odağın önvarsayımın tamamlayıcısı olarak tanımlanamayacağı da ifade edilmiştir.

Konu ve odak-merkezli çalışmalarla ilgili olarak buraya kadar aktarılan bilgiler, hiç kuşkusuz, bugüne kadar yapılmış tüm çalışmaları ve alanın tüm tartışmalarını içermemektedir. Amacımız, bilgi yapısını temel alan alanın belirlenmesinde kuramsal anlamda önemli bir gelişmenin sağlandığını düşündüğümüz Vallduví (1992)'ye kadar bu konuda benimsenen bakış açılarının ve yapılan tartışmaların genel bir görünümünü sunmak ve bunların, bu çalışma da dahil olmak üzere, daha sonraki çalışmalara olası katkılarını genel hatlarıyla belirleyebilmektir. Bu amacın hiç değilse belirli bir derecede yerine getirildiğini düşünerek, incelememi de daha yakından ilgilendiren Vallduví (1992)'nin bilgi yapısı anlayışına geçmek istiyorum.

1.2.3. Vallduví (1992): Bilgi Paketleme

Konu-merkezli ve odak-merkezli çalışmalarda bilgi yapısının temel bileşenleri olan konu ve odakla ilgili önemli bilgiler edinilmiş olmasına karşın, aşağıda sıralanan noktalar açık kalmıştır:

- i. Konunun kesin ve açık bir tanımına ulaşılamamıştır. Bunda en önemli etken, konunun tanımlanabileceği işlemsel bir ölçüte ulaşılamamış olunmasıdır.
- ii. Eski, verilmiş, etkin, ortak bilgi ve yeni, etkin olmayan bilgi gibi terimlerin içerikleri ve bunların konu ve odakla ilişkisi hakkında tam bir uzlaşmaya varılamamıştır.
- iii. Veriye ilişkin gözlemlerin eksik kalması nedeniyle konu, odak gibi *bilgisel öncüller* (informational primitives) tam olarak saptanamamış ve bilgi yapısının içsel düzenlenişi yani bilgi birimlerinin dağılımı belirlenememiştir.
- iv. Bunlardan dolayı, bilgi yapısını temel alan alanın sınırları çizilememiş, bilgi yapısının dilbilgisi ile olan ilişkisi kesin olarak saptanamamıştır.

Vallduví (1992), bu eksikliklerin tamamlanmasında önemli bir etken olmuştur. Bu bölümde, Vallduví'nin Bilgi Paketleme yaklaşımının yukarıdaki noktaların tutarlı bir çizgiye oturtulmasına ve böylece genel olarak bilgi yapısı çalışmalarına olan katkısı aktarılmaya çalışılacaktır.

1.2.3.1. Yaklaşımın Temel Varsayımları

Bilgi yapısının incelenmesinde belirlenmesi gereken ilk nokta, bilgi yapısına ait görünümlerin dilin hangi düzleminde, tümce düzleminde mi, söylem düzleminde mi yoksa bu ikisinin kesiştiği bir noktada mı ele alınması gerektiğidir. Bu ayrımın yapılması, konu ve odak gibi bilgi yapısına ait kavramların tanımlanması ve incelenmesi, dolayısıyla bilgi yapısının konumunun belirlenmesi açısından çok önemlidir. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle bağlamın tümce ve söylem düzlemleriyle olan ilişkisi üzerinde durmak gerekmektedir. Bağlamın tümce düzlemi ile ilişkisi yalnızca dil kullanıcıları, sözcenin üretildiği yer ve zaman gibi dil-dışı etkenleri içerirken, söylem düzlemi ile ilişkisi, bunların yanında ayrıca tümce-üstü dil düzlemi ile olan ilişkisini de kapsamaktadır. Diğer bir deyişle, bağlam-tümce ilişkisi yalnızca bağlama ait dil-dışı etkenleri içerirken, bağlam-söylem ilişkisi hem dil-dışı bağlamı hem de dil-içi bağlamı ilgilendirmektedir. Vallduví (1992), buradan yola çıkarak *tümcesel kullanımbilim* (sentential pragmatics) ile *söylemsel kullanımbilim*'i (discourse pragmatics) birbirinden ayırmakta ve bilgi yapısının çalışma alanını tümcesel kullanımbilim içinde görmektedir.

Bu belirleme, konu ve odağın hangi sınırlar içinde tanımlanması gerektiğini de sezdirmektedir. Bölüm 1.2.1. ve 1.2.2.'de de belirtildiği gibi, genellikle konu eski, odak da yeni bilgi ile eşleştirilmiş, konu ve odağın tanımlanmasında genellikle bu kavramlar kullanılmıştır. Ancak, eski ve yeni kavramlarının da söylem ve tümce açısından farklı görünümleri vardır. Söylem açısından, bu kavramlar bir söylem göndergesinin *söylem modeli* (discourse model) içindeki bilgi değerini, yani söyleme daha önce tanıtılıp tanıtılmadığını, ilgilendirir. Tümce açınsansa, bu kavramlar, tümcenin yalnızca dil-dışı bağlamla ilişkili olmasından dolayı, eski ya da yeni bilgi taşıyan birimlerin göndergelerinin bilgi değerleri açısından değil, tümcenin üretildiği bağlamda bu birimlerin 'birbirlerine göre' eski ya da yeni olmaları açısından tanımlanmaktadır. Bu anlamda konu, konuşucuların söylem modellerinde ortak olarak var olan, dolayısıyla eski, odak ise yalnızca konuşucunun bildiği ve dinleyiciye

aktardığı, bu nedenle tümcedeki asıl bilgiyi oluşturan yeni bir bilgi içermektedir. Vallduví (1992), bu belirlemelerden yola çıkarak, söylem göndergelerinin bilgi değeri anlamında eski/yeni kavramlarının tümcede hem odak hem de konu olabildiğini, bundan dolayı da bu kavramların tanımlanmasında bu bakış açısının kullanılmayacağını belirtmektedir. Bu nedenle, Vallduví, bilgi yapısının söylem göndergelerinin bilgi değerleri ile ilişkili olmadığı görüşünü benimseyerek, bilgi yapısına ilişkin olguları, kendi deyimiyle bilgi paketlemeyi, tümcesel kullanımbilimin inceleme alanı içinde görmektedir.²¹

Vallduví (1992:22-27), *gerçek dünyaya uygunluk* (actual-world felicity), *empati* (emphaty), *edimsöz* (illocution) ve *sezdirim* (implicature) gibi olguların da tümcesel kullanımbilimin inceleme alanı içinde olduğunu, ancak bunlardan yalnızca ilkinin dolaylı yoldan bilgi paketlemeyle ilişkili olduğunu, diğerlerininse bu alanın sınırları içinde görülemeyeceğini de belirtmektedir. Bu çerçevede, Vallduví (1992:3), bilgi yapısına ilişkin olguların “...*bütünüyle bilgi paketlemenin üretimi ve yorumlanması ile ilgili olan...*” ve Enformatik adını verdiği bir dil bileşeni içinde ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Vallduví’ye göre enformatik, dilbilgisinin bütünüyle *özerk* (autonomous) bir bileşenidir. Bununla birlikte, bu bileşen dilbilgisinin diğer bileşenleriyle, örneğin sözdizimsel, anlambilimsel ve sesbilimsel bileşenlerle dolaylı bir etkileşim içindedir. Bunlardan sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerle olan ilişkisi bilgi paketlemenin dilin yapısal bileşenleriyle ifade edilmesinin gerekliliğinden kaynaklanırken, mantıksal anlambilim ile olan ilişkisi, dilin yorumlayıcı amaçları doğrultusunda bu ikisinin yakın birlikteliğinin kaçınılmaz bir sonucudur (Vallduví, 1992:3).

Bölüm 1.1.'de de belirttiğimiz gibi, Vallduví (1992:11), bilgi paketlemeyi “...*dinleyicinin tümcedeki bilgiye ulaşması ve bunu bilgi deposuna yerleştirmesi için konuşucunun kullandığı küçük bir YÖNERGELER kümesi...*” biçiminde tanımlamaktadır.

²¹ Vallduví (1992:18), bu belirlemenin kendisinden önce de yapıldığını, bu anlamda Reinhart (1982), Prince (1988) vb.’yi izlediğini belirtmektedir.

Buna göre, konuşucunun yönergeleri, tümcede paketlenen bilginin yorumlanabilmesi için dinleyiciye rehberlik etmektedir. Vallduví (1992:59), bilgi paketlemeyi, Heim (1983)'te önerilen *Dosya Değişim Anlambilimi* (File Change Semantics) modeline dayanarak²², dinleyicinin bilgi deposuna yapılan bilgi girişinin düzenlenmesinden sorumlu görmektedir. Bu düzenleme bilgi paketlemenin içerdiği yönergeler kümesi ile sağlanmakta, bir dilbilgisel bileşen olarak enformatiğin rolü de bu paketleme yönergelerinin üretimi ve yorumlanması olarak belirlenmektedir. Enformatik, dinleyicinin bilgi deposunu, Dosya Değişim Anlambiliminde olduğu gibi, söylem göndergelerinin zihinsel gösterimi olan *dosya kartları*'ndan (file card) oluşan bir *dosya* (file) olarak görmektedir. Söylemin başlangıcında, dinleyicinin dosyası önceden bildiği dosya kartları ile doludur. Bu kartlarda ilgili gönderge ile ilişkili nitelikler ve bu göndergenin diğer göndergelerle olan ilişkisi kayıtlıdır. Söylem geliştikçe dinleyicinin bilgi deposuna yeni kartlar eklenebilir ya da var olan kartların içeriği, söylemdeki diğer göndergelerle kurulan ilişkiler de göz önünde bulundurularak güncellenir. Enformatiğin işlevi dinleyicinin bilgi deposuna yapılacak bilgi girişini düzenlemek olduğundan, bir tümcede sunulan *bilgi*'nin (information) ne olduğu, konuşucudan konuşucuya değişmektedir. Vallduví, bilgiyi tümcenin ve dolayısıyla da iletişimin varlık nedeni olarak tanımlamaktadır. Buna göre bilgi, dinleyicinin önceden sahip olduğu *yerleşik-bilgi*'ye (knowledge) eklenen, yani konuşucu tarafından verilmedikçe dinleyicinin sahip olamayacağı bir olgudur. Bu anlamda, farklı dinleyicilerin farklı yerleşik-bilgileri vardır ve aynı tümcenin içerdiği bilgi dinleyicilerin bu yerleşik-bilgilerine göre belirlenir. Örneğin, Vallduví (1992)'den alınan (29)'daki tümcenin bilgisi, *patron* ve *karnabahar turtası* arasında herhangi bir ilişki olduğunu önceden bilmeyen Dinleyici-1 (D1) ile bu ikisi arasında bir ilişki olduğunu bilen, ancak bunun nasıl bir ilişki olduğunu bilmeyen Dinleyici-2 (D2) için farklıdır. Vallduví (1992:56),

²² Vallduví, bilgi deposu ve bilginin bilgi deposuna girişi ile ilgili olarak, Heim (1983)'te sunulan modeli kendi varsayımları doğrultusunda değiştirmektedir. Ancak, bu, çalışmamızın konusuyla doğrudan ilişkili olmadığı için burada bu iki model arasındaki farklılıklara değinmiyoruz. Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek bkz. Vallduví (1992:54-60).

bu iki dinleyicinin bu sözce üretilmeden önceki ve üretildikten sonraki dosya kartlarının görünümünü sırasıyla (30) ve (31)'deki gibi belirlemektedir:

(29) Patron tuzlu karnabahar turtasından nefret etti.

(30) D1:

(31) D2:

Bu şekillerden de anlaşıldığı gibi, her iki dinleyici de *patron* ve *karnabahar turtası* göndermelerini²³ bilmekte, ancak D1, sahip olduğu dosya kartları arasında herhangi bir indeksleme ilişkisinin olmamasının da gösterdiği gibi, bu ikisi arasında herhangi bir ilişki olduğundan haberdar değilken, D2 böyle bir ilişki olduğunu bilmekte ancak bunun nasıl bir ilişki olduğunu bilmemektedir. D2'nin bu iki gönderge arasında bir ilişki olduğunu bildiği, ancak bu ilişkinin doğasını bilmediği, onun dosya kartında (__) ile gösterilmektedir. Dolayısıyla, (29)'daki sözce D1'i hem *patron* ve *karnabahar turtası* arasında bir ilişki olduğu hem de bunun bir *nefret etme* ilişkisi olduğu doğrultusunda bilgilendirirken, D2'ye yalnızca ilişkinin niteliği hakkında bilgi vermekte, yani D2'ye, yalnızca, bunun bir *nefret etme* ilişkisi olduğunu bildirmektedir.

²³ Dosya kartları göndermeler adına etiketlenmektedir; yani dosya kartlarının ait olduğu göndermeler, dinleyicinin bilgi deposundaki *adresler* olarak adlandırılmaktadır. (30) ve (31)'deki şekillerdeki 'adr.' kısaltması bu terim için kullanılmaktadır.

Bundan sonraki bölümde, Bilgi Paketleme yaklaşımının bilgisel öncülleri ne şekilde belirleyip, tanımladığı ve bunların Enformatik içindeki rollerinin nasıl belirlendiği üzerinde duracağız.

1.2.3.2. Bilgisel Öncüller: konu, odak, eklenti

Bu bölüme başlarken de belirttiğimiz gibi, 1.2.1. ve 1.2.2.'de aktarılmaya çalışılan, bilgi yapısına ilişkin önceki çalışmalarda bilgisel birimlerin önemli özelliklerinin belirlenmiş olmasına karşın, bunların tam olarak nasıl tanımlanması gerektiği, bilgisel öncüllerin neler olduğu ve bunların tümcedeki dağılımları konusunda tam bir uzlaşmaya varılamamıştır. Vallduví (1992:43), önceki çalışmalarda, i) özellikle konu ve açık-önerme ile ilgili olarak kimi tanımlama sorunları olduğunu ve ii) her iki yaklaşımda da²⁴ veriye ilişkin gözlemlerin eksik kaldığını, yani bunların tümcedeki bütün olası *bilgisel sınır*'ların (informational split) belirlenmesi konusunda yetersiz olduğunu belirtmektedir.

Vallduví (1992:43)'e göre, bu sorunlardan ilki olan tanımlama sorunundan, sorunlu tanımlardan uzak kalınarak kaçınılabilir. Bu doğrultuda, açık-önermenin bilgi

²⁴ Vallduví (1992), benim *konu-merkezli* ve *odak-merkezli* biçiminde ikiye ayırmayı seçtiğim çalışmaları, tümce içinde belirledikleri farklı bilgisel sınırlara ve kullandıkları farklı terminolojiye göre beş ayrı grupta toplamaktadır: *izlek-yorum* (theme-rheme), *konu-yorum* (topic-comment), *konu-odak* (topic-focus), *odak/açık-önerme* (focus/open-proposition) ve *baskınlık* (dominance). Vallduví (1992:30), bunlardan izlek-yorum içindeki çalışmaların bir bölümünün konu-yorum, bir bölümünün de konu-odak yaklaşımına uyması nedeniyle bunları ilgili yaklaşımlar içinde ele alacağını belirtmekte, konu-odak ve baskınlık yaklaşımlarının avantaj ve dezavantajlarını da, bunların bütün niyet ve amaçları bakımından odak/açık-önerme yaklaşımı ile aynı olması nedeniyle (1992: 36, 43), odak/açık-önerme yaklaşımı içinde tartışmaktadır. Böylece, konu-yorum ve odak/açık-önerme yaklaşımları, literatürdeki bilgi yapısına ilişkin çalışmaların tümünü kapsamaktadır. Bu nedenle, ben, bu çalışmaları daha genel iki başlık altında ele almayı seçtim. Bu anlamda, benim sınıflamamdaki konu-merkezli ve odak-merkezli çalışmalar, sırasıyla Vallduví'nin sınıflamasındaki konu-yorum ve odak/açık-önerme yaklaşımları içinde ele alınan çalışmaları kapsamaktadır.

yapısına ilişkin kullanımsal bir kavram olması ve bilgi yapısı olgularının mantık-anlamsal olarak açıklanamayacak oluşundan dolayı (örneğin bkz. Vallduví, 1992, 1993; Vallduví ve Zacharski, 1994), açık-önermenin tanımlanmasında mantık-anlamsal ve geleneksel içerikli önvarsayımsal terimlerden kaçınmak gerekmektedir. Bu nedenle Vallduví (1992), açık-önerme kavramını 'dinleyicinin bildiği bilgi' olarak değil, Prince (1985)'e dayanarak 'konuşucunun dinleyicinin bildiğini düşündüğü bilgi' biçiminde²⁵ tanımlamaktadır. Vallduví (1992:43), konunun tanımlanışıyla ilgili sorunları da daha çok bu kavramın tanımlanmasına yönelik işlemsel bir ölçütün belirlenememesine bağlamakta ve konuyu, aşağıda belirteceğimiz kimi sınırlılıklar içinde de olsa, t-başında bulunan birim olarak tanımlamaktadır. Vallduví, böylece konusallığın diğer tümce birimlerine de yüklenebildiği sorunlu tanımlamalardan uzak kalılabileceğini belirtmektedir.

İkinci sorunla ilgili olarak ise, Vallduví (1992:41), tümcedeki bilgisel birimlerin dağılımıyla ilgili olarak konu ve odak-merkezli çalışmaların ayrı ayrı doğru saptamaları olmasına karşın tek başına bunlardan hiçbirinin olası bütün bilgisel

²⁵ Vallduví (1992:38-39), bu konuyla ilgili olarak aşağıdaki tartışmayı sunmaktadır. Yalnızca açıklayıcı olması nedeniyle bu tartışmayı kısaca özetlemek istiyoruz:

Açık-önerme kavramının içeriği önceleri önvarsayım kavramı ile karşılanmış ve bu kavram da 'konuşucu ile dinleyicinin ortak bilgisi' biçiminde tanımlanmıştır. Bu anlayışta ortak bilgi ise, konuşucu ve dinleyicinin her ikisi tarafından da doğru olduğuna inanılan önermeler kümesi olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda, (i)a, (i)b'yi gerektirmekte, yani (i)b'nin doğru olduğuna inanmaktadır:

- (i) a. I saw NOBODY at the party.
'Partide kimseyi görmedim.'
b. I saw x at the party.
'Partide x'i gördüm.'

Oysa, açıktır ki, (i)a'nın konuşucusu (i)b'nin doğruluğuna inanmamaktadır. Bu doğrultuda Prince (1985:65), 'ortak bilgi'yi 'konuşucunun dinleyicinin inançları hakkındaki varsayımı' olarak tanımlamış ve 'önvarsayım' yerine 'açık-önerme' terimini kullanmayı seçmiştir. Ortak bilgi kavramının bu biçimdeki tanımı sorunsuzdur. Örneğin (i)a'nın konuşucusu, kendisi inanmasa bile, dinleyicisinin inandığını düşünüyorsa, (i)b'yi üretebilir.

sınırları belirleyemediğini, bunun da bu çalışmalarda veriye ilişkin gözlemlerin yetersiz kalmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Konu-merkezli çalışmalarda, konunun tanımlanması doğrultusunda önemli sonuçlara ulaşılmakla birlikte, tümcenin yorum bölümü içinde kalan yeni ve ortak bilginin birbirinden ayrılması açısından herhangi bir çözüm önerilmemiştir. Benzer bir biçimde, odak-merkezli çalışmalarda da tümcede yeni bilgiyi sunan odak ile ortak bilginin kodlandığı açık-önerme birbirinden ayrılmış, ancak bu çalışmalarda da konu tanımlanamamıştır. Vallduví (1992:41), bu durumu aşağıdaki örnekle açıklamaktadır:

- (32) a. O Harry'ye GÖMLEĞİ verdi.
b. Harry'ye o GÖMLEĞİ verdi.

Konu-merkezli yaklaşım, örneğin, (32)a'da t-başındaki birim dışındaki tüm bölümü yorum olarak ele almakta, ancak yorum içindeki bilgisel bölümlenmeyi yakalayamamaktadır. Bir başka deyişle, odakta bulunan *gömlek* ile odakta olmayan, ortak bilgi konumundaki *Harry* arasındaki bu farklılığa ilişkin herhangi bir çözüm önerememektedir. Bu noktada odak-merkezli yaklaşımın üstünlüğü vardır. Bu yaklaşım, *gömlek*'in *O Harry'ye x verdi* açık-önermesindeki değişken ile yer değiştirdiğini ve bu nedenle odakta bulunduğunu, *Harry*'nin ise odakta bulunmadığını, yani bu ikisinin iki farklı bilgisel birime ait olduğunu belirleyebilmektedir. Buna karşın, odak-merkezli yaklaşım, *Harry'ye öbeğinin* (32)a'dan farklı olarak (32)b'de neden t-başında bulunduğuna ilişkin hiçbir belirleme yapamamaktadır. Bu noktada da konu-merkezli yaklaşımın bir üstünlüğü olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, bu öbeğin (32)a'da yorumun bir parçası olmasına karşın, (32)b'de konu olduğunu saptayabilmekte, böylece t-başı konumunun tümce konusunun kodlandığı ayrıcalıklı bir bilgisel birim olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, iki yaklaşımın da birbirlerine göre üstün noktaları olmasına karşın, bunlardan tek başına hiçbiri tümcedeki bilgisel birimleri belirleyememektedir.

Vallduví (1992:44), bu belirlemelerden yola çıkarak, tümcenin bilgi yapısının bu biçimdeki ikili bölümlenmesinin yeterli olmadığını, bunun yerine, bu ikisinin güçlü yönlerinin alınmasıyla, üçlü bir bölümlemeye gerek olduğunu iddia etmektedir.²⁶ Böylece, hem t-başı konumunun konunun kodlanmasındaki rolü belirlenmekte, hem de yorum içindeki bilgisel bölümlenme yapılabilmektedir. Vallduví (1992, 1993), bu doğrultuda, tümce içindeki ortak ve ortak olmayan bilgiyi ayırmakta ve tümcenin öncelikle *temel* (ground) ve *odak* olmak üzere iki bölümden oluştuğunu iddia etmektedir. Bunlardan temel *ortak bilgi*'yi (shared knowledge), odak da ortak olmayan, 'yeni' bilgiyi içermektedir. Vallduví, daha sonra temeli kendi içinde *bağlantı* (link)²⁷ ve *eklenti* (tail) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bağlantı, t-başında kodlanan, dolayısıyla tümcenin konusunu belirleyen bir bilgisel birimken, eklenti bunun tamamlayıcısıdır. Vallduví (1992, 1993), bu bilgisel öncüllerin ((33)'te 'T' ile gösterilen) tümcedeki aşamalı yapılanmasını şu biçimde göstermektedir:

$$(33) \quad T = \{\text{ODAK, TEMEL}\}$$
$$\text{TEMEL} = \{\text{BAĞLANTI, EKLENTİ}\}$$

Odak, daha önceki çalışmalarda olduğu gibi, Vallduví'de de tümcedeki en önemli birim ve tümcenin tek bilgisel parçası olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, odak tümcenin zorunlu bir parçasıdır; yani tümcede eksiltilemeyecek tek birim odaktır.

Temel, odakta sunulan bilgiyi taşıyan bir çerçevedir; yani "... *dinleyiciye bilginin nereye ve nasıl kaydedileceğini göstererek dinleyicinin bilgi deposuna uygun bilgi*

²⁶ Vallduví (1992), üçlü bölümlenmenin daha önce de kimi araştırmacılar tarafından uygulandığını belirtmekte, ancak farklı nedenlerle bunlara karşı çıkmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Vallduví (1992:41, 44-45).

²⁷ Vallduví (1992:47), *konu* teriminin yapılmış pek çok farklı tanım nedeniyle anlambulanıklığı taşıdığını, bu nedenle *bağlantı* terimini kullanmayı seçtiğini belirtmektedir. Vallduví'ye hak vermekle birlikte, daha yaygın bir kabul görmüş olmasından dolayı, ben *konu* terimini kullanmaya devam edeceğim.

girişinin yapılmasını garanti altına alır" (Vallduví, 1992:46). Odağın tümcenin bilgisini oluşturmasına karşılık, temel, dinleyicinin bilgi deposuna herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. Tümcenin temel bölümünde sunulan bilgi konuşucunun dinleyicinin bildiğini düşündüğü bir bilgi olmasından dolayı, temelin tek işlevi, odak bilgisinin dinleyicinin bilgi deposuna uygun bir biçimde kaydedildiğini garanti altına almaktır. Bu nedenle, temel, tümcede zorunlu değildir; rahatça eksiltilebilir. Bu anlamda, odaksız bir tümce olanaksızken, temel bilgisi olmayan tümceler olasıdır.

Vallduví (1992), temeli oluşturan birimlerden biri olan bağlantıyı, pek çok açıdan konu-merkezli çalışmalardaki gibi tanımlamaktadır. Bağlantı, dinleyiciyi belirli bir adrese, yani belirli bir dosya kartına yönlendiren ve tümcedeki bilginin buraya girileceğini gösteren bir *adres göstericisi* (address pointer) olarak işlev görmektedir. Bilginin bir adrese girilmesinden önce bu adresin belirlenmesi gerektiğinden, bağlantı t-başında kodlanmak zorundadır. Vallduví (1992:48), bağlantının adres göstericisi niteliğinin, aynı zamanda 'hakkındalık' sezgisini de beraberinde getirdiğini, bununla birlikte bunun ancak bir *gölgeolay*²⁸ (epiphenomenon) olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre, bağlantı yalnızca t-başında kodlanabilmekle birlikte, t-başındaki her birim bağlantı olarak değerlendirilmemektedir. Tümcede bağlantının bir parçasını oluşturduğu temel, yalnızca odakta sunulan bilginin garanti altına alınması gerektiği zamanlarda var olmakta, bu nedenle de böyle bir zorunluluğun bulunmadığı durumlarda temelin ve dolayısıyla da bağlantının tümcede bulunması gerekmemektedir. Dolayısıyla, "*...bilginin girileceği adresin zaten belirli olduğu ya da, hangi nedenden olursa olsun, tümcede kodlanan bilgi için herhangi bir özel adresin bulunmadığı durumlarda bağlantısız tümceler de olasıdır*" (Vallduví, 1992:48). Buna karşıt olarak, kimi tümcelerde de birden fazla bağlantının bulunduğu da değinilmektedir. Bu durumlarda ilki dışındaki bağlantılar, doğal olarak, t-başında

²⁸ Gölgeolay kavramı, felsefe içinde "*bir olaya eklendiği halde onun üzerinde hiçbir etkisi bulunmayan olay*" biçiminde tanımlanmaktadır. Bu kavramla ilgili daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Hançerlioğlu (1994).

değildir. Bu nedenle, birden fazla bağlantı içeren bir tümcedeki her bir bağlantının t-başında olduğundan değil, *bağlantı-dizisi*'nin (link string) t-başında olduğundan söz edilmektedir.

Temelin diğer parçası olan eklenti de, yine bağlantı gibi, tümcedeki zorunlu bir bilgisel birim değildir. Bilgi paketleme yaklaşımı tarafından bağlantının tamamlayıcısı olarak görülen eklenti, temelin genel bilgisel karakteristiğine uyarak bilginin hangi adres altına girileceğini göstermekte, ancak bunu daha özel olarak belirlemektedir. Bağlantı bilginin hangi adrese girileceğini gösterme işlevini yüklenirken, eklenti bilginin bu adreste tam olarak nereye yerleştirileceğini belirlemektedir. Örneğin, yukarıda yer alan örnek (29)'daki *Patron tuzlu karnabahar turtasından nefret etti* tümcesinde, *patron* ve *tuzlu karnabahar turtası* göndermelerini bilen ama bu ikisi arasındaki ilişkiden habersiz olan D1 için tümcenin sunduğu bilgi, yani tümcenin odağı, [tuzlu karnabahar turtasından NEFRET ETTİ] iken, bu ikisi arasında bir ilişki olduğunu bilen ama bunun nasıl bir ilişki olduğunu bilmeyen D2 için [NEFRET ETTİ] biçimindedir. Bu farklılık, tümcenin bağlantısını oluşturan *patron* dosya kartında yansıtılmaktadır. (30)'daki D1'in dosya kartında bağlantı dışında hiçbir bilgi girişi bulunmazken, (31)'deki D2'nin dosya kartında, buna ek olarak odak bilgisinin girileceği bölüm (__) ve bunun *karnabahar turtası* ile ilişkili olduğu bilgisi kayıtlı bulunmaktadır. Bu dosya kartında *karnabahar turtası* eklenti görevi görmekte, yani bilgi girişinin tam olarak nereye yapılması gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, bağlantılarda olduğu gibi, bir tümcede birden fazla birim eklentiye oluşturabilmektedir. Bununla birlikte, bağlantı ve odağın, sırasıyla t-başında olma ve *ezgisel belirginlik* (prosodic prominence) gibi evrensel olarak geçerli olan yapısal özellikleri olmasına karşın, eklentinin böyle bir yapısal özelliği yoktur. Yine de, eklentilerin hiçbir zaman *ezgisel belirginlik* ile kodlanmadığı görülmektedir. Bu anlamda eklenti, "..., *olumsuz bir açıdan, tümcenin odaklı ve bağlantısız olmayan parçası olarak tanımlan*[maktadır]" (Vallduví, 1992:49).

Paketleme Yönergeleri

Daha önce de belirtildiği gibi, Vallduví (1992), dilbilgisinin enformatik bileşenin tümcede sunulan bilginin dinleyicinin bilgi deposuna olabildiğince etkili bir biçimde girilebilmesi amacı taşıdığını ve bu doğrultuda da kimi yönergeler içerdiğini iddia etmektedir. Bu yaklaşım içinde YÖNERGE, enformatiğin temel nesnesini oluşturmaktadır.

Bilgi paketlemenin temelde bilginin *gösterimi* (representation) ile ilgili olması ve her tümcenin zorunlu olarak bir bilgi (=odak) içermesi nedeniyle bilgi, temel ve zorunlu bir bilgisel öncüdür. Vallduví (1992:61), bilgisel öncüllerin gösterimi için tasarladığı notasyonu kullanarak, bilgiyi şu biçimde göstermektedir:

$$(34) \Phi [\text{bilgi}]$$

Vallduví'nin *odak operatörü* (focus operator) olarak adlandırdığı bu öncülün açısı içinde kalan her şey bilgiseldir; bir başka deyişle bu operatörün açısı içindeki her şey tümcenin odağını oluşturmaktadır. Bu operatör, yönlemsel olarak 'al' (retrieve) biçiminde okunmakta ve dinleyiciye verdiği yönerge de 'bilgiyi al' biçiminde tanımlanmaktadır. Bu, bilgi paketleme yönergelerinden en basiti olarak, bütün tümcenin bilgiyi oluşturduğu, yani tümcenin tamamının odakta bulunduğu durumları içermektedir.

Bir adres göstericisi olarak işleyen bağlantı, dinleyiciyi kendi bilgi deposunda bulunan bir adrese gitmesi ve tümcede sunulan bilgiyi buraya yerleştirmesi doğrultusunda yönlendirmektedir. Bu anlamda bağlantı dinleyiciye 'git' (go to) yönergelerini vermekte ve Λ imi ile gösterilmektedir. x 'in ilgili adresi belirttiği Λx , ' x 'e git' biçiminde okunmaktadır. Aşağıdaki örnekte *patron* AÖ'sü tümcenin bağlantısıdır ve bu tümcede bağlantıya ilişkin olarak 'patron' adresine git' yönergesi verilmektedir:

- (35) a. Patron ARADI.
b. $\Lambda x, x = \text{patron}$.

Vallduví (1992:62), bağlantıların genel olarak belirli AÖ'ler ile oluşturulma eğiliminde olduğunu, çünkü konuşucunun ancak dinleyicinin bilgi deposunda var olan adreslere işaret edebileceğini belirtmekte, ancak dinleyicinin aynı anda hem bir adresi oluşturması hem de bu adrese gitmesi doğrultusunda yönlendirilmesinin de olanaksız olmadığını eklemektedir. Bu işlem, Vallduví'ye göre, belirsiz AÖ'ler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bu notasyonda, bütünüyle Φ açısı içinde bulunan odak, basitçe koyu karakterlerle yazılarak belirlenmektedir. Bütün tümcenin *odak alanı* (focus domain) içinde kaldığı aşağıdaki tümcenin gösterimi şu biçimdedir²⁹:

- (36) a. [_{OD} PATRON aradı].
b. Φ [**odak**]
c. Φ [**patron aradı**]

Aynı mantık-anlamsal önermeye sahip (35)'teki tümcenin paketleme yönergesi ise, (36)'dan farklıdır. Bu tümceyi sesletmekle konuşucu, dinleyiciye şu yönergeyi vermektedir: 'Bilgi depondaki 'patron' adresine git ve tümcenin bilgisini bu adrese onun aradığını ekleyerek al'. Bu yönerge, bilgi paketleme yaklaşımının notasyonunda şöyle gösterilmektedir:

- (37) a. Patron [_{OD} ARADI].
b. $\Lambda x, x = \text{patron}$ [Φ [**x aradı**]]

²⁹ Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, odak alanı Vallduví (1992) temel alınarak bu örnekteki gibi gösterilecektir. Odak alanı içindeki bir birimin büyük harflerle yazılması, daha önce de değinildiği gibi, bu birimin birincil tümce vurgusu aldığını göstermektedir. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu gösterim, yalnızca ilgili tartışma bağlamının gerektirdiği durumlarda kullanılacaktır.

Son olarak, enformatikte λ imi ile gösterilen eklentinin dinleyiciye verdiği yönerge de ' *değiştir* ' (substitute) biçimindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi eklenti, tümcede sunulan bilginin, yani odağın, dosya kartında tam olarak nereye ve nasıl yerleştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bilginin bir dosya kartına girilmesi, eklentili ve eklentisiz tümcelerde farklıdır. Bilgi, eklentisiz tümcelerde dosya kartına doğrudan eklenirken, eklentili tümcelerde dosya kartında bulunan (__) yerine girilmekte, bir başka deyişle odak bilgisi, dosya kartında bulunan bu boşlukla yer değiştirmektedir. Bu nedenle eklentisiz tümcelerde odak bilgisinin dosya kartına girilmesi için verilen yönerge ' *ekle-al* ' (retrieve-add) iken, eklentili tümcelerde ' *değiştir-al* ' (retrieve-substitute) biçimindedir. Bu durum, (38) ve (39)'da örneklenmektedir:

- (38) a. Patron [_{OD} KARNABAHAHAR sever].
b. $\Lambda x_1, x_1 = \text{patron} [\Phi [x_1 \text{ karnabahar sever }]]$
- (39) a. Patron karnabahar [_{OD} SEVER].
b. $\Lambda x_1, x_1 = \text{patron}, [\lambda x_2 [\Phi [x_1 \text{ sever } x_2]]]$ (karnabahar)

Bir bağlantı ve odaktan oluşan (38), dinleyicinin bilgi deposunda *patron* adresinin var olduğunu, ancak *karnabahar* adresinin bulunmadığını varsaymakta ve dinleyiciye *patron* adresine giderek tümcede sunulan bilgiyi almasını ve bu adrese bu bilgiyi, yani 'karnabahar sever' bilgisini eklemesi gerektiğini söylemektedir. Buna karşın, bağlantı, eklenti ve odaktan oluşan (39)'da dinleyicinin bilgi deposundaki *patron* dosya kartı boş değildir; burada *karnabahar* ve *patron* arasında bir ilişki olduğu, ancak bunun nasıl bir ilişki olduğunun bilinmediği de kayıtlıdır. Bu nedenle bu tümcenin dinleyiciye verdiği yönerge şöyledir: ' 'Patron' adresine git ve tümcede sunulan bilgiyi bu adres altındaki ' __ x_2 (karnabahar)' kaydındaki (__) ile değiştirerek bu adrese ekle'.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, tümcede sunulan tek bilgi odak bilgisidir. Temelin parçaları olan bağlantı ve eklenti, dinleyicinin bilgi

deposunda daha önceden bulunan bilgileri oluşturmakta, bu nedenle dinleyicinin bilgi deposuna bilgisel bir katkıda bulunmaktan çok, bilginin burada tam olarak nereye ve nasıl yerleştirileceği doğrultusunda bir katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, tümcenin enformatikteki gösteriminde Φ açısında yalnızca odak bilgisi bulunmakta, bağlantı ve eklenti, bilgisel değer taşımadıklarından, Φ açısının dışında yer almakta, ancak Φ açısında x ile gösterilen birer *bağımlı değişken* (bound variable) ile ifade edilmektedirler.

1.2.3.3. Bilgisel Tümce Türleri

Bilgi yapısı çalışmalarında, tümceler, içerdikleri bilgisel birimler ve iletişim bağlamındaki işlevlerine göre sınıflandırılmıştır. Örneğin, bir tümcenin iletişim bağlamındaki işlevi yalnızca daha önceden saptanmış olan bir konu hakkında bilgi vermekse, bu tümce *konu-odak tümcesi* (topic-comment sentence) olarak adlandırılmakta, tümcenin bütünü dinleyici için yeni bilgi taşıyorsa da bu tümce, örneğin, *tüm-odak tümcesi* (all-focus sentence) başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Tümcedeki bilgisel birimlerin neler olduğu ve bunların niteliklerinin tam olarak nasıl tanımlanması gerektiğine ilişkin olarak araştırmacılar arasında bütünüyle bir anlaşma yoktur. Bu nedenle, bu sınıflandırmanın tam olarak hangi ölçütlere uyularak yapılması gerektiği konusu açık olsa da, bu doğrultuda belirlenmiş çeşitli tümce türleri bulunmaktadır. Bilgisel tümce türlerinin, terminolojik bir çeşitlilik sergileyerek, araştırmacıdan araştırmacıya değişen biçimlerde sınıflandığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu doğrultudaki sınıflamanın, genel olarak, aşağıdaki gibi olduğu söylenebilir:

- a. *konu-yorum tümcesi* (topic-comment), *eylemlik-odak yapısı* (predicate-focus structure) (Lambrecht, 1994), *kategorik yargı* (Sasse, 1987) (Lambrecht, 1994 içinde)

- b. *haber tümcesi* (news sentence) (Schmerling, 1976) (Lambrecht, 1994 içinde), *olay-aktarımı* (event-reporting), *tümce-odak yapısı* (sentence-focus structure) (Lambrecht, 1994), *tetik yargı* (thetic judgement) (Sasse, 1987), *yansız betimlemeler* (neutral descriptions) (Kuno, 1972)
- c. *tanımlayıcı tümce* (identificational sentence), *üye-odak yapısı* (argument-focus structure) (Lambrecht, 1994), *dar odak* (narrow focus), *oluşturucu odak* (constituent focus), *tipik açık-önerme yapısı* (typical open-proposition structure) (Prince, 1986)

Vallduví (1992, 1993), bunlardan ilkini *bağlantı-odak* (link-focus), ikincisini de *tüm-odak* (all-focus) olarak adlandırmakta, üçüncüsünü ise *bağlantı-odak-eklenli* (link-focus-tail) ve *odak-eklenli* (focus-tail) biçiminde ikiye ayırarak *eklentili yapılar* (tailful structures) başlığı altında ele almaktadır.

Bağlantı-odak tümcelerinde, temeli oluşturan tek birim bağlantıdır. Bu tümce türünde, bağlantı *kullanımsal önvarsayım* (pragmatic presupposition) içinde, bunun dışındaki tüm birimler de odakta yer almaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu tür tümcelerin dinleyiciye verdiği yönerge belirli bir adrese gitmesi ve tümcede sunulan bilgiyi bu adres altına eklemesi doğrultusundadır. Bağlantı-odak tümcelerinde, bilgi doğrudan ilgili adres altına eklenmektedir. Buna karşın, daha önce de belirtildiği gibi, eklentili yapılarda bilgi girişi bağlantı-odak tümcelerinde olduğu gibi basit bir eklemeye değil, bilginin ilgili adreste daha önceden kayıtlı bulunan ve (__) ile gösterilen boşlukla yer değiştirmesi ile sağlanmaktadır. Bu nedenle Vallduví, bu iki tür bilgiyi birbirinden ayırmakta ve bağlantı-odak tümcelerindeki bilginin ‘ekle-al’, eklentili yapılardaki bilginin ise ‘değiştir-al’ yönergesi verdiğini belirtmektedir. Bunlardan ekle-al yönergesi Φ_E , değiştir-al yönergesi ise Φ_D (bkz. ör. (51) ve buna ilişkin açıklamalar) biçiminde gösterilmektedir. İçerdiği bilginin ekle-al yönergesi ile

elde edildiği bağlantı-odak tümcelerinin dinleyiciye verdiği paketleme yönergesi (40)'ta ve bunun örnekleri de (41) ve (42)'de verilmektedir:

(40) Bağlantı-odak (Λ , Φ_E): GİT(bağlantı), EKLE-AL(**odak**)

(41) a. Patron [_{OD} ARADI].

b. Λx , $x = \text{patron}$ [Φ [x **aradı**]]

(42) a. Orhan [_{OD} yarın BİZE gelecek]

b. Λx , $x = \text{Orhan}$ [Φ [x **yarın bize gelecek**]]

Tüm-odak tümceler, tümcede dile getirilen önermenin bütününün odakta kaldığı, bir başka deyişle temel birimi olmayan tümcelerdir. Bağlantı-odak tümcelerinde olduğu gibi bilginin Φ_E yönergesi ile elde edildiği bu tümcelerin paketleme yönergesi, 'tümcede sunulan bilgiyi bilgi-depona ekleyerek al' biçimindedir. Bu tümcelerin içerdiği paketleme yönergesinin enformatikteki gösterimi ise şöyledir:

(43) Tüm-odak (Φ_E): EKLE-AL(**odak**)

Bu tür tümcelerin özellikle ilgi çekici yanısı, bunlarda bağlantının olmamasıdır. Vallduvı (1992:51), bağlantısız tümcelerin varlığının iki nedene dayandığını belirtmektedir: i) tümcenin bilgisinin belirli bir adres altına girilmesi gerekmektedir, ancak dinleyici bağlamdan bunun hangi adres olduğunu bilir; yani bu adrese gitmek zorunda değildir, çünkü zaten oradadır; ii) bilgi girişi için belirli olan herhangi bir adres yoktur.

Dinleyicinin temel bilgisini söylem bağlamından bildiği, bu nedenle de kendi sözcesinde bu bilgiyi kullanmayıp doğrudan odak bilgisini kodladığı, örneğin, yanıtın eksiltili bir tümce ile oluşturulduğu soru-yanıt bağlantıları, birinci grupta yer almaktadır. Bağlantısızlığının nedeni bu türden olan diğer bir tümce türü de bağlantısı

zayıf adil (weak pronoun) olan tümcelerdir. Bu tümce türleri sırasıyla (44) ve (45)'te örneklenmektedir:

(44) a. Orhan yarın kime gelecek?

BİZE.

b. Φ [**bize**]

(45) a. Volkan Tayfun'u gördü m?

$\emptyset \emptyset$ GÖRMEDİ.

b. Φ [x_1 **görmedi** x_2]

Bu iki örnekten de konuşucu dinleyicinin ilgili adreste bulunduğunu düşünmekte, bu nedenle bağlantıyı dilsel olarak kodlamamaktadır. Ancak, dikkat edileceği gibi, bilgisel açıdan her iki tümcenin yönergeleri de aynı olmakla birlikte, (45)'in yönergesi eklentili yapılarınkine benzemektedir. Ancak, onlardan ayrıldığı tek nokta, eklentili yapılarda bağımlı değişkenlerin bulunmasına karşın, zayıf adiller içeren bu tür yapılarda bağımsız değişkenlerin bulunmasıdır. Bir başka deyişle, ilişkili oldukları dosya kartları sözcenin retildeği anda açık olduğundan, zayıf adiller bağımsız değişken olarak görev yapmaktadır. Bununla birlikte, Vallduvı (1992:75-76), *güçlü adil*'lerin (strong pronoun) diğer sözcüksel birimler gibi davrandığını, yani odak ve/veya bağlantıyı oluşturabildiklerini de eklemektedir.

Bağlantısızlığı yukarıda belirlenen ikinci nedene dayalı olan tümceler, söylem bağlamının özellikleri nedeniyle, bir başka deyişle iletişimsel nedenlerle bağlantısızdır. Genellikle haber tümcesi, olay-aktarımla ya da sunucu tümce olarak adlandırılan bu tür tümcelerin bir olay ya da durumun aktarımı için kullanıldığı düşünülmektedir (Vallduvı, 1992; Lambrecht, 1994 vb.). Bu grupta yer alan bağlantısız tümcelere yukarıda ele alınanlar arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Yukarıda ele alınan tümcelerde dinleyici tümcede sunulan bilginin girileceği adrestedir; oysa bu gruptaki tümcelerde, dinleyicinin bilgi deposunda bilgiyi girebileceği herhangi bir adres

bulunmamaktadır. Bu nedenle, genel olarak, bunların herhangi bir *varlık* (entity) 'hakkında' olmadığı düşünülmektedir. Vallduví (1992:65), bunların içerdiği bilginin önce geçici bir adrese girildiğini ve bu geçici adresin silinmesinden önce bilgisel içeriklerinin söylemde bulunan ilgili varlıkların adreslerine taşındığını belirtmektedir. Aşağıdaki örnekler, bu tür tümceleri içermektedir:

(46) a. [_{OD} PATRON aradı].

b. Φ [**patron aradı**]

(47) a. Garson! [_{OD} Karnabahar çorbamın kremasında bir sinek var]!

b. Φ [**karnabahar çorbamın kremasında bir sinek var**]

(48) a. [_{OD} Bir kamyon AĞACA çarpmış].

b. Φ [**bir kamyon ağaca çarpmış**]

(49) a. [_{OD} Kedi VAZOYU devirdi].

b. Φ [**kedi vazoyu devirdi**]

Bu örneklerdeki tümcelerin tüm-odak özelliği, hepsinin de önceki bağlamda herhangi bir temelin, yani önvarsayımsal bilginin, belirlenmediği *Ne oldu?* sorusuna yanıt olarak kullanılabilmesiyle saptanabilmektedir. Bununla birlikte, tüm-odak özelliğinin, bağlantı-odak tümcelerinin tersine, dilbilgisinde yapısal olarak belirlenmediği görülmektedir. Örneğin (48) ve (49), belirli bir söylem bağlamında tüm-odak yorumu almakla birlikte, yapısal olarak bağlantı-odak tümceleri gibi kodlanmaktadır. Yani, bu türden tüm-odak tümcelerde bağlantının bütün yapısal özelliklerini sergileyen dilsel birimler bulunmakla birlikte, bağlamsal nedenlerden dolayı bu birimler bağlantı, ya da konu, olarak adlandırılmamakta, odağın bir parçası olarak görülmektedir. Dikkat edileceği gibi, (47), (48) ve (49)'da, sırasıyla *karnabahar çorbamın kreması*, *bir kamyon* ve *kedi* öbekleri, yapısal olarak bağlantı gibi

kodlanmaktadır. Bir başka deyişle, tüm-odak yorumunu gerektiren *Ne oldu?* gibi bir soru ile oluşturulan bağlamlar dışında, bu birimler, yapısal özellikleri aynı kalsa da, bağlantı olabilmektedir. Lambrecht (1994:124), tüm-odak ve bağlantı-odak tümcelerinin, genellikle, İngilizcede de yapısal olarak anlambulanıklığı sergilediğini belirtmekte, İngilizcede bunların yalnızca *öl-*, *bozul-* ve *ara-* gibi eylemlerle oluşturulan geçişsiz tümcelerde biçimsel bir ulam oluşturduğunu bildirmektedir:

- (50) Ne oldu?
- a. Her HUSBAND died.
'KOCASI öldü.'
 - b. My CAR broke down.
'ARABAM bozuldu.'
 - c. JOHN called.
'JOHN aradı.'

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, aynı durum Türkçe için de geçerli gözükmektedir. Bununla birlikte, (50)'de örneklenen yapılar yalnızca geçişsiz tümceleri içermektedir. Bu nedenle, böyle bir yapısal özelliğin bulunmadığı, ancak yine de tüm-odak görünümü sergileyen (47-49)'da örneklenen yapıların, (50)'dekilerden farklı olduğu ve ayrı bir açıklamayı gerektirdiği açıktır. Lambrecht (1994), tümce-odak dediği bu yapıyı ayrıntılı olarak incelemesine karşın, (47-49)'daki örneklere uyarlanabilecek herhangi bir açıklama sunmamaktadır.

Eklentili yapılar, daha önce de belirtildiği gibi, bir dosya kartında daha önceden kayıtlı olan bir bilginin alt-ulamında bulunan boşluğun doldurulması amacını taşımaktadır. Bu anlamda, yinelemek gerekirse, eklentisiz yapılarda bilgi girişi ilgili dosya kartına bilginin basitçe eklenmesi ile sağlanırken, eklentili yapılarda bu

boşluğun odak bilgisi ile değiştirilmesiyle sağlanmaktadır.³⁰ Yukarıda da belirttiğimiz gibi, eklentili tümceler 'konu-odak-eklenti' ve 'odak-eklenti' olmak üzere iki türdür. Her iki türde de eklentinin işlevi değişmemektedir. Vallduví (1992:66-67), eklentili tümcelerın paketleme yönergelerini aşağıdaki gibi vermekte ve örnelemektedir:

(51) Bağlantı-odak-eklenti (Λ , Φ_D): GİT(bağlantı), DEĞİŞTİR-AL(odak)

(52) a. Patron karnabahardan NEFRET EDER.

b. $\Lambda x_1, x_1 = \text{patron} [\lambda x_2 [\Phi [x_1 \text{ nefret eder } x_2]]]$ (karnabahar)

(53) Odak-eklenti (Φ_E): DEĞİŞTİR-AL(odak)

(54) a. İnanamıyorum! Patron çıldırıyor!

KARNABAHAAR istiyor o şimdi!

b. $\lambda x_1 [\Phi [o x_1 \text{ karnabahar }]]$ (istiyor)

Açıkça görüldüğü gibi, (52)'de, bağlantının varlığından dolayı, dinleyici öncelikle *patron* adresine gitmesi doğrultusunda yönlendirilirken, (54)'te böyle bir yönerge almamaktadır. Bunun nedeni, tüm-odak tümcelerın ilk türünde olduğu gibi, dinleyicinin zaten o anda bu adreste bulunuyor olmasıdır. Bu durumda, (48)'de dikkat edilmesi gereken önemli nokta, *karnabahar* AÖ'sünün t-başında bulunmasına karşılık bağlantı değil, odak olduğudur. Bir başka deyişle, bu gönderge yüzey yapıda t-başında kodlanmakla birlikte, bunun enformatik bileşenindeki gösterimi konu değil, odak biçimindedir.

Bu bölümde Vallduví (1992)'nin bilgi yapısı çalışmalarına olan katkısı ve Bilgi Paketleme yaklaşımının genel varsayım ve nitelikleri üzerinde durduk. Bundan sonraki

³⁰ Literatürde, Vallduví'nin eklentili yapılar olarak adlandırdığı tümcelerdeki odağın dar odak ya da *k-odak* olarak da ele alındığı görülmektedir. Ancak, Vallduví (1992) bağlamında, bu tür yapılarıdaki odağın her zaman karşıtsal olma zorunluluğu yoktur; örneğin (54)'teki odak karşıtsal değildir.

bölümde, Vallduví (1992)'den sonraki dönemde bu alanda ne tür çalışmalar olduğunu, Bilgi Paketleme yaklaşımı ile ilişkilerini temel alarak, sunmaya çalışacağız.

1.2.4. Vallduví (1992) Sonrası

Bilgi yapısına ilişkin, farklı kuram ve modellere dayanan sayısız çalışma bulunmaktadır. Bunların önemli bir bölümü, belirli bir kuramsal bakış açısını benimseyerek bilgi yapısına ilişkin olguları bu çerçeveden açıklamaya çalışmakta, yine büyük bir bölümü de bunu yaparken bilgi yapısı bileşenlerini bütüncül olarak değil, bunlardan genellikle birini, konu ya da odağı, temel alarak bu doğrultuda incelemelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte, sayıca daha az olmakla beraber, bilgi yapısına ilişkin olguları bütüncül bir biçimde ele alan, bilgi yapısının bir çalışma alanı olarak sorunlarına değinen ve bu doğrultuda yeni bir bakış açısı ortaya koyan ya da önceki yaklaşımları geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar da vardır. Doğal olarak, bunların hepsine burada yer vermek olanaksızdır. Bu nedenle, bu bölümde ikinci gruptaki çalışmalara ve bunlardan da çalışmamızın amaçlarıyla daha yakından ilişkili olduğunu düşündüklerimize yer vereceğiz.

Lambrecht (1994):

Lambrecht (1994), Bölüm 1.1.'de de değindiğimiz gibi, bilgi yapısını önermelerin sözcük-dilbilgisel yapılarla konuşucuların zihinsel durumlarına uyumlu olarak eşleşmesi biçiminde tanımlamaktadır. Vallduví (1992)'de olduğu gibi, Lambrecht için de bilgi yapısı dilbilgisinin ayrı bir bileşenidir. Ancak, Lambrecht Vallduví'den pek çok açıdan ayrılmaktadır. Örneğin, Vallduví'den farklı olarak bilgi yapısının klasik ikili bölümlenmesini temel alarak bilgi yapısı bileşenlerini yalnızca konu ve odak olarak belirlemektedir. Lambrecht'in bilgi yapısı anlayışı da Vallduví

(1992)'den oldukça farklıdır. Vallduví (1992) bilgi yapısı bileşenlerini ilişkisel, yani birbirlerine göre belirlenen kavramlar olarak incelerken, Lambrecht (1994), i) söylem göndergelerinin zihinsel gösterimlerini ve ii) *göstericiler*'le³¹ (denotata) önermeler arasındaki kullanımsal olarak yorumlanan konu-odak ilişkilerini birbirinden ayırarak, bunların bilgi yapısı bileşeninin iki temel ulamı olduğu görüşünü savunmaktadır.

Bu ulamlardan ilki, Reinhart (1982), Prince (1981a, 1986), Vallduví (1992) ve benzeri çalışmaların bilgi yapısı bileşeni ile ilişkisiz olarak gördüğü, söylem göndergelerinin bilgi değerlerini içermektedir. Lambrecht (1994), konunun her zaman değilse de güçlü bir biçimde t-başındaki birim tarafından kodlandığı görüşünün tersine, konu ve odağı ruhbilimsel yerleşik-bilgi ve *farkındalık* (consciousness) etkenlerine dayalı olarak açıklamakta, bu etkenleri, özellikle konunun tanımlanması için koşul olarak belirlemektedir. Dinleyicinin hakkında yerleşik-bilgiye sahip olduğu düşünülen bir söylem göndergesi *tanımlanabilir* (identifiable), bir önerme de *önvarsayımsal* olarak, dinleyicinin farkında olduğu düşünülen söylem göndergeleri ve önermeler ise *söylem-etkin* (discourse-active) olarak adlandırılmakta ve tanımlanmaktadır. Buna göre, bir göndergenin konu olabilmesi için kesinlikle *söylem evreni* (discourse universe) içinde, yani tanımlanabilir, ve dinleyicinin dikkat odağı içinde, yani belirli bir derecede etkin, olması gerekmektedir. Lambrecht (1994:165), bu doğrultuda, en geniş anlamıyla söylem göndergelerinin bilgi değerlerini içeren bir *konu kabuledilebilirlik skalası* (topic acceptability scale) belirlemektedir³²:

³¹ Lambrecht (1994:37), "...sözcelerde dilsel ifadelerle gösterilen varlık ve durumlar[ın]..." bu ifadelerin GÖNDERGE'si olduğunu belirtmekte, "...varlık ya da durumları değil de 'küçük' (small), 'içinde' (in), 'eve gitti' (went home) gibi nitelikleri ve ilişkileri gösteren ifadeler[e]..." de GÖSTERİCİ (denotatum) adını vermektedir.

³² (55)'teki terimler sırasıyla şu İngilizce terimlerin yerine kullanılmıştır: etkin: *active*; ulaşılabilir: *accessible*; kullanılmamış: *unused*; yepyeni iliştilmiş: *brand-new anchored*; yepyeni iliştilmemiş: *brand-new unanchored*. Bunlardan kullanılmamış, yepyeni iliştilmiş ve yepyeni iliştilmemiş terimleri ile ilgili olarak bilgi almak için, bunları ilk kez öneren Prince (1981b) ve Prince (1992)'ye bakınız.

(55) KONU KABULEDİLEBİLİRLİK SKALASI

Bu skalaya göre, etkin ve ulaşılabilir söylem varlıkları rahatça konu olabilirken, kullanılmamış varlıkların konu olabilmeleri zor, yepyeni olanların ise olanaksızdır. Lambrecht, söylem göndergelerinin bilgi değerleri ile bunların konu ya da odak olmaları arasında doğrudan bir ilişki olmadığını kabul etmesine karşın, konu olabilecek söylem varlıklarının etkin ve ulaşılabilir olmak zorunda olduğu düşüncesini ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, etkin ve ulaşılabilir olmak, Lambrecht'e göre, konu olmak için yeterli olmamakla birlikte zorunlu bir koşul oluşturmaktadır.

Lambrecht (1994)'ün sözcük-dilbilgisel olarak belirlenen bilgi yapısı anlayışı, çok genel olmakla birlikte, Lambrecht (1994:14; 228)'den alınan aşağıdaki örnekle açıklanabilir:

(56) My CAR broke down.

'Arabam bozuldu'

Bu tümcenin konusu 'my' (benim) birimi ile belirlenen konuşucudur. Bu birim, hem ulaşılabilir hem de etkin olması ve aynı zamanda da *ezgisel belirginlik* (prosodic prominence) taşıması nedeniyle konu olabilmek için gerekli bütün koşulları yerine getirmektedir. Tümcenin odağı ise 'car' (araba) birimi ile belirlenen söylem göndergesidir. Bu birim, *birincil tümce vurgusu*'nu (primary sentence stress) almakla odak olma koşulunu yerine getirmektedir. 'My car' öbeğinin bütünü ise odak alanını oluşturmaktadır.

Lambrecht (1994)'ün bilgi yapısına yönelttiği sözcük-dilbilgisel anlayışın ayırıcı yönlerinden biri de *konu göndergesi* (topic referent) ve *konu ifadesi* (topic expression) kavramlarını birbirinden ayırmasıdır. Buna göre, bir dilsel birim olarak bir AÖ, bir konu ifadesidir. Bu AÖ'nün göndergesi ise konu göndergesi, yani konudur. Lambrecht (1994:127-128), bu ikisi arasındaki ayırım belirlenmeden, aşağıdaki örneklerde geçen *Pat*, *her* ve *she* ile *SHE* ve *HER* birimlerinin bilgi yapısı durumlarının açıklanamayacağını belirtmektedir:

(57) a. Pat said they called her TWICE.

'Pat, onu iki kere aradıklarını söyledi.'

b. Pat said she was called TWICE.

'Pat, iki kere arandığını söyledi.'

(58) a. Pat said SHE was called.

'Pat, arandığını söyledi.'

b. Pat said they called her.

'Pat, onu aradıklarını söyledi.'

Bu ifadelerin her biri aynı göndergeye, yani *Pat* adındaki kişiye gönderimde bulunmaktadır. Bu nedenle, Lambrecht'e göre, bu önermelerin konusu bu kişi, ya da daha kesin bir biçimde, bu kişinin zihinsel gösterimidir. Ancak, *Pat*, *her* ve *she* konu ifadesiyken, *SHE* ve *HER*, aynı konu göndergesine gönderimde bulunmakla birlikte, odağı kodlamaktadır. Bir başka deyişle, Lambrecht (1994)'e göre bir tümcenin konusu, bir önermedeki birden çok birimle kendisine gönderimde bulunulabilen, dil-dışı bağlamdaki söylem varlığı ya da bunun zihinsel gösterimidir. Ancak, konu ifadeleri dilsel birimlerdir ve konuya gönderimde bulunan her dilsel birim (ifade), konu ifadesi değildir. Tümcenin odağı da, (58)a-b'de olduğu gibi, konuya gönderimde bulunabilir.

Lambrecht (1994)'ün bilgi yapısı yaklaşımı, doğal olarak, odağın belirlenmesiyle ilgili olarak da geniş bir tartışma içermektedir. Ancak, amacımız yalnızca bu

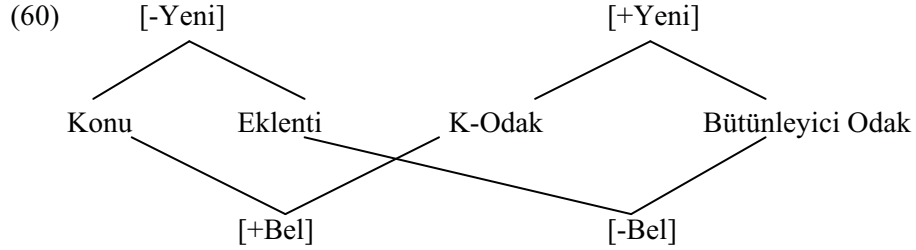
yaklaşımın temel bakış açısını aktarmak olduğundan, burada konu ve odakla ilgili olarak Lambrecht (1994)'te sunulan tartışmanın ayrıntılarına girmiyoruz.

Lambrecht (1994), bilgi değerinin bilgi yapısı ile ilişkisiz olduğu doğrultusunda gösterilen kanıtlara karşılık, bilgi yapısını iki düzleme, konu-odak ilişkilerini ve göndergelerle göstericilerin zihinsel gösterimlerini kodlayan düzlemlere ayırarak bilgi değeri ve bilgi yapısı ilişkisini kurmaya çalışmaktadır. Ancak, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, kendinden öncekiler gibi bu yaklaşım da aynı söylem göndergesinin aynı anda hem konu hem de odak olarak kodlanması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla, konu göndergesi ve konu ifadesi ayrımının bilgi yapısı çözümlemesine katkıda bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Bu, aynı zamanda, Lambrecht'in bilgi yapısına yönelttiği sözcük-anlambilimsel açıklamanın bilgi yapısı olgularını açıklamaya yetmediği sonucunu da doğurmaktadır.

Choi (1996):

Vallduví (1992) ve Lambrecht (1994) gibi, bilgi yapısını özerk bir dilbilgisi bileşeni olarak gören bir başka çalışma da Choi (1996)'dır. Ancak Choi, Lambrecht'ten farklı olarak Vallduví'nin bilgi yapısı anlayışını temel almakta ve bilgi yapısının içsel düzenlenişinin, Vallduví'de önerilen biçimiyle, üçlü bir bölümlenme içerdiğini kabul etmektedir. Bilgi yapısını *En-Uygunluk Kuramı* (Optimality) ve *Sözcüksel İşlevsel Dilbilgisi* (Lexical Functional Grammar) modeliyle açıklamaya çalışan Choi (1996, 1997)'nin temel savunusu, sözdizimsel çalkalamanın dilbilgisinin farklı bileşenlerinden gelen sinyaller arasındaki çatışmalar sonucunda oluştuğudur. Choi (1996:4)'e göre, dilbilgisinin her bileşeninin kendi sınırlılıkları vardır ve her bileşen, sözcük dizilişinin belirlenmesi için kendi sınırlılıkları doğrultusunda dilbilgisine farklı sinyaller göndermektedir. Dilbilgisine iletilen bu sinyaller çatışmakta, dilbilgisi bu çatışan sinyalleri değerlendirerek bütün bilgiyi içerecek ve bağlama en uygun olan sözcük dizilişini bu sinyaller doğrultusunda saptamaktadır. Choi (1996:3), sözcük dizilişinin

modelde her iki odak da [+Yeni] özellik taşımakta, ancak bunlardan k-odak [+Bel], s-odak ise [-Bel] özelliği içermektedir. Choi (1996:110), bu söylem özelliklerinin çapraz sınıflanışını aşağıdaki şemayla göstermektedir:

Bu şemadan da anlaşılacağı gibi, bilgi yapısının temel bileşenini, bir başka deyişle tümcenin açık-önermesini oluşturan konu ve eklenti birimleri, önvarsayımsal olmaları nedeniyle [-Yeni] özelliğini, tümcenin bilgisini oluşturan ve bu nedenle açık-önermede bulunmayan, yani dinleyicinin bağlamdan elde edemeyeceği bilgiyi içeren bütünleyici ve k-odak birimleri de [+Yeni] özelliğini paylaşmaktadır. Ayrıca, temel ve odak bileşenlerindeki bilgi birimlerinden birer tanesi de [+Bel] özelliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Choi (1996), temel bileşeninde yer alan bilgi birimlerinden konunun eklentiye göre, odak bileşeninde yer alan bilgi birimlerinden de k-odağın bütünleyici odağa göre daha belirgin olduğunu düşünmekte, bu nedenle bu birimleri [+Bel] özelliği ile eklenti ve bütünleyici odaktan ayırmaktadır. Gerçekten, dilsel kodlama açısından düşünüldüğünde de, en azından Türkçe için, [+Bel] özellikli birimlerin [-Bel] özellikli olanlara oranla daha belirgin bir biçimde kodlandığı görülmektedir. İleride de daha ayrıntılı olarak değinileceği gibi, Türkçede konu yalnızca t-başı konumunda bulunabilirken, eklenti için, bu konumda bulunmama sınırlılığı dışında herhangi bir sınırlılık ya da yapısal kodlanma biçimi bulunmamaktadır. Benzer bir biçimde, yine Türkçe açısından, k-odağın bütünleyici odaktan daha baskılı bir vurgu ile belirlendiği gözlenmektedir. Böylece, (60)'taki şemaya dayanılarak, bilgi yapısı bileşenlerinin söylem özellikleri şu biçimde gösterilebilir:

- (61) Konu : [-Yeni, +Bel]
Eklenti : [-Yeni, -Bel]
K-Odak : [+Yeni, +Bel]
Bütünleyici Odak : [+Yeni, -Bel]

Bu bilgisel birimlerin söylem işlevleri, aşağıdaki örneklerle açıklanabilir:

- (62) a. Annesi Ali'yi nereye gönderdi?

Annesi Ali'yi [OD BAKKALA] gönderdi.
[-Yeni, +Bel] [-Yeni, -Bel] [+Yeni, -Bel] [-Yeni, -Bel]

- b. Babası mı Ali'yi bakkala gönderdi?

[OD ANNESİ] Ali'yi bakkala gönderdi.
[+Yeni, +Bel] [-Yeni, -Bel] [-Yeni, -Bel] [-Yeni, -Bel]

- c. Annesi Ayşe'yi mi bakkala gönderdi?

Annesi [OD ALİ'Yİ] bakkala gönderdi.
[-Yeni, +Bel] [+Yeni, +Bel] [-Yeni, -Bel] [-Yeni, -Bel]

Bu örneklerden (62)b'deki odak-öncelemesi olgusu özellikle ilgi çekicidir. Burada öncelenen odağı oluşturan *Annesi* birimi, bir yandan konu konumunda kodlanmakta, diğer yandan da odak olarak işlev görmektedir. Vallduví (1992), odak türü ayırmamakla birlikte, bu tür odakların *bağlantı-türü* (link-like) bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir. Gerçekten de, odak-öncelemesi ile konunun benzer bir davranış gösterdiği bu örnekten açıkça anlaşılmaktadır. Choi (1996:110), Vallduví (1992)'deki gibi öncül-tabanlı bir sistemde bunların niçin benzer davrandığının açıklanamayacağını, Vallduví'nin sisteminde, benzerliklerine karşın, bunların yalnızca iki ayrı bilgi türü olarak ele alındığını belirtmektedir. Ancak, özellik-tabanlı kendi sisteminde bu iki bilgi biriminin de [+Bel] özelliğini taşımasından dolayı bu

benzerliğin açıklanabileceğini, bununla birlikte, bunların yine de farklı karakterler taşımalarının da konunun [-Yeni], k-odağın da [+Yeni] özelliğe sahip olmasıyla saptanabileceğini iddia etmektedir.

Choi (1996), yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilgi yapısının sözcük dizilişini koşullandırdığını iddia etmektedir. Buna göre, [+Bel] özellik taşıyan bilgi birimleri, [-Bel] olanlara göre çalkalama açısından önceliklidir. Choi (1996:113), bu ilkeyi şöyle belirtir:

(63) Temel öğelerinin Çalkalanması:

- a. Temel öğeleri, hem konu hem de eklenti, çalkalanabilir.
- b. Konu, eklentiye göre daha kolay çalkalanır.

(64) Odak öğelerinin Çalkalanması:

- a. Bütünleyici odak çalkalanamaz.
- b. K-odak çalkalanabilir.

Choi, bu genellemeye dayanarak, bilgi yapısının çalkalamayı aşağıdaki iki sınırlılığa göre güdülediğini iddia etmektedir:

(65) Bilgi Yapısı Sınırlılıkları

- a. YENİ : Bir [-Yeni] öge, bir [+Yeni] ögeden önce gelmelidir.
- b. BEL : Bir [+Bel] öge, bir [-Bel] ögeden önce gelmelidir.

Bu sınırlılıklar, [-Yeni] ve [+Bel] özelliklerinin bir birimin çalkalanıp çalkalanmayacağını belirlediğini anlatmaktadır. Bilgi yapısının YENİ ve BEL sınırlılıkları, birlikte işleyerek, şu sonuçları doğurmaktadır. [+Yeni, -Bel] özellikli bütünleyici odak, çalkalama açısından ne YENİ ne de BEL sınırlılığınca güdülenmediğinden kendi belirtisiz konumunun dışına çıkması en az olası olan ögedir. [-Yeni, +Bel] özellikli konu ise, her iki sınırlılık tarafından da güdülendiğinden, en

rahat çalkalanabilecek birimdir. Bunların dışında, [+Yeni, +Bel] özellikli k-odak [+Bel], [-Yeni, -Bel] özellikli eklenti de [-Yeni] özelliklerinden dolayı çalkalanma açısından, konu kadar olmasa da, yeterli güdülenmeye sahiptir.

Choi (1996:116), bunlardan başka, sözcük dizilişi üzerinde yalnızca dolaylı bir etkisi olduğunu belirttiği ezgisel sınırlılıklar da belirlemektedir:

(66) Ezgisel Sınırlılıklar

- a. [+Ý] : [+Yeni] birime en yüksek *perde* (pitch) vurgusunu ata.
- b. *X³⁶ : Herhangi bir perde vurgusu atama.

Bu sınırlılıklardan ilki, (bütünleyici ve karşıtsal) odak birimlerinin ezgisel belirginlik ile kodlandığı gerçeğini yakalamakta, ikincisi ise, odak dışındaki birimlerin, yani konu ve eklentinin, ezgisel yükseklik ile belirlenmemesi gerektiğini söylemektedir.

Sonuç olarak, Choi (1996)'nın Vallduví (1992)'de belirlenen bilgisel öncüllere dayanarak geliştirdiği özellik-tabanlı bilgi yapısı modelinin sözcük-dizilişi olgularının açıklanması açısından dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz.

Komagata (1999):

Bilgi yapısının içsel düzenlenişiyle ilgili olarak Vallduví (1992)'de belirlenen üçlü bölümlene yaklaşımını benimsemeyen çalışmalar arasında bilgi yapısını kuramsal bir düzlemde bütüncül olarak ele alması açısından en dikkate değer bulduğumuz çalışma, Komagata (1999)'dur. Vallduví (1992)'de belirlenen ve bizim de kuramsal ve varlıksal anlamda kabuledilebilir olduğunu düşündüğümüz pek çok

³⁶ 'X' imi, odak dışındaki bilgi birimlerini işaret etmektedir.

saptamaya karşı çıkmasına karşın, Komagata (1999) bilgi yapısının niteliklerinin belirlenmesi açısından önemli düşünceler ileri sürmektedir.

Komagata (1999), bilgi yapısının, aşağıda örneklendiği gibi, ikili bir bölümlenme içerdiği görüşünü temel almaktadır.

(67) a. What are legumes?

'Baklagiller nedir?'

[They are]_{Konu} [a good source of **vitamins**]_{Yorum}.

'(Onlar) iyi bir vitamin kaynağıdır.'

b. What are legumes a good source of?

'Baklagiller ne için iyi bir kaynaktır?'

[They are a good source of]_{Konu} [**vitamins**]_{Yorum}.

(Komagata, 1999:39)

Bu örneklerde de görüldüğü gibi, Komagata (1999), klasik ikili bölümlenme anlayışını benimsemekte, ancak, (67)'den de anlaşılacağı gibi, bu anlayış için tipik olan t-başı birimin kesinlikle konu olduğu görüşünü devam ettirmemektedir.

Komagata (1999)'un tartıştığı önemli noktalardan biri, dilsel kodlamadan yola çıkılarak bilgi yapısının saptanıp saptanamayacağıdır. Komagata'nın bu konudaki görüşü, Vallduví (1992) ve bu doğrultudaki diğer çalışmalara karşı olarak, dilsel kodlamanın bilgi yapısının saptanmasında tek başına yeterli olmayacağıdır. Komagata, bilgi yapısının her dilde farklı araçlarla kodlanmasından bu sonucun çıkarılabileceğini belirtmekte ve ayrıca (67)'deki örnekleri de bunun bir kanıtı olarak vermektedir (bkz. Komagata, 1999:39). Bu örneklerin açığa çıkardığı şey, Komagata'ya göre, ezgilemeyi de içeren aynı dilsel biçimlerin bağlama bağlı olarak farklı bilgi yapılarını içerebileceği, böylece bilgi yapısının yalnızca dilsel kodlamaya bakılarak saptanamayacağıdır.

Dikkat edilece i gibi, (67)b, ayn zamanda dilbilgisel bir öbek yap s da içermemektedir. Komagata, bu tür yapı lar n konu olarak bir arada i lemlendi i görü ünü benimsemekte ve konuyu yalnız ca AÖ olarak ele alan yakla mlar n bu tür soyut nesnelere (abstract object) olu an konular aç klayamad n belirtmektedir.

olarak nasıl açıklandığı üzerinde duruldu. Buradaysa, bilgi yapısına ilişkin olarak buraya kadar gözden geçirilen tüm bu kuramsal düşüncelerin bu çalışmada ne şekilde yer alacağı saptanacak ve incelemenin doğrultuları belirlenecektir.

Bilgi yapısı çalışması, öncelikle bilgisel birimler hakkındadır. Yani, bu yapıyı açıklamayı amaçlayan bir çalışma, öncelikle bilgi yapısının hangi bileşenlere sahip olduğunu, diğer bir deyişle bilgisel birimlerin neler olduğunu belirlemek ve bunları tanımlamak zorundadır. Bu nedenle, öncelikle, bu çalışmada literatürde bu doğrultuda ileri sürülen kuramsal iddialardan hangilerinin benimseneceği üzerinde durmak istiyorum.

Bölüm 1.2.2.'de de değindiğimiz gibi, Gundel (1988), eski/yeni kavramlarının konu ve yorumla (ya da bu çalışmada ele alınan biçimiyle 'odak'la) ilişkisinin iki ayrı anlamda, ilişkisel ve göndergesel anlamlarda ele alındığını belirtmiştir. Bunlardan ilişkisel düzlem doğrudan tümce ile ilişkiliyken, göndergesel düzlem söylem boyutu ile ilişkilidir. Bu anlamda, Vallduví (1992)'de de belirlendiği gibi, konu ve odağın ilişkisel düzlemdeki görünümleri tümcesel kullanımbilimi, göndergesel düzlemdeki görünümleri ise söylemsel kullanımbilimi ilgilendirmektedir. Vallduví (1992), bilgi yapısına ilişkin olguların bunlardan yalnızca tümcesel kullanımbilimin inceleme alanına girdiğini, bu nedenle söylemsel kullanımbilimin inceleme alanına giren olguların bilgi yapısı açıklamasına dahil edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu görüş, bu çalışmada da benimsenecektir. Dolayısıyla, bu çalışmada, Reinhart (1982), Gundel (1988), Prince (1981a, 1986) ve Vallduví (1992)'yi izleyerek bilgi yapısının bileşenleri olarak konu ve odağın ancak ilişkisel kavramlar olarak ele alınabileceği görüşü kabul edilecektir.

Konunun tanımlanmasıyla ilgili olarak ise, Bölüm 1.2.1.'de sunulan 'hakkındalık', 'çerçeve oluşturma' ve 'hierarchy' kavramlarından ilki temel alınacak ve konunun 'tümcenin hakkında olduğu birim' biçimindeki tanımı benimsenecektir. 1.2.1.'de de belirttiğimiz gibi, gerçekte bu kavramlara dayanan tanımlardan hiçbiri konunun tanımlanması için yeterli taban oluşturmamaktadır. Bununla birlikte,

'hakkındalık' kavramı diğerlerine oranla çok daha fazla sezgisel gerçeklik taşımakta, bu nedenle de konunun tanımlanmasında diğerlerinden daha uygun görünmektedir. Ancak, bu kavramlardan hiçbiri tanımlama için yeterli olmadığından, konunun belirlenmesini sağlayacak işlemsel bir ölçüt belirlemenin, tanımlanma sorunundan daha öncelikli olduğunu düşünmekte, bu doğrultuda da, Vallduví (1992)'yi izleyerek, Bölüm 1.2.1.'de aktarılan işlemsel ölçütlerden t-başında olma ölçütünü benimsimekteyim. Ancak bu çalışmada bu ölçüt, Halliday (1967)'deki gibi katı bir biçimde değil, Vallduví (1992)'de belirlendiği biçimde ele alınacaktır.

Konu ve odağın belirlenmesindeki bir diğer sorun da, bunların AÖ'lerin bilgi değerleri, anlamsal özellikleri ve dilbilgisel işlevleriyle açıklanıp açıklanamayacağıdır. Bir başka deyişle, AÖ'lere ilişkin tüm bu görünümünün bilgi yapısı ile ilişkili olup olmadığı, üzerinde durulması gereken bir sorun oluşturmaktadır. AÖ'lerin (ya da söylem göndergelerinin) bilgi değerlerinin bunların bilgi yapısı içindeki rolleriyle, yani konu ya da odak olup olmamalarıyla ilişkili olmadığı, Bölüm 1.2.2.'de belirtilmişti. Bölüm 1.2.1.'de ise AÖ'lerin anlamsal özellikleriyle bilgi yapısının ilişkisi üzerinde durulmuş, özellikle belirlilik ile konu arasında yakın bir ilişki olduğu belirtilmişti. Ancak, bu ikisi arasında yakın bir ilişki olsa da, konunun belirlilik ile açıklanamayacağı görülmektedir. (69)'da olduğu gibi, bir tümcede birden fazla [+belirli] AÖ bulunabilmesi, bu sonucu desteklemektedir.

(69) Ahmet kitabı [OD MASAYA

kaçınmak gerekmektedir. Bu durum, aynı zamanda bilgi yapısı ve belirlilik arasında güçlü bir ilişki bulunmadığını da sezdirmektedir. Ancak, bu ikisi arasında, güçlü olmasa da, bir ilişkinin var olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncenin temel dayanağı, konunun belirlilik ile tanımlanamamasına karşın, yalnızca [+belirli] birimlerin konu olabildiği doğrultusundaki bulgulardır. Bölüm 1.2.1.'de de örneklendiği gibi, pek çok araştırmacı [-belirli] birimlerin konu olamayacağını iddia etmektedir. Bir başka deyişle, belirlilik, konu olmak için yeterli olmayan ama zorunlu bir ölçüt olarak belirlenmektedir. Bu iddiayı dile getirmek, aslında, AÖ'lerin anlamsal özellikleriyle bilgi yapısı arasında bir ilişkinin hem var olduğunu hem de var olmadığını söylemekle aynıdır. Bu ilginç, çelişkili görünen durum nedeniyle, bu çalışmanın amaçlarından biri de konu ve belirlilik arasında bu türden bir zorunluluk ilişkisinin gerçekten var olup olmadığını, Türkçeden yola çıkarak, araştırmaktır. Bu, bir sonraki bölümde geniş olarak ele alınacaktır.

Yine Bölüm 1.2.1.'de değinildiği gibi, kimi araştırmacılar tarafından konu ile özne ulamı arasında da bir ilişki olduğu iddia edilmiş ve özne ile eşleştirilmesi konunun tanımlanmasında işlemsel bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Ancak, konunun özne olma ölçütü ile de tanımlanamayacağı görülmektedir. Bunu engelleyen iki olgu vardır. Bunlardan birincisi, öznelerin konu olabildiği kadar odak da olabilmesidir. Örneğin, *Ali*, (70)a'da konuyken (70)b'de odaktır. İkinci olgu ise, öznenin her bağlamda konu olarak düşünülmesinin farklı sözcük dizilişlerinin açıklanmasını güçleştirmesidir. Eğer (70)a-b'nin her ikisinin de konusunun aynı birim (*Ali*) tarafından oluşturulduğu kabul edilirse, bu ikisi arasındaki sözcük dizilişi farkının nereden güdülendiğini açıklamak oldukça zorlaşacaktır:

- (70) a. *Ali* [_{OD} EVE] gitti.
b. *Eve* [_{OD} ALİ] gitti

Dolayısıyla, söylem göndergelerinin eski, yeni, ulaşılabilir, etkin vb. gibi doğrudan önceki söylem bağlamı ile ilişkili olan bilgi değerlerinin, AÖ'lerin anlamsal özelliklerinin ve tümce bileşenlerinin özne olmak gibi dilbilgisel işlevlerinin konu, odak gibi bilgi yapısı bileşenlerinin tanımlanmasında kullanılmayacağı görülmektedir.

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta, bilgi yapısının açıklanmasına ilişkin olarak, Bölüm 1.1.'de kısaca açıklanmaya çalışılan yaklaşımlardan anlamsal olanın değil, kullanımsal yaklaşımın benimseneceğidir. Bu doğrultuda, özellikle Vallduví (1992) ve Choi (1996)'nın varsayım ve yaklaşımları temel alınacaktır. Bilgi yapısının bölümlenişine ilişkin olarak, Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bölümleme yaklaşımı benimsenecek ve Türkçenin bilgi yapısına ilişkin özellikleri bu çerçeveden araştırılacaktır. Kullanımsal açıklamanın temel alınmasına karşın, anlamsal açıklamayı savunan Komagata (1999)'un özellikle bilgi yapısının döngüsel olmadığı yolundaki iddiasının anlamlı olduğu ve bu görüşün bu çalışmada ele alınacak olguların incelenmesi açısından önemli olduğu da belirtilmelidir. Bununla birlikte, Komagata (1999)'a karşı olarak, bu çalışma, Vallduví (1992)'yi izlemekte ve bilgi yapısının dilsel olarak gerçekleştiği varsayımını temel almaktadır.

2

Türkçede Bilgi Yapısının Biçimlenişi

Özgür sözcük dizilişine sahip dillerde sözcük dizilişinin oynaklığının nedeni ve ne derece özgür olduğu her zaman ilgi çekmiş ve araştırılmıştır. Bu açıdan Türkçeye ilişkin olarak yapılan çalışmalarda, sözcük dizilişinin oynaklığının, diğer özgür dizilişli dillerde olduğu gibi, söylemsel işlevler taşıdığı görüşü bu alanda çalışanların neredeyse bütünü tarafından kabul edilmektedir. Yani, sözcük dizilişinin konu, odak gibi bilgi yapısı bileşenlerinin kodlanması doğrultusunda bir işlev taşıdığı düşünülmektedir. Önceki çalışmalara bakıldığında, bu açıdan Türkçe tümcelerinin yüzey yapısında dört ayrı sözdizimsel konumun ele alındığı görülmektedir. Bunlar t-başı, eylem-önü (bundan sonra e-önü), t-başı / e-önü arası ve e-arkası konumlarıdır. Farklı araştırmacıların bu konularla ilgili farklı düşünceleri olmasına karşın, bu konudaki görüşleri topladığımızda sözü edilen konumların söylem işlevleri ile ilgili olarak şu görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir:

T-başı: Farklı sınırlılıklar belirlenmesine karşılık, neredeyse tüm araştırmacılar t-başını Türkçede konuların kodlandığı konum olarak görmektedir.

E-önü: Kimi araştırmacılar e-önünü Türkçenin belirtisiz odak konumu olarak belirlemektedir. Bununla birlikte, Bölüm 3.3.2.'de de ayrıntılı olarak değinileceği gibi, Türkçede böyle belirli bir odak konumu olmadığını ileri sürenler de vardır.

E-arkası: Erguvanlı (1984), hemen bütün araştışıcılar tarafından da kabul edildiği gibi, e-arkasını *artalan bilgi*'nin (background information) sunulduğu konum olarak belirlemektedir. Türkçeye ilişkin çalışmalarda bu konumla ilgili değişik sınırlılıklardan söz edilmektedir.

T-başı / E-önü arası: t-başı / e-önü arasıysa yalnızca kimi araştışıcılar tarafından incelenmekte, işlev açasından e-arkasına benzerliğinden söz edilmekle birlikte, hemen bütün araştışıcılar bu ikisini birbirinden ayırmakta ve e-arkasının söylemsel işlev açasından daha belirgin olduğunu kabul etmekte, bir başka deyişle bu konumun işlevi, bir anlamda, işlevsizliğiyle olumsuz olarak tanımlanmaktadır.

Dolayısıyla, bu dört sözdizimsel konumun bilgi yapısının Türkçe tümcelerinin yüzey yapısındaki düzenlenişini yansıttığı, bir başka deyişle Türkçede bilgi yapısının bölümlenişini gösterdiği düşünölmüştür. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu sözdizimsel konumların her birinin yukarıda aktardığımız söylemsel işlevleri bütün araştışıcılar tarafından kabul edilmemekte, araştışıcıların temel aldığı ya da Türkçe için önerdiği bilgi yapısı modeline göre, bu sözdizimsel konumlara bakış açıları da değişmektedir. Bu doğrultudaki görüşlere ve çalışmamızda ileri sürölen bölümlenme önerisine Bölüm 2.2.'de ayrıntılı olarak yer verilecek ve Türkçede bilgi yapısının dörtlü değil, üçlü bir bölümlenme içerdiği görüşü savunulacaktır.

Türkçede sözcük dizilişinin ne derece özgür olduğu doğrultusunda yine farklı görüşler ileri sürölmekte ve sözcük dizilişinin büyük oranda özgür olduğu kabul edilmekle birlikte, bu konuda kimi sınırlılıklar da belirlenmektedir. Belirlenen sınırlılıklardan bir bölümü, doğrudan sözdizimseldir. Örneğin, Türkçede eyleme bitişen öznelerin ve durum eki yüklenmemiş nesne AÖ'lerin, yani eyleme bitişen nesnelerin, e-önü konumunu terk edemeyeceği (ör. Kuribayashi, 1990a; Kornfilt, 1997), varoluşsal tümcelerinin öznelerinin de yine e-önü konumunda bulunması gerektiği (ör. Aksan, 1995), bu doğrultuda belirlenen sınırlılıklardandır. Bununla

birlikte, Türkçenin sözcük dizilişinin daha çok AÖ'lerin anlamsal özelliklerinden³³ etkilendiği, belirli anlamsal özelliklere sahip AÖ'lerin belirli konumlara gelemeyeceği, neredeyse bütün araştırmacılar tarafından kabul edilen ortak bir görüştür. Bu açıdan, farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte, özellikle belirliliğin etkili olduğu ve örneğin t-başı ve e-arkasında yalnızca belirli birimlerin bulunabileceği doğrultusunda yaygın bir görüş bulunmaktadır. Bölüm 2.1.1.'de ele alınacak olan AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile sözcük dizilişi arasındaki bu yakın ilişki ise, ilgili bölümde de görüleceği gibi, pek çok araştırmacı tarafından bilgi yapısı ile ilişkilendirilmekte, bunun bilgi yapısının bir yansıması olduğu görüşü ileri sürülmektedir.

2.1. Anlamsal Özellikler, Sözcük Dizilişi ve Bilgi Yapısı

2.1.1. Anlamsal Özellikler ve Sözcük Dizilişi

Türkçede AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile sözcük dizilişi arasındaki ilişkileri inceleyen çeşitli çalışmalarda, farklı kısıtlılıklar belirlenmekle birlikte, iki sözdizimsel konumun, t-başı ve e-arkası konumlarının, belirlilik ile doğrudan ilişkili olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden birine göre, Türkçede t-başında yalnızca [+belirli] ya da [-belirli] ama [+canlı] ya da [+özgül] (Erguvanlı, 1984), e-arkasında ise yalnızca [+belirli] AÖ'ler bulunabilmektedir (Erguvanlı, 1984; Kılıçaslan, 1994). Diğer bir

³³ Türkçede AÖ'lerin anlamsal özellikleri, özellikle belirlilik ve gönderimsellik açısından incelenmiş ve bu ikisi arasındaki ilişkiler saptanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultudaki çalışmalara, diğerleri arasından, Tura (1986), lerl4ĞfĞ.(ili)-7.4

tümceleri, t-başı (bkz. (73)-(75). örnekler) ve e-arkası (bkz. (76)-(79). örnekler) konumunda [-belirli] AÖ'ler barındırmalarından dolayı dilbilgisel değildir:

- (73) a. Lamba adamın odasında yanıyor.
b. **Bir lamba* adamın odasında yanıyor.
(Erguvanlı, 1984:13, 15)
- (74) a. Ağaçtan *bir elma* düştü.
b. **Bir elma* ağaçtan düştü.
(Erguvanlı, 1984:17)
- (75) a. Ali'yi evde *bir sürpriz* bekliyor.
b. **Bir sürpriz* Ali'yi evde bekliyor.
(Erguvanlı, 1984:28)
- (76) a. Adamın odasında *bir lamba* yanıyordu.
b. *Adamın odasında yanıyordu *bir lamba*.
(Erguvanlı, 1984:46)
- (77) a. Murat şimdi *mektup* yazıyor.
b. *Murat şimdi yazıyor *mektup*.
(Erguvanlı, 1984:46)
- (78) a. Murat şimdi *bir mektup* yazıyor.
b. *Murat şimdi yazıyor *bir mektup*.
(Erguvanlı, 1984:46)
- (79) a. Murat şimdi *bir mektubu* okuyor.
b. *Murat şimdi okuyor *bir mektubu*.
(Erguvanlı, 1984:46)

Erguvanlı (1984), t-başı konumunda [-belirli] AÖ'lerin yer almasını engelleyen kısıtlamanın yine de çok katı olmadığını ve [-belirli] AÖ'lerin [+canlı] ya da [+özgül] özellik taşımaları durumunda bu kısıtlamanın işlemediğini belirtmektedir. Aşağıdaki

örneklerin tümünde t-başı konumunda [-belirli] AÖ'ler bulunmasına karşın, bu konumdaki AÖ'nün [-belirli, +canlı] olduğu (80)b ve [-belirli, +özgül] olduğu (81)b örnekleri dilbilgiselken, aynı konumdaki AÖ'nün canlılık ve özgülük özelliklerini taşımadığı (80)a ve (81)a dilbilgisi dışıdır:

(80) a. **Bir elma* ağaçtan düştü.

b. *Bir çocuk* ağaçtan düştü.

(Erguvanlı, 1984:17)

(81) a. ?**Bir kitabı* Murat aceleyle okuyor.

b. *Mavi kaplı bir kitabı* Murat aceleyle okuyor.

(Erguvanlı, 1984:27)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, t-başı ve e-arkasındaki AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile ilgili bir başka görüş, yine Erguvanlı gibi bu konumdaki AÖ'lerin [+belirli] olması gerektiğini belirtmekte, ancak Erguvanlı'dan farklı olarak, bunların [-belirli] oldukları durumlarda [+canlı] ya da [+özgül] olmaları gerektiğini değil, [+belirli] bir kümeye ait olmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Buna göre, *bir misafir* AÖ'sünün t-başında bulunduğu (82)a ve e-arkasında bulunduğu (82)b tümceleri, bu AÖ'nün *on beş kişi* AÖ'sü ile belirlenen kümeye ait olması nedeniyle dilbilgiseldir:

(82) a. Dün gece onbeş kişi vardı ya *bir misafir* sigarasını yanık unutmuş.

b. Dün gece onbeş kişi vardı ya sigarasını yanık unutmuş *bir misafir*.

(Erkü, 1983:128, 151)

Erkü (1983:128), bu örnekten yola çıkarak konunun eski bilgi taşıması ve *tekil olarak tanımlanabilmesi* (uniquely identifiable) doğrultusundaki kısıtlılıkların fazla katı olduğu sonucuna varmaktadır.

Erk (1983) ile aynı gr paylaşan Kılıçaslan (1994:41) de, baēlantı konumu olarak belirlediēi t-baı konumunda özgül olmayan belirsiz bir A'nn bulunamayacaēını belirtmektedir. Aratırıcı, zgl olmamayı belirsiz bir A'nn potansiyel göndergeler kümesinin ilgili söylem baēlamında sınırlanmaması ya da açıkça belirtilmemesi biçiminde tanımlamaktadır. Kılıçaslan (1994:42), bu nedenle, aaēıda aktardığımız (b) rnekleri dilbilgiselken, (a) rneklerinin bozuk olduēunu belirtmektedir:

(83) a. * **Bir adam**, ansızın yere dt.

b. **Adam**, ansızın yere dt.

(84) a. * **Bir mum**, Oya aceleyle yaktı.

b. **mumu**, Oya aceleyle yaktı.

Dikkat edileceēi gibi Kılıçaslan, Erguvanlı (1984)'e karşı olarak, t-başındaki belirsiz A'nn [+canlı] olduēu (83)a'yı da bozuk olarak nitelendirmektedir. Ancak, Türkçe konuucularının anadili sezgileri Erguvanlı'nın saptamasını, yani [-belirli] ve özgül olmayan bir A'nn [+canlı] olduēunda t-başında bulunabileceēi grn desteklemektedir. T-başındaki A'nn özgül ya da belirli bir kümeye ait olmasını saēlayacak önceki bir baēlamın bulunmadığı aaēıdaki örnek, bunu doērulamaktadır:

(85) A- Ne olmuş orada? O kalabalık ne?

B- *Bir ocuk aēatan dm. Ona bakıyorlar.*

Kılıçaslan (1994:43)'e göre, (83)a ve (84)a'da geçen t-başındaki birimlerin potansiyel göndergeler kümesi sözce anında konuucu ve dinleyici için sınırlı ve açıkça belirtilmiş ise, bir başka deyişle bunlar [+belirli] bir kümenin yesi iseler, o zaman bu belirsiz A'ler t-başında yer alabilmekte ve baēlantı-benzeri bir davranış sergileyebilmektedir:

- (86) a. Odada üç adam ve iki kadın vardı.
Bir mektup hakkında tartışıyorlardı.
Bir adam, ansızın yere düştü.
- b. Masanın üstünde üç mum vardı.
Fakat hiçbiri yanmıyordu.
Oda çok karanlıktı.
Bir mumu, Oya aceleyle yaktı.

Kılıçaslan, ayrıca, (83)-(84)'te yer alan (a) örneklerindeki tümcelerın bozukluğunu, Bölüm 1.2.1.'de de belirtildiği gibi bağlantı belirleyici ek olarak gördüğü *ya* ilgeci ile de test etmekte ve arkasına bu ilgecin getirildiği belirsiz ve özgül olmayan birimlerin bağlantı niteliği taşımadığını, dolayısıyla da t-başında bulunamayacaklarını bu yolla da kanıtlamaya çalışmaktadır. Bu teste göre *ya* ilgeci [-belirli] *bir adam* öbeğinin önünde yer alamazken, [+belirli] *adam* öbeğinin önünde bulunabilmektedir:

- (87) a. *Ya bir adam? O ne yaptı?
b. Ya adam? O ne yaptı?

Ancak, Bölüm 1.2.1.'de de belirttiğimiz gibi, konusallık testleri güvenilir değildir. Dikkat edilirse, eğer gerçekten Kılıçaslan'ın belirttiği gibi bozuksa, (87)'a'nın yalnız (83)a için değil, *bir adam* AÖ'sünün belirli bir kümeye ait olduğu (86)a için de sezgisel olarak bozuk bir soru olduğu görülecektir. Dolayısıyla bu test, t-başında hangi anlamsal özelliğe sahip AÖ'lerin bulunabileceğinin test edilmesi için de kullanılamaz.

Hoffman (1995) ise, benzer örnekleri inceleyerek, t-başında göndergesi bilinen *ya* da çıkarımlanabilen [-belirli] AÖ'lerin bulunabileceğini belirtmekte, buradan yola çıkarak da, t-başında bulunma ile ilgili kısıtlılıkların "...*dilbilgisel ... değil, Türkçe tümcelerin bilgi yapısının bir yansıması olduğunu...*" belirtmekte ve "[b]elirlilik, özgülük ve canlılığa dayalı koşulların Türkçedeki sözcük dizilişi değişimlerinin

açıklanması için zorunlu olmadığını..." iddia etmektedir (Hoffman, 1995:120). Hoffman (1995:140), e-arkasında bulunan AÖ'lerle ilgili kısıtlamanın ise bunların gönderim biçimleriyle değil, *bilinirlik değerleri*'yle (familiarity status) ilgili olduğunu ileri sürmekte ve e-arkasında ancak *verilmiş_b* (given_k) (Prince, 1981b) niteliği taşıyan, yani ya söylem içinde daha önceden *gerçekleşmiş* (evoked) ya da daha önce gerçekleşmiş birimlerden kolayca çıkarımlanabilen, yani *çıkarımsal* (inferrable) birimlerin bulunabileceğini iddia etmektedir. Hoffman'ın temel aldığı bu bilinirlik değerlerini, Prince (1981b) şöyle tanımlamaktadır:

Verilmiş_b³⁵: "Konuşucu, dinleyicinin belirli bir şeyi "bildiğini," varsaydığını ya da çıkarımlayabileceğini (ancak onun hakkında düşünmek zorunda olmadığını) varsayar."

Gerçekleşmiş: "Eğer işaret ettiği varlığın zaten söylem modelinde bulunduğu,..., bir AÖ sesletilirse, bu bir GERÇEKLEŞMİŞ varlığı gösterir. Bir varlığın Gerçekleşmiş olabilmesi için kabaca iki yol vardır: Dinleyici, bunu konuşucunun yönergelerini izleyerek, metinsel boyutta [kendi söylem modelinde] daha önce gerçekleştirmiş olabilir, ..., ya da, durumsal nedenlerle kendisi gerçekleştirmiş olabilir. İlk türe METİNSEL OLARAK GERÇEKLEŞMİŞ, ikinci türe ise DURUMSAL OLARAK GERÇEKLEŞMİŞ diyebiliriz. Durumsal olarak gerçekleşmiş varlıklar söylem katılımcılarını ve metni de içine alacak biçimde metin-dışı bağlamın belirgin özelliklerini içerir."

Çıkarımsal: "Eğer konuşucu, dinleyicinin bir söylem varlığını mantıksal (...) bir uslamlamayla önceden Gerçekleşmiş söylem varlıklarından ya da diğer Çıkarımsallardan çıkarımlayabileceğini düşünüyorsa, bu varlık Çıkarımsaldır."

³⁵ Prince (1981b:230), bu bilinirlik değerini ortak bilgi terimi ile eşleştirmektedir.

Dolayısıyla, Prince'in bu yaklaşımları açısından düşünüldüğünde doğrulanan Hoffman (1995)'in görüşüne göre, verilmiş^b bilinirlik değerine sahip bir belirsiz AÖ, e-arkasında bulunabilmektedir.

Bir sonraki bölümde, t-başı ve e-arkasındaki birimlere ilişkin olarak bu bölümde aktarılmaya çalışılan kısıtlılıkların bilgi yapısı ile nasıl ilişkilendirildiği ve Türkçe verinin böyle bir ilişkilendirmenin yapılmasına gerçekten izin verip vermediği üzerinde durulacaktır.

2.1.2. Anlamsal Özellikler ve Bilgi Yapısı

Pek çok araştırmacı, Bölüm 2'ye başlarken de belirtildiği gibi, AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile sözcük dizilişi arasındaki Bölüm 2.1.1.'de ele alınan ilişkilerin ve bu doğrultuda belirlenen kısıtlılıkların bilgi yapısından güdülendiğini ileri sürmüştür. Bu, Bölüm 1.2.1.'de de değindiğimiz gibi, yalnızca Türkçeye ilişkin çalışmalarla sınırlı değildir. Bununla birlikte, Bölüm 1.4.'te de belirttiğimiz gibi, bilgi yapısına ilişkin son çalışmalar bilgi yapısı ile AÖ'lerin anlamsal özellikleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığını, bu nedenle de konu ya da odağın bu biçimde tanımlanamayacağını ortaya çıkarmıştır. Ancak, yine aynı bölümde belirtildiği gibi, belirliliğin bir AÖ'nün konu olabilmesi için yeterli olmasa da zorunlu bir koşul oluşturduğu da genel olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu görüş, konu bileşeni bağlamında, bilgi yapısı ile belirlilik arasında doğrudan bir ilişki saptamaktadır. Yani, konu bileşeni belirlilik kavramı doğrultusunda tanımlanamasa da, konuların belirli olması gerektiği doğrultusunda genel bir görüş bulunmaktadır. Benzer bir durum, Türkçede e-arkasında bulunan birimler için de söz konusudur. Bu birimlerin [+belirli] olmak ya da [+belirli] bir kümeye ait olmak gibi bir kısıtlılığa uydıkları düşünüldüğünde, eğer Erguvanlı (1984)'te belirlendiği gibi bilgi yapısının bağımsız bir bileşeni olarak kabul edilebilirse, artalan bileşeninin [+belirli] anlamsal özelliklerle yeterli olmayan ama zorunlu bir ilişki içinde olduğunun söylenmesi gerekecektir. Konu ve artalan

birimlerinin belirlilik ile olan bu ilişkisi, daha üst bir düzlemde, bilgi yapısı ile AÖ anlambilimi arasında bir ilişki bulunduğu anlamına gelmektedir.

Ne var ki, genel anlamda ve istatistiksel olarak böyle bir ilişkinin varlığı kuşku götürmez gibi görünse de, Türkçe veriye daha yakından bakıldığında ve önceki çalışmalarda elde edilen bulgular yeniden yorumlandığında, Türkçede AÖ anlambilimi ve bilgi yapısı arasındaki ilişkinin sanıldığı kadar katı olmadığı görülmektedir. Bundan sonraki üç alt-bölümde bu konu ele alınacaktır.

2.1.2.1. Anlamsal Özellikler ve Konu

Yukarıda ve daha önce de Bölüm 1.4.'te belirtildiği gibi, belirlilik ile konu arasında yeterli olmayan, yalnızca zorunlu bir ilişki vardır. Tümcede konu dışındaki birimler de belirli olabildiğinden, konunun belirlilik ile tanımlanamayacağı, daha önce de belirtildiği gibi, açıktır. Bir başka deyişle, bu gözlemden yola çıkarak bilgi yapısı ile AÖ anlambilimi arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ancak bu, bu iki düzlem arasında hiçbir ilişki bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Konu ve belirlilik arasında yeterli olmasa da zorunlu bir ilişki bulunduğu görüşü, bu düzlemler arasındaki ilişkileri daha yakından incelemeyi gerektirmektedir.

Öncelikle, Türkçede belirlilik ve t-başı konu konumu arasında doğrudan bir ilişki saptayan, Bölüm 2.1.1.'de aktardığımız iki ayrı iddianın yeniden gözden geçirilmesi ve yeniden yorumlanması gerekmektedir. Hatırlatmak amacıyla, bu iddiaları ve ilgili örnekleri aşağıda yeniden aktarıyorum:

(88) İddia (1):

Türkçede t-başında yalnızca ya [+belirli] ya da [-belirli] ama [+canlı] ya da [+özümlü] AÖ'ler yer alabilir (Erguvanlı, 1984).

a. **Bir elma* ağaçtan düştü. (ör.(80)a)

b. *Bir çocuk* ağaçtan düştü. (ör. (80)b)

(Erguvanlı, 1984:17)

c. ?**Bir kitabı* Murat aceleyle okuyor. (ör.(81)a)

d. *Mavi kaplı bir kitabı* Murat aceleyle okuyor. (ör. (81)b)

(Erguvanlı, 1984:27)

(89) İddia (2):

Türkçede t-başında yalnızca ya [+belirli] ya da [-belirli] ama [+belirli] bir kümeye ait AÖ'ler yer alabilir (Erkü, 1983, 1984; Kılıçaslan, 1994; Aksan, 1995).

a. Dün gece onbeş kişi vardı ya *bir misafir* sigarasını yanık unutmuş. (ör.(82)a)

(Erkü, 1983:128-151)

b. **Bir mumu**, Oya aceleyle yaktı. (ör.(86)b)

(Kılıçaslan, 1994:43)

Bu iddialar, t-başı konumunun anlamsal özellikleriyle bilgi yapısının ilişkisini şu biçimde belirlemektedir: Birinci iddiaya göre, konular [+belirli] birimlerle oluşturulmakta ve bu nedenle de konu konumu olan t-başındaki birimlerin bu özelliği taşıması gerekmektedir. Bu görüş, t-başındaki [-belirli, +canlı] AÖ'lerin [-belirli, -canlı] olanlara sağladığı önceliği de yine bunların konu işlevlerine bağlamakta ve bu önceliğin olası bir açıklamasının t-başının konusal işlevine ve canlılığın da doğal konuların içsel bir özelliği olmasına dayanılarak yapılabileceğini belirtmektedir (Erguvanlı, 1984:17). Bu görüş, t-başındaki [-belirli, +özümlü] AÖ'lerin konu olabilmelerine ilişkin olarak herhangi bir kullanımsal yorumlama yapmamaktadır. İkinci iddia ise, konuların ya içsel olarak ya da söylem bağlamının yardımıyla [+belirli] özellik taşıması gerektiğini ileri sürmektedir. Bu iddiayı paylaşanlardan biri olan Kılıçaslan (1994), özümlü olmayan belirsiz birimlerin t-başında bulunmasını engelleyen sınırlılığı bu birimlerin konusal niteliğine bağlamaktadır. Kılıçaslan'a göre

bağlantının (=konu) işlevi eylemliği dinleyicinin bilgi deposuna bağlamaktır ve bu nedenle de bağlantı konumundaki AÖ'nün göndergesinin *konuşucu-eski* (hearer-old) (Prince, 1981b) nitelikte olması gerekmektedir. Özgül olmayan belirsiz AÖ'ler bu nitelikte olmadığından da, konu (=bağlantı) olarak kullanılamazlar.

Görüldüğü gibi, konuların sahip olması gereken kullanımsal özellikler doğrudan konu konumunda bulunabilecek AÖ'lerin anlamsal özelliklerinden yola çıkılarak belirlenmektedir. Bu nedenle, yukarıda aktarılan iddiaların Türkçe veri tarafından bütünüyle desteklenip desteklenmediğinin belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle bu iddiaları yeniden gözden geçirmek istiyorum.

Türkçeye ilişkin çalışmalarda daha önce belirtilmemiş olmasına karşın, dikkat edileceği gibi, birbirine karşıt gibi görünen bu iki iddia ilgili konunun betimlenmesi açısından aslında birbirini tamamlamakta, yani, her iki görüş de t-başı ve belirlilik ilişkisinin başka bir yönünü açıklamaktadır. Bir başka deyişle, bu iddiaların açıklamayı hedeflediği veriler, gerçekte bütünleyici bir dağılım sergilemektedir. (89)'daki örnekler ve [-belirli, -canlı] bir birimin [+belirli] bir kümeye ait oldukça t-başında bulunabileceğini gösteren (90) ilk iddianın, (88)'deki örnekler de ikinci iddianın fazla katı olduğunu ortaya koymaktadır:

(90) Masada üç elma vardı. **Bir elma** yere düştü. İki elma kaldı.

Dolayısıyla, Türkçede [-belirli] birimlerin [+canlı], [+özgül] ya da [+belirli] bir kümenin üyesi oldukları sürece t-başında bulunabildikleri ve bu nedenle de bu iddialardan hiçbirinin verinin bütününe tek başına açıklayamadığı açığa çıkmaktadır. Bu nedenle, bu iddiaların birleştirildiği üçüncü bir iddia şu biçimde belirlenebilir:

(91) İddia 3:

Türkçede t-başında yalnızca [+belirli] ya da [-belirli] ama ya [+canlı] veya [+özgül] olan ya da [+belirli] bir kümeye ait olan AÖ'ler bulunabilir.

Böylece, birinci ve ikinci iddiaların t-başının anlamsal özelliklerinden yola çıkarak konu için belirledikleri kullanımsal özelliklerin de verinin bütününe uyarlanamayacağı anlaşılmaktadır. Yani, [-belirli] birimler [+canlı] olmasalar da konu olabildiklerine göre, birinci iddianın ileri sürdüğü gibi canlılığın konuların içsel bir özelliği olduğu söylenemez. Aynı biçimde, [+belirli] bir kümeyle ait olmayan [-belirli] birimler, [+canlı] olduklarında konu olabildiklerine göre, konuların içsel olarak ya da söylem bağlamı aracılığıyla belirli olması gerektiği görüşü de fazla katıdır. Dolayısıyla, kendi içlerinde belirli bir oranda doğruluk taşımakla birlikte, her iki iddia da Türkçede konuların hangi kullanımsal özelliklere sahip olduğunu bütünüyle açıklayamamaktadır. Bu nedenle, Türkçe veriye daha ayrıntılı olarak bakmak gerekmektedir.

Önceki iddiaları bu biçimde yeniden yorumladıktan sonra, ikinci olarak, her iki iddianın da açıklayamadığı görünümünün varlığından söz etmek istiyorum. Aşağıdaki örneklerde t-başında yer alan [-belirli] birimler, ne birinci iddianın ileri sürdüğü gibi [+canlı] özellik taşımaktadır, ne de ikinci iddianın dile getirdiği gibi [+belirli] bir kümenin üyesi durumundadır. Dolayısıyla, bu örnekler, birinci ve ikinci iddiaların Türkçe için bütünüyle geçerli olmadığını kanıtlamaktadır:

(92) Ne oldu?

- a. **Bir kamyon** ağaca çarptı.
- b. Ağaca *bir kamyon* çarptı.
- c. **Bir ağaca** bir kamyon çarptı.

- (93) a. Sayın seyirciler, Ankara-İstanbul otoyolunda bugün *bir kamyon* 29 can aldı.
b. Sayın seyirciler, *bir kamyon* bugün Ankara-İstanbul otoyolunda 29 can aldı.

(94) A- Ne oldu? Bu ses ne?

B- **Bir yerde** bir kapı çarptı herhalde.

(95) Binaya girdiğimde ortalık bomboştu. Ama **bir telefon** var gücüyle çalışıyor, çalışıyordu.

(96) Demin ortalık aydınlıktı. Ama **bir bulut** güneşi kapadı.

(92)a-c örneklerinin hepsi de, ilgili sorunun yanıtı olabilmektedir. Yani, (92)a ve (92)c örneklerinde görüldüğü gibi, [-belirli] bir birimin t-başında yer alması ve dolayısıyla konu olabilmesi için [+belirli] bir kümenin üyesi olması, dinleyicinin daha önceden bildiği ve tekil olarak yorumlayabileceği bir göndergesi olması, [+canlı] olması veya dilsel olarak açıkça [+özgül] biçiminde kodlanması gerekmemektedir. Bu nedenle (92)a ve (92)c, dilbilgisel olarak da bağlama uygunluk açısından da t-başında [+belirli] bir birimin bulunduğu (92)b kadar kabuledilebilir niteliktedir. (92)a,c ile (92)b arasındaki tek fark, ilk iki örnekte konuların [-belirli], diğerindeyse [+belirli] birimler tarafından oluşturulmasıdır. (92)a, b, c'nin konuları, sırasıyla *bir kamyon*, *ağaç* ve *bir ağaç* birimleridir. Bir başka deyişle, bu tümceler yalnızca konularının farklılığıyla birbirinden ayrılmaktadır. Yani, ilgili bağlam gerektirdiği sürece [-belirli] birimler de rahatlıkla tümcenin konusu olabilmektedir. Benzer bir durum (93)'te de gözlenmektedir. *Bir kamyon* AÖ'sü bu örnekteki her iki tümcede de belirsizdir ve [+belirli] bir kümeye ait değildir. Bu örnekler, öncelikle [-belirli] birimlerin e-önünde bulunma zorunluluğu olmadığını ve t-başı da dahil olmak üzere diğer konumlarda da bulunabileceklerini göstermektedir. (93)a ile (93)b arasındaki tek fark ise, (92)'de olduğu gibi, *bir kamyon* AÖ'sünün (93)b'de konu olmasıdır. (92) ve (93)'te olduğu gibi, (94), (95) ve (96) numaralı örneklerde de [-belirli] birimlerin t-başında bulunabileceği ve dolayısıyla içinde buldukları tümcelerin konusu olarak yorumlanabilecekleri görülmektedir.

Yukarıdaki örneklerde dikkati çeken diğer bir şey ise, bunların hepsinin *Ne oldu?* ya da bu türden bir sorunun yanıtı olabilecekleridir. Hatırlanacağı gibi, Bölüm 1.2.3.3.'te bu türden soruların yanıtı olan tümcelerin, bu soruların söylem bağlamından bilinen ve konu olarak yorumlanabilecek herhangi bir birim belirlememelerinden

dolayı, tüm-odak tümceler olarak adlandırıldığı belirtilmişti. Örneğin (96)a'ya sorulabilecek ve *bir kamyon* AÖ'sünün konu olarak belirlendiği aşağıdaki türden bir soru, bu nedenle dilbilgisel olarak 'garip'tir:

(97) A- ? *Bir kamyon* ne yaptı?

B- *Bir kamyon* ağaca çarptı.

Tüm-odak tümcelerinin en belirgin özelliğinin ise, 1.2.3.3.'te de belirttiğimiz gibi, tümcenin bütününün odak bilgisini oluşturması ve dolayısıyla bu tümcelerinin konusuz olarak yorumlanması olduğu söylenmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, *olay aktarımı* ya da *haber tümcesi* olarak da adlandırılan bu tümcelerinin önceden belirlenmiş bir konu hakkında olmaktan çok, sözcük anında gerçekleşen bir olay hakkında oldukları belirtilmektedir. Bu bağlamda, (92)-(96)'daki türden örneklerle ilgili ilk gözlemimiz, t-başında bu örneklerdeki gibi [-belirli] bir birim bulunduran tümcelerinin tüm-odak yorumu aldığı biçimindedir. T-başında [-belirli, +canlı] birimlerin bulunduğu tümceler de bu belirlemenin dışında değildir:

(98) A- ? *Bir çocuk* ne yaptı?

B- *Bir çocuk* ağaçtan düştü.

Bu tür tümcelerinin bilgi yapısındaki gösteriminin, Vallduví (1992)'yi izleyerek, aşağıdaki biçimde olduğunu söyleyebiliriz:

(99) a. Φ [**bir kamyon ağaca çarptı**]

b. Φ [**bir çocuk ağaçtan düştü**]

Ancak, t-başında bulunan [-belirli] birimin [+belirli] bir kümenin üyesi olduğu tümcelere (97)-(98)'deki türden sorular sorulabilir. Yani, bu tümcelerinin tüm-odak

yorumu alması zorunlu değildir. (100) bu durumu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, (101)'de olduğu gibi, bu tür tümceler tüm-odak olarak da yorumlanabilir. (101)'de B'nin tümcesinde geçen *bir kamyon* AÖ'sü, daha çok "kamyonlardan biri" biçiminde yorumlanmakta, buna karşın, A'nın sorusunun da gösterdiği gibi, bu tümce tüm-odak yorumu almaktadır:

(100) A- Burada üç elma vardı. İki tane kalmış. *Bir elmayı* ne yaptın?³⁶

B- (*Bir elma*) yere düştü. Ben de attım.

Bir elma [_{OD} YERE düştü].

$\Lambda x, x = \text{bir elma} [\Phi [x \text{ yere düştü }]]$

(101) A- Ne oldu?

B- *Bir kamyon* çalındı. Onun için polise haber verdim.

[_{OD} Bir kamyon ÇALINDI]

$\Phi [\text{bir kamyon çalındı}]$

(92)-(96)'daki türden [-belirli] AÖ'lerle ilgili olarak yukarıda yaptığımız gözlem her ne kadar belirli bir oranda gerçek payı taşıyor olsa da, bu birimlerin içinde buldukları tümcelerin konusu olamayacakları görüşü yine de bir tartışma gerektirmektedir. Bölüm 1.2.3.3.'te de belirtildiği gibi, Vallduví (1992:65), tüm-odak tümcelerin içerdiği bilginin önce geçici bir adrese girildiğini ve bu geçici adresin silinmesinden önce bilgisel içeriklerinin söylemde bulunan ilgili varlıkların adreslerine taşındığını belirtmektedir. Dolayısıyla, bu tür tümceler konunun içerdiği bilginin girilebileceği bir adrese sahip değildir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, bu tümcelerin, konusu olan, örneğin, konu-odak tümcelерinden yapısal olarak bir farkı bulunmamaktadır. Her iki tümce türünde de t-başında bir birim yer almakta ve bu

³⁶ Bu soruda *bir elma* AÖ'sü konu olmak yerine k-odakta da bulunabilir. Ancak bu, yanıt tümcesinin tüm-odak olmama özelliğini değiştirmemektedir.

birimler aynı yapısal özelliklere sahip olmaktadır. Bir başka deyişle, bunlar arasında bir dilsel kodlama farklılığı yoktur. Ayrıca, tüm-odak tümcelerinin t-başı birimleri, konu barındıran tümcelerinin konusal birimleri gibi, bir hakkındalık sezgisi de içermektedir. Örneğin, yukarıda (93)b'de aktarılan haberin ilgili kamyon hakkında olmadığı, sanırım, söylenemez. Bu tümcedeki *bir kamyon* birimi, göndergesi özgül olarak yorumlanabilen "*Kırmızı bir kamyon* bugün Ankara-İstanbul otoyolunda 29 can aldı" tümcesindeki *kırmızı bir kamyon* biriminden daha az konusal değer taşımamaktadır. Aynı biçimde, (92)a'daki *bir kamyon* birimi de, "*Kamyon ağaca çarptı*" tümcesindeki [+belirli] *kamyon* AÖ'sü kadar konusallık sezgisi içermektedir. Dolayısıyla, (92)-(96)'da örneklenen tüm-odak tümcelerinin t-başı birimlerinin de, anlık, yani geçici olarak da olsa, bu tümcelerinin bilgisel içeriğinin söylemdeki ilgili varlıkların adreslerine taşınmadan önce yorumlanabilmesi için konu ya da konu-benzeri bir işlev taşıdığı söylenebilir. Aksi takdirde, herhangi bir konu hakkında olmayan bu tümcelerinin dinleyici tarafından nasıl işlendiğinin açıklanması gerekecektir. Bu tümcelerdeki t-başı birimlerin olağan konularla aynı yapısal özellikleri taşıması da, bu yargıyı destekleyen ayrı bir dilsel olgu olarak ortada bulunmaktadır.

Buraya kadar yaptığımız tartışmadan çıkan sonuç, [+belirli] bir kümenin üyesi olmayan t-başındaki [-belirli] birimlerin tüm-odak tümceleri işaretlediği, ancak bunların konulara ait olan hakkındalık sezgisi açısından olağan konulardan farklı olmaması nedeniyle, içinde buldukları tüm-odak tümcelerde, geçici olarak da olsa, konu işlevi yüklendiğidir.

[-belirli] olabilmelerinin yanı sıra, konuların gönderim-dışı ve *genel* (generic) de olabildikleri görülmektedir. Türkçede gönderim-dışı birimler genellikle e-önünde ve eyleme bitişmiş olarak bulunmakta ve biçimsel olarak da yalın durumda olmaktadır. Özne ve nesne bitişmesi bağlamlarında e-önünde bulunan birimler, bu biçimde gönderim-dışı olan birimlerdir. Bunların, gönderim-dışı özelliklerini koruyarak bu konum dışına taşınmadıkları söylenmektedir. Sırasıyla nesne bitişmesi ve özne bitişmesi olgularının bulunduğu (102)a ve (102)b'de *mektup* ve *arı* AÖ'leri bu

türdendir. (102)c'deki *arı* AÖ'sü ise, t-başına taşındığı için gönderim-dışı özelliğini kaybetmiş ve belirli nitelik kazanmıştır:

- (102) a. Ayşe *mektup* yazıyor.
b. Ali'yi *arı* soktu.
c. *Arı* Ali'yi soktu.

Bununla birlikte, Erkü (1983:128)'in de belirttiği gibi, t-başındaki [-belirli] birimin, [+belirli] bir kümeye ait olduğu bağlamlarda gönderimsel olarak yorumlanması gerekmemektedir. Yukarıda örnek (82)a ve (89)a'da yer alan t-başındaki *bir misafir* AÖ'sü bu türdendir. Bu AÖ, onbeş kişilik misafir kümesinin herhangi bir üyesi olabilir; yani bu birimin bu onbeş kişiden tam olarak hangisine gönderimde bulunduğu, söz konusu bağlamda önemli değildir. Buna karşın, rahatlıkla tümcenin konusu olarak yorumlanabilmektedir. Diğer bir deyişle, gönderimsel AÖ'ler gibi, gönderim-dışı olan bir AÖ de konu olabilmektedir.

Konu işlevi taşıyan gönderim-dışı AÖ'ler her zaman belirli bir kümeye ait olmak zorunda da değildir. Aşağıdaki örneklerde, sırasıyla *sandalye*, *daktilo* ve *duvar* AÖ'leri, belirli bir kümenin üyesi değildir; buna karşın konu olarak yorumlanabilmektedirler. Bu örneklerde, bu AÖ'lerin hiçbir biçimde belirli göndergelere gönderimde bulunmadığı görülmektedir. Örneğin, (103)'teki B'nin sözcesinde *sandalye* AÖ'sünün ait olduğu bir küme söz konusu değildir; dahası, bu AÖ sayı açısından da belirsizdir. Yani, konuşucu odada bir ya da birden fazla sandalye olduğunu söylemek istiyor olabilir. Benzer bir biçimde (104) ve (105)'teki *daktilo* ve *duvar* AÖ'leri de belirli bir daktilo ve duvara gönderimde bulunmak zorunda değildir:

- (103) A- Odaya sandalye götürmek gerek. Yarın toplantı var.
B- *Sandalye* var. Ama bir masa lazım.

(104) A- Sana şimdi bir daktilo lazım.

B- *Daktilo* bana yarın lazım olacak.

(105) A- Buraya bir duvar örülecekti hani?

B- *Duvar* yarınki iş. Bugün beton dökülecek.

Ancak, gönderim-dışı konuları ilgilendiren kimi kısıtlılıklar da vardır. Örneğin, gönderim-dışı konular, söylem içinde belirli, gönderimsel konular kadar serbest bir biçimde kullanılamamakta, söylem başlangıcında kullanılamamakta ve dile getirdikleri olgulardan daha önce (ve genellikle de kendilerine en yakın bağlamda) söz edilmedikçe sesletilememektedir. Ancak, bunlar gönderim-dışı konuların gerçekleşmesini ilgilendiren kısıtlılıklardır; tüm bu kısıtlamalara karşın, konuların gönderim-dışı nitelik taşıyabildiği gerçeği değişmemektedir. Gönderim-dışı konuları çok daha geniş bir bağlamda ele alan Lötcher (1992), Almanca, Rusça, Japonca, Çince, Fransızca ve İngilizcede bu tür konuların var olduğunu göstermekte ve yukarıdaki sınırlılıklardan söz etmektedir. Dolayısıyla, yukarıdaki gözlemler yalnızca Türkçe ile sınırlı değildir; diğer dillerde de gönderim-dışı birimler konu olabilmektedir. Aşağıdaki örnekler, Lötcher (1992)'de sunulan pek çok örnekten seçilmiştir:

(106) *Almanca:*

a. Zu einen Nachtessen möchte ich lieber JÜNGERE Leute einladen.

için bir akşam yemeği iste- ben yeğle- genç insan davet et-

'(Bir) Akşam yemeğine gençleri davet etmeyi yeğlerim.'

b. Eine Schreibmaschine brauche ich erst MORGEN.

Bir daktilo gerek- ben yalnızca yarın

'(Bir) Daktiloya yalnızca yarın ihtiyacım var.'

c. Kaffee trinke ich jetzt lieber KEINEN.

kahve iç- ben şimdi yeğle- hiç

'Kahve şu anda istemiyorum.'

Çince:

d. Qiá wǒ méi yǒu.

para ben yok sahip ol-

'Param yok.'

Fransızca:

e. Une disco, tu ne trouveras jamais à Veysonnaz.

Bir disko sen yok bul- asla Veysonnaz'da

'Veysonnaz'da asla bir disko bulamazsın.'

Yukarıda değindiğimiz ve daha önce de pek çok dilbilimci tarafından gözlemlendiği gibi, konular genel anlamsal özellik de taşıyabilmektedir. Aşağıdaki örnekler, t-başında bulunan ve genel nitelik taşıyan AÖ'lerin de konu olarak yorumlanabileceğini göstermektedir:

(107) a. *Kokoreç Şampiyon'da yenir.*³⁷

b. *Çocuklar erken yatar.*

c. *Bir çocuk böyle konuşmamalı.*

d. *Kitap böyle okunur işte!*

Sonuç olarak, bu bölümün başında değindiğimiz iki iddianın da Türkçe veriyi bütünüyle açıklamadığı, uygun söylem koşulları olduğu sürece, [+canlı] ya da [+övgül] olmayan ya da [+belirli] bir kümeye ait olmayan [-belirli] birimlerin de t-başında bulunabileceği ve içinde buldukları tümcelerinin konusu olarak da

³⁷ Bu örnek için Serkan Şener'e teşekkür ederim.

yorumlanabilecekleri görülmektedir. Bu tür bağlamların doğal dilde istatistiksel olarak sayıca daha az gerçekleşmesi, yukarıda gözlemlenen olguların gerçekliğini ilgilendirmemektedir; bu nedenle, bu olguları göz önünde bulundurmadan yapılan genellemeler fazla katı olacaktır. Dolayısıyla, konu ve konu olacak birimlerin anlamsal özellikleri arasındaki ilişkinin bugüne değin belirtildiği kadar katı olmadığı görülmektedir.

2.1.2.2. Anlamsal Özellikler ve Eklenti

Türkçede bir bilgi yapısı bileşeni olarak eklentinin tanımlanmasına ilişkin iki ayrı sorun vardır. Bunlardan ilki, eklentilerin hangi konumda kodlandığıdır. T-başı konu, e-önü de odak bileşenlerinin kodlandığı konumlar olarak belirlendiğine göre, bu açıdan düşünülebilecek iki konum kalmaktadır: t-başı/e-önü arası ve e-arkası konumlar. Sorun, bu konumlarda bulunan birimlerin aynı bilgi yapısı bileşenini mi, yani eklenti mi, yoksa farklı bileşenleri mi kodladığıdır. Özellikle e-arkası birimlerin e-öcesindekilerden farklı kısıtlılıklar içerdiği düşünüldüğünde, bu sorunun önemi anlaşılacaktır. Birinci sorunla çok yakından ilişkili olan diğer bir sorun da, eylem-öncesindeki³⁸ (bundan sonra e-öncesi) eklentilerle e-arkasındaki eklentilerin anlamsal özellikleri açısından farklılık taşıyıp taşımadığıdır. Türkçeye ilişkin önceki çalışmalarda AÖ'lerin anlamsal özellikleriyle bilgi yapısı arasında doğrudan bir ilişki saptandığından, bu düzlemler arasında gerçekten doğrudan bir ilişkinin var olup olmadığının belirlenebilmesi için ikinci sorunun tartışılması da büyük önem taşımaktadır. Ancak, buradaki tartışmayla doğrudan ilgili olmadığı için, birinci sorunu Bölüm 2.2.'de tartışmak üzere şimdilik bırakıyorum. Bu bölümde, daha sonra birinci soruna da bir çözüm önerisi getirmemizi sağlayacak olan ikinci sorun üzerinde duracağım.

³⁸ 'E-öncesi' terimi, e-önü teriminden farklı olarak t-başı ve eylem arasındaki alanı içermektedir. Bu terminoloji, orijinal olarak Serkan Şener'e aittir. Kendisine teşekkür ederim.

Bölüm 2.1.1.'de, t-başındaki birimlerin olduğu gibi e-arkası konumda bulunacak birimlerin de kimi anlamsal kısıtlılıklara uyması gerektiğini ileri süren görüşlerden söz edilmişti. Kısaca tekrar etmek gerekirse, bu görüşler aşağıdaki iddiaları dile getirmektedir:

- i) E-arkasında hiçbir [-belirli] birim bulunamaz (Erguvanlı, 1984).
- ii) [-belirli] birimler, [+belirli] bir kümeye ait olmaları durumunda, t-başında olduğu gibi e-arkasında da bulunabilir (Erkü, 1983; Kılıçaslan, 1994).
- iii) E-arkasındaki birimleri ilgilendiren kısıtlama bunların gönderim biçimleriyle değil, bilinirlik değerleriyle ilgilidir. Buna göre, e-arkasında ancak *verilmiş_b* niteliği taşıyan, yani ya söylem içinde daha önceden geçmiş ya da daha önce geçmiş birimlerden kolayca çıkarımlanabilen birimler bulunabilir. Yani, bu nitelikteki bir [-belirli] AÖ, e-arkasında bulunabilir (Hoffman, 1995).

Bölüm 2.1.1.'de sunulan örnek (82)b'den de anlaşıldığı gibi, yukarıdaki iddialardan ilki geçersizdir. Hatırlatmak amacıyla, bu örneği aşağıda yeniden aktarıyorum:

(108) Dün gece onbeş kişi vardı ya sigarasını yanık unutmuş *bir misafir*.

Görüldüğü gibi, [+belirli] bir kümeye ait olduğu sürece, [-belirli] bir birimin e-arkasında bulunmasını engelleyecek bir kısıtlama söz konusu değildir. Dolayısıyla, ilk iddianın geçersiz olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bunu destekleyecek bir başka örnek de aşağıda sunulmaktadır. Bu örnekte geçen *bir bilet* AÖ'sü, *oradan* birimiyle de açıkça kodlandığı gibi, belirli bir kümeye aittir:

(109) Versene oradan *bir bilet*.

Bununla birlikte, ikinci iddia da Türkçe veriyi bütünüyle açıklayamamaktadır. Bir önceki bölümde t-başı konumda bulunan AÖ'lerin anlamsal özellikleriyle ilgili olarak söylenenlere benzer bir biçimde, e-arkasındaki birimlerin anlamsal özellikleri konusundaki kısıtlılıklar da, bugüne değin belirlendiği kadar katı değildir. Bu konumda, [+belirli] bir kümeye ait olmayan [-belirli] birimler de bulunabilmektedir:

(110) A- Ya, hiç kalem yok mu buralarda?

B- Burada var *bir kalem*.

(111) A- Şu sözcüğün anlamını biliyor musun?

B- Al *bir sözlük*, bak!

(112) Sen yeni bir masa almak istiyordun ya. Bugün Siteler'de gördük *bir masa*. Çok güzeldi. Tam senin istediğin gibi.

(113) En sonunda ben de aldım *bir ev*.

Görüldüğü gibi, yukarıdaki örneklerde e-arkasında bulunan *bir kalem*, *bir sözlük* ve *bir masa* AÖ'lerinden hiçbiri belirli bir kümeye ait değildir; bununla birlikte, bu birimler rahatlıkla e-arkasında bulunabilmektedir. Dolayısıyla, [-belirli] birimlerin e-arkasında bulunamayacağını belirten ilk iddia gibi, yalnızca belirli bir kümeye ait olan [-belirli] birimlerin e-arkasında bulunabileceğini ileri süren ikinci iddia da fazla katıdır.

Dahası, e-arkasındaki birimlerin gönderimsel olma zorunluluğu da yoktur. Örneğin, (108)'de e-arkasındaki *bir misafir* AÖ'sü, belirli bir kümeye ait olan bir misafire gönderimde bulunmakla birlikte, bu küme içindeki belirli bir misafire

gönderimde bulunmamaktadır. Yani, bu AÖ'nün gönderimi on beş misafirden herhangi birinedir; belirli bir misafire değil.

E-arkasında belirli bir kümeye ait olmayan [-belirli] birimlerin de bulunabilmesi, aynı zamanda, bunların yalnızca belirli bir kümenin üyesi olan (belirsiz) birimlere gönderimde bulunmak zorunda olmadığını da sezdirmektedir. (110), (111), (112) ve (113)'te e-arkasında bulunan belirsiz birimler, bunu örnekleyici niteliktedir. Bunlardan özellikle (111)'deki *bir sözlük* AÖ'sü herhangi bir varlığı işaret etmemektedir. Benzer bir biçimde, (113)'te geçen *bir ev* AÖ'sü de, konuşucunun zihninde her ne kadar aldığı, dolayısıyla kendisi için belirgin olan bir eve işaret etse de, belirli bir eve gönderimde bulunmamaktadır. Konuşucunun buradaki amacı hangi evi aldığını söylemek değil, yalnızca (herhangi) bir ev aldığını söylemektir. Bununla birlikte, (110) ve (112)'deki e-arkası birimlerin belirli varlıklara gönderimde bulunduğu söylenebilir. Ancak, dikkat edileceği gibi, bu birimler konuşucu ve dinleyici tarafından ortak olarak bilinen varlıklara gönderimde bulunmamaktadır. Bu örneklerde konuşucunun amacı, gönderimde bulunulan varlığın hangi kalem ya da hangi masa olduğunu kesin olarak belirtmek değil, daha çok böyle bir gönderenin varlığına işaret etmektir. Bir başka deyişle, konuşucu işaret ettiği varlığı özgül olarak belirtmemekte, yani benzeri diğer varlıklardan ayırmamakta ve bu nedenle bu gönderimden bunların tam olarak hangi kalem ve masa oldukları bilgisi çıkmamaktadır. Örneğin, (110)'da B'nin sözcüsü, hangi kaleme gönderimde bulunulduğunun açıkça bilinmediği, dolayısıyla konuşucunun bunu amaçlamadığı aşağıdaki biçimde de olabilmektedir:

(114) A- Ya, hiç kalem yok mu buralarda?

B- Yalnızca sor. Onda mutlaka vardır *bir kalem*.

Ayrıca, e-arkasındaki gönderim-dışı birimlerin biçimsel olarak belirsiz olmak zorunda olmadığı da görülmektedir. Yani, belirsizliğin *bir* tanımlılığıyla işaretlenmediği gönderim-dışı birimler de e-arkasında bulunabilmektedir. Bu birimler, daha önce de

belirttiğimiz gibi, e-öncesi alanda normal olarak e-önü ile sınırlıdır ve Türkçeye ilişkin çalışmalarda daha önce bunların e-arkasında bulunabilme olasılıkları değerlendirilmemiştir. Ancak, aşağıdaki örnekler, bunların yalnızca e-önü ile sınırlı olmadığını, sınırlı bağlamlarda da olsa, e-arkasında da bulunabileceklerini ortaya koymaktadır:

Üçüncü iddia ise, e-arkasında bulunmayla ilgili kısıtlamanın bu konumdaki birimlerin anlamsal özellikleriyle değil, bilinirlik değerleriyle, bir başka deyişle bilgi değerleriyle ilgili olduğunu dile getirmektedir. Buna göre, e-arkasında ancak ya söylem içinde daha önceden gerçekleşmiş ya da daha önce gerçekleşmiş birimlerden kolayca çıkarımlanabilen birimler bulunabilmektedir. Örneğin, e-arkasında belirsiz bir birimin bulunduğu ve söylem başlangıcında yer alan (109)'daki sözcede geçen *bir bilet* AÖ'sü, durumsal olarak gerçekleşmiş bir söylem varlığına gönderimde bulunmaktadır. (111)'de B'nin sözcesinde geçen *bir sözlük* AÖ'sünün gönderimde bulunduğu (*evrensel* (universal) nitelikli) söylem varlığı³⁹ ise, A'nın sözcesindeki *sözcük* biriminden çıkarımlanabilmektedir. Dolayısıyla (111) de, e-arkasında bulunan çıkarımsalların bir örneği olarak görülebilir. Ancak, Türkçede e-arkasında bulunabilecek birimlerin sahip olabileceği bilinirlik değerleri bu ikisiyle sınırlı değildir. Bu konumda *kullanılmamış* (unused) birimler de bulunabilmektedir. Prince (1981b), gerçekleşmiş ve çıkarımsal ulamları dışında, genel olan bir başka bilinirlik değerinden daha, yani YENİ (new) bilgi değerinden de söz etmektedir.⁴⁰ Yeni bilinirlik değerine sahip varlıklar, Prince'e göre, iki türdür: yepyeni ya da kullanılmamış. Yepyeni varlıklar, söylemde daha önceden

³⁹ *Evrenseller*'in (universals) bir söylem varlığına gönderimde bulunup bulunmadığı tartışılması gereken ayrı ve önemli bir sorun olmakla birlikte, bu çalışmayı doğrudan ilgilendirmediğinden burada bu konu hakkında daha ayrıntılı bir tartışmaya girilmeyecektir.

⁴⁰ Prince (1981b)'de sunulan 'eski-yeni bilgi' ulamlaması, tam olarak şöyledir:

Varsayılan Bilinirlik (Assumed Familiarity)	<i>Yeni</i>	: Yepyeni (brand-new): yepyeni (iliştirilmemiş) (unanchored) yepyeni (iliştirilmiş) (anchored)
		Kullanılmamış
	<i>Çıkarımsal</i>	: (içerimsel olmayan (noncontaining)) Çıkarımsal İçerimsel (containing) Çıkarımsal
	<i>Gerçekleşmiş</i>	: (metinsel olarak) Gerçekleşmiş (durumsal olarak) Gerçekleşmiş

Bu kavramlarla ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Prince (1981b).

hiçbir biçimde gerçekleşmemiş olan ve dinleyicinin söylem modelinde yer almayan varlıklardır. Bunlar, üretildikleri anda dinleyicinin söylem modelinde ilk kez oluşturulurlar. Kullanılmamış varlıklar ise, dinleyicinin söylem modelinde var olan ya da konuşucu tarafından var olduğu düşünülen söylem varlıklarıdır. Bunlar, üretildikleri anda dinleyicinin söylem modelinde ilk kez oluşturulmazlar, ancak aktive edilirler; yani, dinleyicinin bunları söylem modeline yerleştirmesi beklenir. Örneğin, söylem başlangıcında yer alabilecek olan *Bugün gördün mü Ali'yi* gibi bir sözcede, konuşucu, dinleyicinin Ali'yi tanıdığını ve bu söylem varlığını kendi söylem modeline yerleştirebileceğini varsaymaktadır. Benzer bir örnek de aşağıda sunulmaktadır. Bu örnekte e-arkasında yer alan [+belirli] AÖ, kullanılmış bilgi değerine sahiptir. A, sözünü ettiği kitabın B'nin söylem modelinde bulunduğunu, yani B'nin ilgili kitabı bildiğini varsaymakta ve bu nedenle bu birimi e-arkasında kullanabilmektedir:

(119) A- Ali sana mı verdi *kitabı*?

B- Evet. Kitap bende.

Aynı durum, e-arkasında bulunan genel ve gönderim-dışı birimler için de söz konusudur. Bunların hiçbiri, konuşucu ve dinleyici tarafından ortak olarak bilinmedikçe e-arkasında bulunamamaktadır. Örneğin, (115) ve (116)'da e-arkasında bulunan *mektup* AÖ'sü, metinsel olarak gerçekleşmiş, (117)'deki *pasta* AÖ'sü de durumsal olarak gerçekleşmiş söylem varlıklarına gönderimde bulunmaktadır. Önceki söylem bağlamında mektuptan söz edilmediği ya da pastaya gönderimde bulunulabilecek bir metin-dışı bağlamın söz konusu olmadığı durumlarda, bu birimlerin bu biçimde e-arkasında kullanılması olanaksızdır. Benzer bir biçimde, (118)'deki örneklerde e-arkasında bulunan genel AÖ'ler de aynı kısıtlılığa uymaktadır. Bu örneklerde yer alan sözceler, sırasıyla kokoreçten, çocuklardan, bir çocuğun nasıl davranması ve bir kitabın nasıl okunması gerektiğinden söz edildiği söylem bağlamları içinde bulunmadığı sürece, bağlama uygunluk açısından 'garip' olarak

nitelendirilecektir. Bir başka deyişle, bu birimlerin gönderimde bulunduğu söylem varlıklarının metinsel ya da durumsal olarak gerçekleşmiş olması gerekmektedir.

Hoffman, gerçekleşmiş, çıkarımsal ve kullanılmamış birimleri verilmiş_b birimler olarak bir arada görmekte ve kabul edilebilir bir biçimde, e-arkasındaki birimler için bu bilgi değerine sahip olma kısıtlılığından söz etmektedir. Araştırmacı, ayrıca, e-arkasında yalnızca yepyeni nitelik taşıyan birimlerin bulunamayacağını belirtmektedir. Buraya kadar verdiğimiz örnekler, Hoffman'ı destekleyici niteliktedir. Dolayısıyla, e-arkasında bulunabilecek AÖ'lerin sahip olabilecekleri anlamsal özelliklerle ilgili bulgularımız sonucunda ve Hoffman (1995)'i izleyerek, e-arkasında bulunmayla ilgili kısıtlamanın AÖ'lerin sahip olabilecekleri anlamsal özelliklerle değil, bu konumda bulunan söylem varlıklarının bilgi değerleriyle ilişkili olduğu ve bu konumda ancak verilmiş_b değerine sahip birimlerin bulunabileceği sonucuna ulaşmaktayız.

Bu sonuç, bizi daha genel başka bir sonuca ulaştırmaktadır. E-arkasında bulunmayla ilgili kısıtlama bilgi değerine ilişkin olduğuna ve bilgi değeri ile bilgi yapısı arasında hiçbir doğrudan ilişki bulunmadığına göre, t-başında bulunan birimlerin bilgi yapısı ile ilişkisi hakkında ulaştığımız sonuca e-arkasındaki birimlerle ilgili olarak da ulaşmaktayız. Yani, Türkçede bilgi yapısı ile AÖ'lerin anlamsal özellikleri arasında doğrudan ve katı bir ilişki bulunmadığı doğrultusundaki görüşümüz, eklentilerin kodlandığı e-arkası konumla ilgili olarak da geçerlilik taşımaktadır.

2.2. Bilgi Yapısının Yüzey Yapıdaki Düzenlenişi

2.2.1. Türkçe İçin Önerilen Bilgi Yapısı Modelleri

Bölüm 1.'de de belirlendiği gibi, bilgi yapısının hangi bileşenleri içermesi gerektiği, bir başka deyişle nasıl bölümleneceği, bu konudaki çalışmalarda çözüm aranması gereken en önemli sorunlardan biri olmuş ve bu konuda pek çok farklı görüş

ortaya atılmıştır. Genel olarak söylenecek olursa, yine Bölüm 1’de aktarıldığı gibi, bu konuda iki farklı düşünce bulunmaktadır. Bir grup araştırmacı bilgi yapısının konu/yorum ya da odak/açık-önerme olarak iki bileşen içerdiğini düşünürken, Vallduví (1992) ve izleyicileri konu, odak ve eklenti bileşenlerinden oluşan üçlü bir bilgi yapısı modelini savunmaktadır.⁴¹ Vallduví (1992)’de önerilen üçlü bölümlenme pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmesine karşın, bu konudaki tartışmalar bugün de bitmiş değildir. Bu nedenle, bilgi yapısının Türkçede nasıl bir bölümlenme içerdiği, ele alınması gereken önemli bir kuramsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilgi yapısının Türkçedeki görünümünü ele alan çalışmalara bakıldığında, ikili, üçlü ve hatta dördü bölümlenmeler içeren bilgi yapısı modelleri önerildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda, bilgi yapısının Türkçedeki gerçekleşme yollarından biri olan sözcük dizilişi olasılıklarına bakılmış ve söylem modeli açısından işlevsel farklılıklar sergileyen sözdizimsel konumların her biri ayrı bir bilgi yapısı bileşeni ile ilişkilendirilmiştir. Türkçenin bilgi yapısı ile ilişkili olduğu düşünülen bu sözdizimsel konumlar, Bölüm 2.’ye başlarken de belirttiğimiz gibi, t-başı, e-önü, t-başı e-önü arası ve e-arkasıdır. Araştırmacıların bu sözdizimsel konumlarla ilgili düşünceleri, bilgi yapısının ikili, üçlü ya da dördü bölümlenmelerinden hangisini benimsediklerine göre farklılık sergilemektedir. Kabaca söylenecek olursa, Türkçede bilgi yapısının ikili bir bölümlenme sergilediği düşüncesini savunan araştırmacılar bu konumlardan t-başı ve e-önünü belirli söylemsel işlevlerle ilişkili görüp, diğer konumlara farklı işlevler atamazken, üçlü bölümlenmeyi temel alanlar özellikle t-başı, e-önü ve e-arkasını bilgi yapısı ile ilişkilendirmektedir. Bilgi yapısının dördü bölümlenmesini temel alan bakış açısı ise, bu sözdizimsel konumlardan her birinin ayrı bir bilgi yapısı bileşenini yansıttığı iddiasındadır. Bilgi yapısının bölümlenmesine ilişkin iddialarda gözlemlenen bu çeşitliliğin yanı sıra, bütün bakış açılarının üzerinde anlaştığı tek nokta, t-başının

⁴¹ Vallduví (1992)’de üçlü bir bilgi yapısı modeli önerilmesine karşın, Vallduví (özel iletişim), bilgi yapısının hangi bileşenleri içermesi gerektiği konusunun yine de tam olarak çözümlenmemiş ve araştırılmaya değer bir sorun oluşturduğunu belirtmektedir.

Türkçede konu konumu olduğu görüşüdür.⁴² Bu yaklaşımlardan her birine aşağıda sırasıyla değinilecektir.

İkili Bilgi Yapısı

Bilgi yapısının Türkçedeki görünümüne ilişkin olarak ikili bölümlenmeyi temel alan çalışmalarda, bilgi yapısının konu/yorum ve konu/odak olarak bölümlendiği görülmektedir. Bunlardan konu/yorum yaklaşımı (Erkü, 1983, 1984; Demircan, 1996a, 1996b), yorum içinde daha belirgin olan bir birim olan odağı diğerlerinden ayırırken, konu/odak yaklaşımı (Kornfilt, 1997) yalnızca konu ve odak bileşenlerini ele almakta ve tümcede konu ya da odak olmayan birimlerle ilgili herhangi bir inceleme yapmamaktadır. Bunlardan Demircan (1996a, 1996b) ve Kornfilt (1997), bu bileşenlerle ilgili olarak farklı saptamalar yapmakla birlikte, genel olarak, t-başını konu, e-önünü de odak konumu olarak belirlemektedir. Erkü (1983) ise, konu ve yorumun hem t-başında hem de e-arkasında bulunabildiği oldukça farklı bir bilgi yapısı modeli önermektedir. Bu nedenle, burada Erkü (1983)'ün çalışmamızın bu bölümünün amaçlarına uygun olan iddialarına daha ayrıntılı olarak yer vermek istiyoruz.

Erkü (1983, 1984), konu, yorum ve odakla birlikte bir *söylem öncülü* (discourse primitive) olarak belirlediği *etkinleştirme*'yi (activation) de Türkçenin sözcük dizilişi ile ilgili görmektedir. Etkinleştirme, söylem göndergelerinin bilgi değerleri ile ilgilidir ve bir göndergenin söylem modeli içinde etkin olup olmasını ilgilendirmektedir. Erkü (1983:142), etkinleştirmenin verilmiş terimine eş olduğunu belirtmekte ve

⁴² Ancak bu, bütün yaklaşımların t-başında bulunan her birimi konu olarak tanımladığı anlamına gelmemektedir. Bu, örneğin, Kılıçaslan (1994), Vallduví ve Engdahl (1996) vb. gibi çalışmalarda özellikle vurgulanan bir görüştür. Ayrıca, belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, konu, odak gibi bilgi yapısı bileşenlerini yukarıda sıralanan ikili, üçlü ya da dörtlü herhangi bir bilgi yapısı bölümlenmesini temel almadan çalışan araştırmacılar da vardır. Örneğin Ruhi (1992, 1994), Enç (1986) konu, Kural (1992) ve Göksel ve Özsoy (1998) de odakla ilgili olarak bu türden araştırmalar olarak sayılabilir.

etkinleştirilmiş bir birimin "... konuşucunun konuşmanın belirli bir noktasında dinleyicinin odaklandığını varsaydığı bilgi" olduğunu dile getirmektedir. Erkö (1983:143-144), etkinleştirilenin Türkçenin sözcük dizilişi ile ilişkisini, e-arkasında yalnızca etkinleştirilmiş ya da kendisi etkinleştirilmiş olmasa bile etkinleştirilmiş bir kümeye ait olan birimlerin bulunabileceğini belirterek belirlemektedir. Bununla birlikte, Erkö (1983), e-arkasındaki etkinleştirilmiş birimlerin yorumun bir parçası ya da konu olabileceğini dile getirmekte, böylece e-arkası konumu bir bilgi değeri ile ilişkilendirmesine karşın bu konumu konu ve odaktan farklı, özerk bir bilgi yapısı bileşeninin kodlandığı bir konum olarak saptamamaktadır. Erkö'ye göre, e-arkasındaki konularla t-başındaki konular arasındaki tek fark, t-başındaki konuların etkinleştirilmemiş olabilmesidir. Aşağıda, e-arkasındaki birimlerin yorumun bir parçası ya da konu oluşları örneklenmiştir. Erkö (1983:143)'ten alınan örnek (120)'de *Ted*, konuşucu H'nin tümcesinde etkinleştirilmemiş, konuşucu F'nin tümcesindeyse etkinleştirilmiş konudur. (121)'de B'nin ikinci tümcesinde yer alan *zam AÖ'sü* ise, Erkö (1983:148)'e göre, etkinleştirilmiş birimlerin yorumun bir parçası olabileceğini 3 TcĞ.0mektedir:

(123) # zamdan bahsederek Villi'nin bu yıl bonuslara zam yapacağını söyledin.

Erkü (1983)'te Türkçe için sunulan bilgi yapısı modelinin burada ele alınan tartışmayla ilgili olan bir diğer yönü de, bu modelde e-arkasındaki konu ve yorumların göreceli sıralanışlarına izin verilmesidir. Erkü (1983:149), e-arkasında birden fazla etkinleştirilmiş birim bulunması durumunda, etkinleştirilmiş konu-etkinleştirilmiş yorum ve etkinleştirilmiş yorum-etkinleştirilmiş konu dizilişlerinin her ikisinin de olası olduğunu belirtmektedir. Erkü (1983:150), e-arkasındaki birimlerin (124)B'de etkinleştirilmiş konu-etkinleştirilmiş yorum, (124)B' 'de ise etkinleştirilmiş yorum-etkinleştirilmiş konu dizilişinde olduğunu belirtmekte ve bunu, (125)'teki 'bahsederek' testi ile kontrol etmektedir. (125)a, (124)B için uygunken, (125)b uygun değildir. Dolayısıyla, Erkü'ye göre, (124)B-B' örneklerinde *zam* yorumun bir parçasını, *Villi* ise konuyu oluşturmaktadır:

(124) A: bu yıl Kris maaşlara zam yapmayacakmış. Villi'ye kızmış

B: ben de duydum; ama bonuslara yapacakmış Villi zam

B': bende duydum; ama bonuslara yapacakmış zam Villi

(125) a. Villi'den bahsederek onun bonuslara zam yapacağını söyledin.

b. # zamdan bahsederek Villi'nin bu yıl bonuslara zam yapacağını söyledin.

Ancak, Hoffman (1995:137-139), Erkü'nün önerdiği bilgi yapısı modeline karşı çıkmakta ve örneğin (126)c'deki gibi Eylem-Özne dizilişi içeren bir tümcede öznenin konu olarak belirlenemeyeceğini, bunun temelin bir parçası olduğunu belirtmektedir:

(126) a. Babamla annem yüzüyorlardı.

b. Ø_s Tayyara gel dediler.

c. Korkuyordu Tayyar.

Hoffman'a göre, bu tümcede konu olarak belirlenebilecek tek birim e-arkasındaki özne olmasına karşın, bu tür E tümcelerde konu, sanki bir *boş adıl*'miş (zero pronoun) gibi bağlamdan elde edilmektedir. E-arkasındaki birim artalan bilgisi sunmaktadır ve konunun belirgin olduğunu doğrulamak üzere kullanılabilir. Ancak, bu birim bilgi yapısında yine de konu olarak değil, temel olarak işlev görmektedir. Hoffman, (126)c'deki tümcenin bilgi yapısını ise şöyle gösterir:

(127)

Konu	ulaşılabilir ⁴³				
Yorum	<table border="1"><tr><td>Odak:</td><td>kork-</td></tr><tr><td>Temel:</td><td>Tayyar</td></tr></table>	Odak:	kork-	Temel:	Tayyar
Odak:	kork-				
Temel:	Tayyar				

Hoffman, e-arkasındaki birimlerin konu olamayacağı doğrultusundaki görüşünü, t-başı ve e-arkasındaki birimlerin ezgilerinin farklı olduğunu, t-başındaki birimlerin bir artalan duygusu içermediğini ve t-başındaki konuların dinleyiciye yeni ya da farklı bir dosya kartına bakması gerektiğini bildirebilirken e-arkasındaki birimlerin bu bağlamlarda kullanılmayacağını belirterek desteklemektedir. Hoffman (1995:138), rneğin, (128)d'deki NE dizilişinin farklı bir konuya geçmek için kullanıldığını, oysa (128)d' 'de de görüldüğü gibi, NE dizilişinin bu bağlamda uygun olmadığını belirtmektedir:

- (128) a. Köpek bu arı kovanına bakarken,
b. ocuk da bir tavşan veya sincap yuvasının içersine bakmış...
c. ve kormuş ocuk.
d. Köpek de hala arı kovanına bakıyormuş

⁴³ ulaşılabilir = recoverable

d'. # (\emptyset_s) hala arı kovanına bakıyormuş köpek.

e. ve \emptyset_s arı kovanını düşürmüş.

Hoffman'ın eleştirileri son derece haklıdır. Kaldı ki, yukarıda da belirtildiği gibi, Erkü (1983), e-arkasındaki birimlerin konu mu yoksa yorumun bir parçası mı olduğunu 'bahsederek' testi uygulayarak belirlemektedir. Oysa, daha önce de gösterildiği gibi, konuyu saptamaya yönelik olarak geliştirilen bu ve benzeri testlerin güvenilirlik derecesi oldukça düşüktür. Bu testler, tümce içindeki başka bir birimi de konu olarak belirleyebilmektedir. Ayrıca, etkinleştirilmemiş ve etkinleştirilmiş konu ayrımı, aynı tümcede birden fazla konunun belirlenebilmesine de yol açmaktadır. Örneğin, (129)'da yer alan *Ali* ve *Ayşe* birimlerinin her ikisi de (130)'daki bahsederek testini geçmektedir (örnek (121)-(123) ile karşılaştırmız). Bu da, aynı tümcede iki ayrı konunun belirlenmesine neden olduğundan, bu testin güvenilemez olduğunu göstermektedir. Böylece, Erkü t-başı ve e-arkası konuları ayırmak üzere başka bir ölçüt belirlemediğine göre, e-arkası birimlerin konu olabilecekleri görüşünün bütünüyle reddedilmesi gerekmektedir:

(129) Ali çiçek vermiş Ayşe'ye.

(130) a. Ali'den bahsederek onun Ayşe'ye çiçek verdiğini söyledin.

b. Ayşe'den bahsederek Ali'nin ona çiçek verdiğini söyledin.

Dolayısıyla, gerek Vallduví (1992) ve Hoffman (1995)'in eleştirileri, gerekse (129) ve (130)'un sunduğu gerçekler bağlamında, ikili bölümlene yaklaşımının, diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de bilgi yapısını açıklayamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Üçlü Bilgi Yapısı

Bilgi yapısının ikili bölümlenmesini temel alanların yanı sıra, Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bölümlenmeyi Türkçeye uyarlayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar Kılıçaslan (1994), Hoffman (1995) ve Vallduví ve Engdahl (1996)'dır. Aşağıda, bu çalışmalarda ileri sürülen görüşlere ayrı ayrı yer verilecektir.

Kılıçaslan (1994), Türkçe için Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bilgi yapısı ile Prag Okulu dilcileri tarafından önerilmiş olan iletişimsel dinamizm yaklaşımının bir arada ele alındığı bir bilgi yapısı modeli önermektedir. Araştırmacıya göre, tek başına her iki yaklaşım da bilgi yapısının Türkçedeki görünümünü açıklamaya yetmemektedir. Kılıçaslan (1994:13)'e göre, Türkçede tümcenin çizgisel düzenlenişi ile öğelerin iletişimsel devingenlik (İD) değerleri arasında güçlü bir ilişki vardır. Kılıçaslan (1994)'te yer alan aşağıdaki örnekler, bu durumu göstermek üzere kullanılmıştır⁴⁴:

(131) Ben yokken bir şey oldu mu?

- a. + [_{OD} Baban Ankaradan aradı.]
- b. √ [_{OD} Baban aradı Ankaradan.]

(132) Niçin böyle üzgünsün?

- a. + [_{OD} Bugün parkda bir arkadaşımı vurmuşlar.]
- b. √ [_{OD} Bir arkadaşımı vurmuşlar bugün parkda.]

Kılıçaslan'a göre, her ikisi de tüm-odak tümceler olmasına karşın, (131) ve (132)'de (b) tümcelerinin daha çok tercih edilmesinin nedeni, bu örneklerde İD derecesi daha düşük birimlerin tümcenin sonuna atılmasıdır. Kılıçaslan, Türkçenin bu görünümü Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bilgi yapısı modeliyle yakalanamayacağından, Türkçede bilgi yapısının açıklanması için İD yaklaşımına

⁴⁴ Kılıçaslan "+" imini 'kabuledilebilir; tercih edilmeyen biçim', "√" imini de 'kabuledilebilir; tercih edilen biçim' anlamında kullanmaktadır.

gereksinim olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte, İD yaklaşımı da Türkçede yeri değişmeyen, yani zorunlu olarak t-başında bulunan konunun özel bilgisel işlevini açıklayamamaktadır. Dolayısıyla, Kılıçaslan'a göre Türkçe bilgi yapısının açıklanması için gereken, İD kavramı ile tamamlanan bir üçlü bölümlenme modelidir.

Ancak, Kılıçaslan'ın önerisinin kabul edilmesini engelleyen çeşitli kuramsal sorunlar vardır. Bunlardan biri, Türkçede e-arkası konumun zorunlu olmayışdır. Yani, e-arkası birim içermeyen tümcelerın bilgi yapısı, bu yaklaşım ile açıklanamaz. Yalnızca Türkçeye özgü olmayan diğer bir sorunsa, odağın e-öncesinde farklı konumlarda bulunabilmesidir. Odaklanan birimin e-önünde olmadığı durumlarda, İD yaklaşımının önerdiği gibi, tümcesel birimlerin İD derecesi açısından azdan çoğa doğru sıralanışı gerçekleşmeyeceğinden bu durumların söz konusu yaklaşım tarafından açıklanamayacağı açıktır. Bu nedenlerle, Kılıçaslan'ın bu iki yaklaşımın birleştirilerek ele alınması gerektiği doğrutusundaki önerisini kabul edilemez buluyorum.

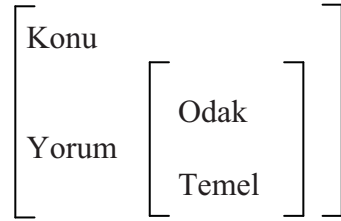
Türkçe için üçlü bir bilgi yapısı modelinin uygun olduğunu düşünen bir diğer araştırmacı da, Hoffman (1995)'tir. Hoffman, Erguvanlı (1984)'ü izleyerek, belirli tümcesel konumları belirli söylemsel işlevlerle ilişkilendirmektedir. Buna göre t-başı konu, e-önü odak, e-arkası da dahil olmak üzere geri kalan konumlar temel bilgilerini yansıtmaktadır. Ancak Hoffman, Vallduvı (1992)'de önerilen bilgi yapısı modelini kısmen benimseyerek, bir yandan sonuç olarak konu, odak ve temel bileşenlerinden oluşan bir bilgi yapısı modeli önermekte, diğer yandan da dilbilgisinde birden fazla bilgi yapısının olabileceğini belirtmektedir. Örneğin, araştırmacı, e-önündeki birim yerine kimi zaman eylemin de odakta bulunabileceğini dile getirmektedir. Hoffman, bunun dışında odağın bulunabileceği başka bir konumdan söz etmemektedir. Ayrıca, Hoffman'ın Erguvanlı'dan ayrıldığı diğer bir nokta da, t-başı/e-önü arasındaki birimlerle e-arkasındaki birimleri tek bir bilgi yapısı bileşeni olarak, yani temel olarak adlandırmasıdır.

Hoffman'ın bilgi yapısı modeli, bir açıdan da Erkü (1983)'ten etkilenmektedir. Bu modelde bilgi yapısı, Erkü (1983, 1984)'te olduğu gibi, öncelikle konu ve yorum

olarak iki bileşene bölünmekte, daha sonra yorum da kendi içinde odak ve temel bileşenlerine ayrılmaktadır. Dolayısıyla, görüldüğü gibi, Hoffman'ın bilgi yapısı modeli bir yandan bu üç araştırmacının da kimi belirlemelerini içerirken, diğer yandan bu üçünden de ayrılmaktadır.

Hoffman (1995)'te bilgi yapısının gösterimi ise aşağıdaki biçimdedir:

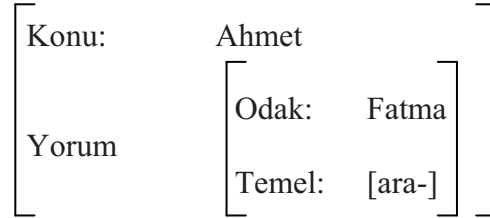
(133)

Bu modelde, örneğin, (134)b'nin bilgi yapısı şu biçimde gösterilmektedir:

(134) a. Ahmet'i kim arıyor?

b. Ahmet'i Fatma arıyor.

(Hoffman, 1995:112)

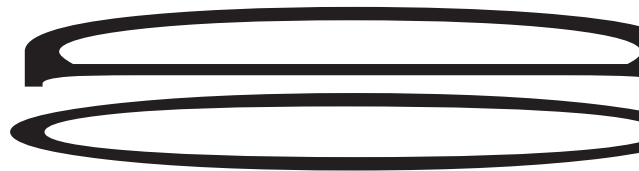
Hoffman (1995:136), t-başı/e-önü arasındaki birimin temelde bulunduğu ve eylemin odaklanabildiği durumları da aşağıdaki gibi örneklemektedir. (135)b ve (136)b'nin her ikisinde de *Fatma* temelde bulunmakta, ayrıca, (136)b'de eylem odaklanmaktadır:

- (135) a. Bugün Fatma ne yapacak?
b. Bugün Fatma [kitap okuyacak]_{OD}.

- (136) a. Ahmet'i Fatma gördü mü?
b. Hayır, Ahmet'i_k Fatma [GÖRmedi]_{OD}.

Hoffman'ın bilgi yapısı modeli, sonuç olarak üçlü bir bölümlene içermesi, e-öncesindeki temel birimleri ile e-arkasındaki temel birimlerini aynı bilgi yapısı bileşeni içinde görmesi ve dilbilgisinde birden fazla bilgi yapısının olabileceği görüşünü benimsemesi nedeniyle, kabul edilebilir niteliktedir. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hoffman yalnızca e-önündeki birimle eylemin odaklandığı durumları incelemekte, bunların dışında kalan birimlerin odaklanma olasılığından söz etmemektedir. Oysa, aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi, bu Türkçede olasıdır (Kural, 1992; Vallduví ve Engdahl, 1996; Göksel ve Özsoy, 1998):

- (137) a. Ali Ayşe'ye [ÇİÇEĞİ]_{OD} verdi.
b. Ali [AYŞE' OD

Eğer bu söylemsel işlevler gerçekten de iki ayrı bileşenden söz edilmesini gerektiriyorsa, bu, diğer bölümlenme iddiaları için çözüm bulunması gereken bir evrensellik sorunu yaratacaktır. Eğer bu ikisi arasında böyle bir farklılıktan söz edilemezse, o zaman da bilgi yapısının Türkçedeki görünümünün dörtlü bölümlenme içerecek biçimde belirlenmesi açısından önemli bir sorun ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle, bu iki söylemsel işlevin farklılıklarının tartışılması gerekmektedir.

Bölüm 2.1.2.2.'de de değinildiği gibi, e-arkasında bulunan birimler Türkçede özel bir söylemsel işlev taşımaktadır. Bu görüş, daha önce de belirtildiği gibi, bu konumdaki birimleri artalan, temel ya da eklenti biçimindeki farklı terimlerle ele alan neredeyse bütün çalışmalarda kabul edilmektedir. Erguvanlı (1984) dışındaki çalışmalarda t-başı/e-önü arası ve e-arkası konumlar tek bir bilgi yapısı bileşeni içinde görülmekle birlikte, bunların, farklılık içermelerine karşın niçin tek bir bileşen içinde ele alınması gerektiği tartışılmamaktadır. Benim bu doğrultudaki iddiam, Bölüm 2.1.2.2.'de belirlendiği gibi, e-arkasındaki birimleri ilgilendiren kısıtlamanın bu konumda bulunan birimlerin bilgi değerlerine ilişkin olduğu ve bir birimin bilgi değeri onun bilgi yapısı içindeki işleviyle ilişkisiz olduğu için de, bu iki ayrı tümcesel konumda kodlanan birimlerin farklı bilgi yapısı bileşenlerine ait olmadığı doğrultusundadır. Bu nedenle, bu konumların her ikisinde de eklenti bilgisi kodlanmaktadır. Tabii, t-başı/e-önü konumunda bulunan birimlerin her zaman eklenti olması gerekmediğini de belirtmek gerekmektedir; bu konumda, odaklanan birimler de bulunabilir.

Dolayısıyla, Türkçede bilgi yapısı dörtlü bir bölümlenme içermemektedir. Bu nedenle bu çalışmada dörtlü bilgi yapısı yaklaşımı benimsenmeyecektir.

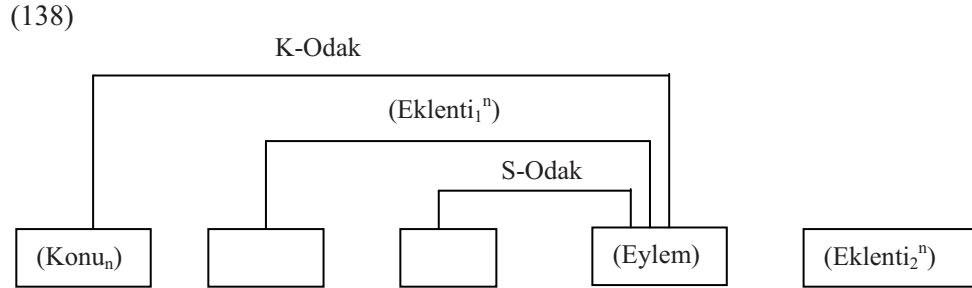
2.2.2. Öneri

Bölüm 2.1.'de sunulan tartışma, Türkçede bilgi yapısının AÖ anlambilimi ile doğrudan ve bugüne kadar belirlendiği gibi katı bir ilişki içinde olmadığını açığa çıkarmıştı. Bu bölümde elde edilen bulgular, belirlilik ile t-başı arasındaki ilişkinin sınırlı söylem bağlamlarında da olsa yıkılabileceğini, e-arkasının ise anlamsal değil bilgi değerine ilişkin kısıtlamalar içerdiğini gösterdiğinden, bu sonucu desteklemektedir.

Bölüm 2.2.'deki tartışma ise, Türkçede bilgi yapısının ancak üçlü bir bölümele içinde ele alınabileceğini ve bilgi yapısının yüzey yapıdaki düzenlenişine ilişkin olarak bugüne değin ileri sürülen görüşlerden hiçbirinin tek başına kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla, Türkçe için, AÖ'lerin anlamsal özellikleriyle doğrudan ilişkili olmayan ve Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bilgi yapısı modelinin geçerli olduğu bir bilgi yapısı yaklaşımı öneriyorum. Ayrıca, Türkçede sözcük dizilişinin oynaklığının temel nedeninin farklı bilgi yapılarını yansıtmak olduğunu kabul etmekle birlikte, bilgi yapısının yüzey yapıda tek başına sözcük dizilişi ile yansıtılmadığını, sözdizimi ile sesbilimsel bileşenin bu açıdan birlikte işlediğini ve Türkçede bilgi yapısının ancak bu ikisinin ortaklaşa ele alındığı bir yaklaşımla açıklanabileceğini ileri sürüyorum. Bir başka deyişle, Vallduví (1992) ve Choi (1996)'yı izleyerek, bilgi yapısının dilbilgisinin özerk bir bileşeni olduğunu ve öncelikle bu bileşenin bir tümcenin bilgi yapısının ne biçimde olacağına karar verdiğini, ardından da sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerin ortaklaşa olarak bunun dilsel gerçekleştiriminden sorumlu olduğunu iddia ediyorum. Yani, Türkçede bilgi yapısını tek başına sözdizimsel bileşenin bir görünümü olan sözcük dizilişi ile ya da yine tek başına sesbilimsel olarak açıklamaya çalışan yaklaşımların geçerli olmadığını düşünüyorum. Bu iddia, bir sonraki bölümü temellendirecek ve o bölümde ele alınacak dilsel görünümle desteklenmeye çalışılacaktır. Bölüm 3.'te, sözdizimsel görünüme ilişkin olarak, Türkçe tümcelerin

yüzey yapısında bilgi yapısının aşağıdaki gibi bir görünüm sergilediği görüşü temel alınacaktır:

Yukarıdaki şemada bilgi yapısının Türkçe tümcelerin yüzey yapısında nasıl bir düzenleniş içerdiği görülmektedir. Buna göre, konu, eğer tümcede varsa, zorunlu olarak t-başında yer almakta ve s-odak da yalnızca e-önü konumundaki birim ya da eylem üzerinde bulunabilmektedir. Eklenti ise, t-başı dışındaki tüm konumlarda bulunabilmektedir. Ayrıca, e-arkası konumun yalnızca eklentilere ait olduğu görülmektedir. E-öncesi ve e-arkası eklentilerin şemada eklenti₁ ve eklenti₂ olarak işaretlenmesinin nedeni yalnızca konumsal farklılıklarıdır; bunların bilgi yapısındaki işlevleri açısından herhangi bir farklılık içerdikleri düşünülmemektedir. Şemada dikkati çeken bir başka şey, odağın k-odak ve s-odak olarak ayrılmasıdır. Bu çalışmanın temel iddialarından biri bu ayrım yapılmadan Türkçede bilgi yapısının açıklanamayacağı olduğundan (Bölüm 3.3.), şemada bu ikisi ayrı ayrı gösterilmiştir. Görüldüğü gibi, eylem de dahil olmak üzere Türkçede tüm e-öncesi alan odak alanıdır. K-odak bu alandaki konumların hepsinde bulunabilir; buna karşın, s-odağın yeri e-öncesi (ve eylemin üzeri) ile sınırlıdır. Yani, s-odak yorumu ancak bu konumda elde edilebilmektedir. Ancak, şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu çalışmada Komagata (1999)'a dayanılarak bilgi yapısının döngüsel olmadığı kabul edilmekte ve dolayısıyla aynı ya da farklı nitelikteki iki odağın tümcede aynı anda bulunamayacağı görüşü benimsenmektedir.

Ayrıca, şemada 'n' ile işaretlenmiş bilgi yapısı bileşenlerine ait birimlerin tümcede birden fazla bulunabileceği, buna karşın bu biçimde işaretlenmemiş bileşenlerin tek bir kez bulunması gerektiği de görülmektedir. Örneğin konu ve eklenti bileşenleri birden fazla bulunabilmektedir; böylece bu, konu zincirinin söz konusu olduğu durumları da açıklayabilmektedir. Görüldüğü gibi k-odak ve s-odak bu biçimde işaretlenmemiştir; yani, yukarıda değindiğimiz gibi, bunlar tümcede yalnızca tek bir kez görünebilir. Ayrıca, şemada kimi bileşenlerin parantez içine alınması da, bu bileşenlerin zorunlu olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, yalnızca k-odak ve s-odak paranteze alınmamıştır.

Bunların dışında, eklenmesi gereken bir diğer nokta da, buraya kadar verilen örneklerden de açıkça anlaşıldığı gibi, bir tümcenin bilgi yapısının bağlama göre değişebileceğidir. Bir başka deyişle, yapısal olarak bilgisel bileşenlerin kodlandığı belirli konumlar olmakla birlikte, bilgi yapısının bağlam duyarlı bir yapı olduğu görüşü benimsenmektedir.

Bilgi yapısının yüzey yapıdaki düzenlenişine yönelik olarak ileri sürdüğümüz bu görünüm, Bölüm 3.'te kanıtlanmaya çalışılacaktır.

2.3. Değerlendirme

Bugüne değin Türkçeye ilişkin olarak yapılan çalışmalarda sözcük dizilişinin AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile çok yakından ilişkili olduğu ve kimi tümcesel konumların özellikle belirliliğe ilişkin olarak çeşitli kısıtlılıklar içerdiği görüşü dile getirilmiştir. Ayrıca, Türkçede özgür sözcük dizilişinin temel işlevinin bilgi yapısını yansıtmak olduğu da hemen bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Böylece, sözcük dizilişinin AÖ'lerin anlamsal özellikleri ve bilgi yapısı ile kurduğu bu farklı ilişkiler bir arada değerlendirilerek, anlamsal özellikler ve bilgi yapısı arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşünülmüştür. Buna göre, örneğin, t-başında yalnızca belirli birimler bulunabildiğinden ve bu konumun bilgisel işlevi konunun kodlanması

olduğundan, konuların [+belirli] birimler tarafından oluşturulduğu, bunun konuya ait içsel bir anlamsal özellik olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Benzer bir yorumlama, e-arkasındaki birimler için de yapılmıştır. Ancak, bu bölüm boyunca yapılan tartışma ve ele alınan örnekler, bu konuda Türkçe verinin yeterince tüketilmediğini, varılan sonuçların da bu nedenle 'genel' durumları kapsadığını göstermektedir. Bugüne değin varılan sonuçlar her ne kadar Türkçenin 'genel' gerçeklerini gösterse de, bu sonuçların tüm bağlamlara genellenemeyeceği, sınırlı ve marjinal de olsa kimi bağlamlarda geçerli olmadığı görülmektedir. Bu tür bağlamların incelenmesi, sözcük dizilişi ve anlamsal özellikler ve dolayısıyla da anlamsal özellikler ve bilgi yapısı arasında bugüne değin ileri sürülen görüşlerin fazla katı olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu sonuç, daha genel bir düzlemde, AÖ anlambilimi ve bilgi yapısı arasında düşünüldüğü gibi katı bir ilişki olmadığı sonucunu çıkarmamıza da izin vermektedir. Bu sonuç, ayrıca, Vallduví (1992), Choi (1996) ve daha başka araştırmacıların ileri sürdüğü gibi bilgi yapısının dilbilgisinin özerk bir bileşeni olduğu iddiasını da desteklemektedir. Böylece, bilgi yapısı ile AÖ anlambilimi arasındaki ilişki açısından, özerk bir bileşen olarak bilgi yapısının kendi sınırlılık ve gereklilikleri olduğu, bilgisel bileşenleri oluşturan birimlerin anlamsal özelliklerinin bilgi yapısı ile doğrudan ilişkili olmadığı ve bunların bilgi yapısı tarafından kontrol edilmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Dikkat edileceği gibi bu sonuç, Choi (1996)'da ileri sürülen düşüncelerle de uyumluluk taşımaktadır.

AÖ'lerin anlamsal özellikleri ve bilgi yapısı arasındaki ilişkiden başka, sözcük dizilişi ile bilgi yapısı arasındaki ilişkinin boyutları da tartışılması gereken bir diğer konudur. Bu konu, bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Ancak, bu bölümde Türkçede bilgi yapısının ikili ya da dördümlü değil, üçlü bir bölümlenme içerdiği ve bu bölümlenmenin yüzey yapıda da Bölüm 2.2.2.'de gösterildiği biçimde yansıtıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, üçlü bölümlenme açısından, Vallduví (1992)'de önerilen bilgi yapısı modeli ile de uyumludur.

Sonuç olarak, bu b6l6mde, bilgi yapısı bileşenlerini oluşturan birimlerin anlamsal 6zelliklerinin T6rkede bilgi yapısının biçimlenişinde doğrudan bir rol oynamadığı, bilgi yapısının 6 bileşeninin de y6zey yapıda yansıtıldığı, dolayısıyla y6zey yapıdaki d6zenlenişin bilgi yapısının biimlenişine katkıda bulunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

3

Türkçede Bilgi Yapısının Dilsel Gerçekleşimi

Bir önceki bölümde, Türkçede sözcük dizilişi ve AÖ'lerin anlamsal özellikleri arasındaki ilişkinin iddia edildiği kadar katı olmadığı doğrultusundaki bulgulara dayanılarak AÖ anlambilimi ve bilgi yapısı arasında doğrudan ve zorunlu bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştı.

Bu bölümde ise, Türkçede sözcük dizilişi ile bilgi yapısı arasındaki ilişkinin boyutları sorgulanacak ve bu iki düzlemin bütünüyle ilişkili olmadığı, yani, bir önceki bölümde de değinildiği gibi, Türkçede bilgi yapısının tek başına sözcük dizilişi ile yansıtılmadığı görüşü ileri sürülecektir. Hendriks (1997, 1999), bilgi yapısının hem ezgilemeyi hem de sözdizimini içerdiğini ve bilgi yapısını yalnızca sözdizimine ya da yalnızca ezgilemeye indirgeyecek herhangi bir yaklaşımın *diller arası* (cross-linguistic) inceleme açısından yetersiz kalacağını belirtmektedir. Bölüm 1.'de de belirtildiği gibi, farklı diller bilgi yapısını yapısal olarak farklı biçimlerde yansıtmaktadır. Bu açıdan dillerin genel olarak ikiye ayrıldığı belirtilmektedir: (i) sözdizimsel bileşeni kullananlar ve (ii) ezgisel bileşeni kullananlar. Genel olarak, bunlardan ilki için Macarca, diğeri için de İngilizce örnek gösterilmektedir. Ancak, Hendriks'in de belirttiği gibi, bilgi yapısının bütün diller için aynı anda hem sözdizimini hem de ezgilemeyi içerdiği kabul edilmedikçe, bir dil için yapılacak belirlemeler diğeri için geçerli olmayabilecek ve bu nedenle de evrensel sonuçlara ulaşmak olanaksızlaşacaktır. Bu nedenle, Hendriks'in belirlemesi son derece uygundur. Bu belirleme, özellikle odaklama bağlamında gerek sözdizimsel gerekse

ezgisel araçları farklı bilgi yapısı amaçları doğrultusunda kullanan Türkçe için (Vallduví ve Engdahl, 1996) daha da anlamlıdır. Bu nedenle, Türkçede bilgi yapısının gerçekleşmesini yalnızca sözdizimsel bileşenin sorumluluğunda gören (ör. Hoffman, 1995) ya da bundan yalnızca ezgilemeyi sorumlu tutan (ör. Göksel ve Özsoy, 1998) yaklaşımlar, Türkçedeki bilgi yapısı olgularının açıklanması açısından yetersizdir. Bu olguların açıklanması için gereken, sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerin ikisinin de özerk bilgi yapısı bileşeni ile ilişkili olduğu bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, bu bölümde böyle bir yaklaşım benimsenecek ve sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerin her ikisinin de Türkçede bilgi yapısının dilsel gerçekleşmesinde ayrı ayrı rol oynadığı görüşü savunulacaktır.

Bölüm 2.'de, Türkçede bilgi yapısının üçlü bir bölümlenme içerdiği gösterilmiş ve Türkçedeki bilgi yapısı olgularının ele alınabileceği bir yüzey yapı düzenlenişi de belirlenmişti. Bu düzenleniş, bu bölümde ele alınacak bilgi yapısı olgularının da temelini oluşturacaktır.

3.1. Belirtililik/Belirtisizlik ve Bilgi Yapısı

3.1.1. Belirtililik/Belirtisizlik, Sözcük Dizilişi ve Vurgulama Düzeni

Bilgi yapısının sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerle ortak olarak yansıtıldığı görüşüne uygun olarak, belirtililik/belirtisizliğin de Türkçede bilgi yapısı ile bu iki düzlemde de ilişkili olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, hem sözdizimsel hem de sesbilimsel düzlemde belirtili ve belirtisiz görünümeler vardır ve bunlar bilgi yapısı ile ayrı ayrı ilişki içindedir. Sözdizimsel bileşenin bilgi yapısı ile temel ilişkisi sözcük dizilişi düzleminde ve sözcük dizilişinin belirtili ya da belirtisiz oluşu, bilgi yapısını ilgilendirmektedir. Sesbilimsel bileşenin bilgi yapısı ile olan ilişkisi ise ezgileme ile kurulmaktadır. Ezgileme açısından düşünüldüğünde, bunun bilgi yapısı ile ilişkisi açısından tümcenin vurgulama düzeni önem kazanmaktadır. Bu açıdan da özellikle

odak vurgusu önemlidir. Yani, Türkçede odak vurgusunun hangi konumda bulunduğu, bir yandan tümcenin vurgulama düzeninin belirtili mi belirtisiz mi olduğunu belirlemekte, diğer yandan da, bilgisel bir bileşen olan odakla ilişkili olduğu için, bilgi yapısını doğrudan ilgilendirmektedir. Aşağıda, belirtililik ve belirtisizliğin sözcük dizilişi ve vurgulama düzeni ile olan ilişkisi ve bunun bilgi yapısını hangi açıdan ilgilendirdiği üzerinde durulacaktır.

Türkçede tümce öğelerinin belirtisiz dizilişinin saptanmasına yönelik farklı görüşler ileri sürülmüştür. Türkçenin bir ÖNE dili olduğu tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmekle birlikte, özellikle özne ve nesne dışındaki üyelerin belirtisiz dizilişi, bugün de tam olarak çözümlenememiş bir sorun oluşturmaktadır. Lewis (1967)'ye göre, Türkçenin temel sözcük dizilişi şu biçimdedir: Ö - zaman ifadesi - yer ifadesi - dolaylı nesne (DN)- N - eylem niteleyicisi - E. Underhill (1972), Erkü (1983) ve Erguvanlı (1984)'e göre ise, nesne, dolaylı nesneden önce gelmektedir: Ö-N-DN-E. Benzer bir biçimde, Kornfilt (1997) de N-DN dizilişinden yana görüş bildirmekte, ancak bunu kesin bir biçimde değil, daha çok konuşucuların genel bir eğilimi olarak belirlemektedir. Kornfilt'e göre Türkçenin belirtisiz sözcük dizilişi (bundan sonra BzSD), genel eğilimlere göre, şu biçimdedir: Ö-uzamsal öğeler-N-DN-E. Kılıçaslan (1994) ise, adsıl birimlerin nesne ve dolaylı nesne biçimindeki sözdizimsel ayrımlanışının, bu tür tümleyicilerin belirtisiz dizilişinin belirlenmesi için iyi bir ölçüt sunmadığını belirtmekte ve temel dizilişin üyelerin *konusal* (thematic) rollerine göre, yani anlamsal olarak belirlenmesi gerektiği görüşünü ileri sürmektedir. Buna göre, Kılıçaslan şu dizilişi önermektedir: Eyleyen (agent) - Zaman (time) - Süre (duration) - Yer (location) - Araç (instrument) - Tarz (manner) - Yararlanıcı (benefactive) - Konu (theme) (ya da Etkilenen (patient)) - Kaynak (source) - Amaç (goal). Ancak, belirtisiz dizilişle ilgili bu tartışma, çalışmamızla ancak bilgi yapısı ile olan ilişkisi doğrultusunda ilgilidir. Dolayısıyla, bu iddialardan hangisinin doğru olduğu tartışması, bu çalışmanın kapsamına girmemekte, bununla birlikte, bu çalışmada BzSD'ye ilişkin olarak Ö-N-DN-E dizilişi benimsenmektedir. BzSD'nin bilgi yapısı ile olan ilişkisine

Bölüm 3.1.2.'de yer verilecektir. Ayrıca, çok iyi bilindiği gibi, Türkçede belirtili sözcük dizilişinin (bundan sonra BSD) bilgi yapısına ilişkin temel işlevinin ise, tümcesel birimlerin konulaştırılması, eklentileştirilmesi ya da odaklanmasıdır.

Belirtisiz vurgulama düzenine (bundan sonra (BzVD) ilişkin olarak, Türkçede ayrıntılı çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda, BzVD'nin nasıl belirleneceği sorunu karşımıza çıkmaktadır. Bunun belirlenebilmesi için, her koşulda yeri aynı kalan bir vurgunun bulunup bulunmadığına bakılabilir. Bu anlamda, Türkçede iki tür vurgu bulunmaktadır: *belirtisiz/yansız vurgu* (unmarked/neutral stress) (Erguvanlı, 1984) ve daha baskılı bir vurgu, yani *karşıtsal vurgu* (contrastive stress) (Kornfilt, 1997) ya da diğer bir adlandırmayla *belirtili/empatik vurgu* (marked/emphatic stress) (Erguvanlı, 1984). Türkçede bu iki vurgu iki ayrı odakla, sırasıyla, s-odak ve k-odakla ilişkilidir. Türkçede e-arkası birimler kesinlikle vurgu almadığından (Erguvanlı, 1984; Kural, 1992), bu vurgular yalnızca eylem ve e-öncesindeki birimlere yüklenebilmektedir. Bunlardan belirtisiz vurgu yalnızca yüzey yapıda e-önünde görünen⁴⁵ birimlere ve kimi durumlarda da eyleme atanabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, s-odağın yalnızca yüzey yapıda e-önünde görünen birim (Erguvanlı, 1984; Hoffman, 1995; Kennelly, 1997; Kılıçaslan, 1994; Kornfilt, 1997) ya da eylem (Erguvanlı, 1984; Hoffman, 1995) tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Buna karşın karşıtsal vurgu eylem ve e-öncesinde yer alan tüm birimlere yüklenebilmekte, bir başka deyişle k-odak, tüm bu birimler tarafından oluşturulabilmektedir⁴⁶ (Erguvanlı, 1984; Kornfilt, 1997) (Bölüm 3.3.3'te, bu iki ayrı odağın farklı vurgu türleriyle belirlenmesinin sözdizimsel ve kullanımsal olarak da

⁴⁵ Bir birimin yüzey yapıda e-önünde görünmesi, bunun derin yapıda da bu konumda bulunduğu anlamına gelmemektedir. Derin yapıda e-önünde bulunmayan birimler, kendileri ile eylem arasındaki birimlerin, herhangi bir nedenle, başka bir konuma taşınmasıyla yüzey yapıda e-önünde görünebilmektedir. Türkçede özellikle odaklama ile ilişkili olan bu durum, Bölüm 3.3.'te daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁴⁶ Hatırlanacağı gibi, Bölüm 2.2.2.'de sunulan şemada bu iki odağın bulunabilecekleri konumlar belirlenmişti.

anlamalı olduğu görülecektir). Dolayısıyla, s-odak içeren tümcelerin vurgulama düzeni, BzVD'nin belirlenmesi açısından temel alınabilir.

Yukarıda belirlenen BzSD ve BzVD'nin bilgi yapısı ile olan ilişkisine geçmeden önce, s-odak ve k-odağın bu çalışmada nasıl tanımlandığına ilişkin olarak kimi yöntemsel belirlemeler yapmak yerinde olacaktır. Bu iki odak, literatürde bağlamdan ulaşılabilme etkenine dayalı olarak tanımlanmaktadır. Bu genel eğilim doğrultusunda, bu çalışmada s-odak 'bağlamdan ulaşılama', k-odak ise 'bağlam tarafından belirlenen bir küme içinde yer alma' olguları ile ilişkili görülmektedir. Yani, bir birimin s-odak olarak belirlenebilmesi için, içerdiği bilgiye söylem bağlamından hiçbir biçimde ulaşılabilmesi gerekmektedir. Tüm-odak, haber tümcesi vb. olarak adlandırılan tümcelerin odağı bu türdedir. Bilgi yapısı çalışmalarında söylem bağlamı genellikle bir soru-yanıt bağlamı olarak belirlendiğinden, soru tümcesinde sorulanan birim, yani açık-önermedeki bağımsız değişken, yanıt tümcesindeki odağı belirlemektedir. Ayrıca, s-odağı tanıma yollarından biri de, odak yansımasına izin vermesidir. Yani, belirli bir konunun s-odak yorumuna açık olup olmadığı, bu konumda bulunan odağın diğer birimlere yansıyıp yansımadığına bakılarak anlaşılabilir. Bu belirlemeler ışığında, aşağıdaki tümceyi ele alabiliriz. Görüldüğü gibi, bu tümcede vurgulanan birim odağını yansıtabilmekte ve tümce, vurgulanan birim aynı kalmak üzere (139)a-c'deki sorularla belirlenen bağlamların hepsi için uygun bir yanıt oluşturabilmektedir. Ayrıca, her bir bağlamda, odak alanı içinde kalan odak bilgisinin bağlamdan hiçbir biçimde elde edilemeyecek bir bilgi içerdiği de görülmektedir:

(139) [OD Ali [OD kitabı [OD AYŞE'YE verdi]]].

- a. Ali kitabı ne yaptı?
- b. Ali ne yaptı?
- c. Ne oldu?

Burada hatırlatılması gereken bir olgu, odak belirleyici soru sözcüklerinin her zaman s-odağı belirlemediğidir. Örneğin, yukarıdaki tümce *Ali kitabı kime verdi?* sorusunun yanıtı olduğunda, odağın zorunlu olarak s-odak olması gerekmekte, bunun kitabın verildiği kişiler kümesinin bağlamdan bilindiği bir okuması da bulunmaktadır. Örneğin, kitabın Ahmet ya da Ayşe'den birine verileceği bağlamdan belirliyse, tümcenin odağı dar odak olarak yorumlanacak ve odak [*Ayşe'ye verdi*] biçiminde değil, [*Ayşe'ye*] biçiminde belirlenecektir. Bu durumda eylem odak alanı içinde olmayacak ve tümcenin odağı da k-odak yorumu alacaktır. Bu belirlemelerden anlaşıldığı gibi, k-odak odağını diğer birimlere yansıtamamaktadır. Örneğin, yukarıdaki tümce aşağıdaki gibi vurgulandığında, bu kez s-odak değil, k-odak yorumu söz konusudur. Bu tümcede odak, bağlamdan belirli bir küme içinden, söz gelimi kitap, defter ve kaset kümesi içinden seçilen bir birim tarafından oluşturulmakta ve *tüketici* (exhaustive) okuma almaktadır. Görüldüğü gibi, bu vurgulama düzeniyle tümce, (139)a-c'deki sorular için uygun bir yanıt oluşturmamaktadır: Bu tümcenin yanıtı olabileceği tek soru, *Ali neyi Ayşe'ye verdi?* sorusudur:⁴⁷

(140) [*_{OD} Ali [_{OD} **KİTABI**]] Ayşe'ye verdi.

Burada hemen belirtilmesi gereken bir nokta, k-odağın her zaman dar odak olarak görünmesine karşın, bunun, dar odağın zorunlu olarak k-odak okumasına neden olduğu anlamına gelmediğidir. Dar odak, s-odak olarak da yorumlanabilir. Dar odağın s-odak olarak yorumlanabilmesi için geçerli olan kısıtlılık, ilerideki tartışmaların da açığa çıkaracağı gibi, bu odağın eylem ya da e-önünde görünen birim üzerinde olmasıdır. Örneğin, yukarıda (139)'da yer alan tümcenin odağı, *Ali kitabı kime verdi?* sorusunun yanıtı olduğunda, yukarıda tartışılan bağlamdaki gibi bağlam tarafından belirlenen bir küme yoksa, yani Ali'nin kitabı vermiş olabileceği kişilerin konuşucu ve

⁴⁷ Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde koyu karakterlerle ve büyük harflerle yazılan birimler, k-odağı belirtecektir.

dinleyici için önceden bilinen bir listesi bulunmuyorsa, s-odak olarak da yorumlanabilmektedir. Böyle bir bağlamda [Ayşe'ye] dar odak oluşturacak, ancak s-odak olarak yorumlanacaktır. Diğer bir deyişle, Türkçede dar odak e-önünde görünen birim tarafından oluşturulduğunda k-odak ve s-odak okumaları açısından anlambulanıklığı taşımakta, odağın bu okumalardan hangisini alacağı bağlam tarafından belirlenmektedir. Aynı durum, aslında, odağın eylem üzerinde bulunduğu durumlar için de geçerlidir. Örneğin, aşağıdaki tümcenin eylemi, (a) bağlamında s-odak, (b) bağlamında ise k-odak yorumu almaktadır:

(141) Ali kitabı_[OD SATTI].

- a. Ali kitabı ne yaptı, biliyor musun? Kitap burada yok da...
- b. Ali kitabı ne yaptı? Ya satacağını ya da Ayşe'ye vereceğini söylemişti.

İlerideki belirlemelerimiz için gerekli olan bu tanımlamadan sonra BzSD ve BzVD'nin bilgi yapısı ile ilişkili olup olmadığı sorusuna geçebiliriz. Bu konuda Türkçeye ilişkin olarak yapılan önceki çalışmalarda, bu sorun yalnızca sözcük dizilişi açısından ele alınmıştır. Bunun temel nedeni, bu çalışmalarda bilgi yapısının doğrudan sözcük dizilişi ile ilişkili olduğunun düşünülmesidir. Kısaca belirtilecek olursa, bu çalışmalarda ortaya atılan genel görüş, odaklamanın, odaklanacak birimin e-önünde görünmesiyle gerçekleştirildiği belirtili dizilişe sahip tümcelerde belirtili vurgulama düzeninin (bundan sonra BVD) bulunamayacağı doğrultusundadır. Daha ayrıntılı olarak Bölüm 3.3'te ele alınacak olmasına karşılık, burada hemen belirtmek gerekir ki, Türkçede odaklamanın e-önüne taşımayla mı, yoksa birimlere odak vurgusunun yerinde yüklenmesiyle mi yapıldığına ilişkin önemli bir tartışma bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar Türkçede belirli bir odak konumu bulunmadığını iddia ederken, örneğin, Erguvanlı (1984) ve Kılıçaslan (1994) gibi kimi çalışmalarda e-önü konumunun Türkçede belirtisiz odak konumu olduğu ve belirtisiz olarak, odaklanacak birimlerin bu konuma taşındığı görüşü savunulmaktadır. Çalışmamızda bu tartışmaya ilişkin

olarak ilk gruptakilerin düşüncesi benimsenmekle birlikte, buradaki tartışmayı doğrudan ilgilendirmediğinden, bu konunun ayrıntılarına Bölüm 3.3'te yer verilecektir. Bu nedenle, şimdilik bu tartışma göz ardı edilecektir.

Buradaki amaçlarımızı ilgilendiren konuya dönecek olursak, BSD ve BVD arasındaki ilişkiyi ele alan yukarıda aktardığımız görüşün temelinde, hem e-önüne taşımının hem de BVD'nin kullanımsal amaçlı olmasından dolayı bu iki işlemin birlikte yapılmasının kullanımsal bir çatışma doğuracağı düşüncesi bulunmaktadır. Erguvanlı (1984) ve Kılıçaslan (1994), bu görüşten yola çıkarak kimi sınırlılıklar belirlemişlerdir.

Erguvanlı (1984), belirtisiz dizilişe sahip tümcelerde yansız vurgunun e-önü ve eylem üzerinde olabileceğini, karşıtsal vurgunun da e-arkası dışındaki tüm birimlerde bulunabileceğini, buna karşın, belirtili dizilişe sahip tümcelerde yansız vurgunun yalnızca e-önü ile sınırlı olduğunu, karşıtsal vurgunun da ancak konu ve eylem dışındaki birimlere gelebileceğini iddia etmektedir. Erguvanlı (1984:119, 121), belirtisiz dizilişte vurgunun e-öncesi alandaki hareketini aşağıdaki gibi örneklemetedir:

- (142) a. Ben o resmi [_{OD} AHMET BEYDEN] aldım.
b. Ben [_{OD} **O RESMİ**] [_{OD} AHMET BEYDEN] aldım.
c. [_{OD} **BEN**] o resmi [_{OD} AHMET BEYDEN] aldım.

- (143) Ben o resmi [_{OD} **AHMET BEYDEN**] aldım.

(142)a ve (143)'te e-önündeki birimin sırasıyla s-odağı ve k-odağı oluşturabildiği, (142)b-c örneklerinde ise e-önü konumunun önünde bulunan birimlerin k-odakta bulunduğu görülmektedir. Bu örneklerde dikkati çeken bir başka nokta, e-önünün odaklama işlevinin katı bir biçimde korunmasıdır. Görüldüğü gibi, bu konumun önünde bir k-odağın bulunduğu durumlarda bile e-önündeki birim s-odağı oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, Erguvanlı, bir tümcede farklı nitelikte iki odağın

bulunabileceğini düşünmektedir. Erguvanlı (1984)'ün bu konuda belirlediği tek kısıtlama, eylemin vurgulandığı ya da e-önünün karşıtsal vurgu aldığı durumlarda tümcede başka bir odağın bulunamayacağı biçimindedir.

Belirtisiz dizilişte eylemin s-odak ya da k-odak olabilmesi ise, Erguvanlı (1984:123) tarafından, eylemin önündeki tüm birimlerin önvarsayımsal⁴⁸ olması koşuluna bağlanmıştır. Erguvanlı (1984:123), aşağıdaki örnekte *kardeşim* ve *pikabım* birimlerinin [+belirli] olmasına karşın önvarsayımsal olmadığını, bu nedenle eylemin vurgulandığı (144)b-c örneklerinin dilbilgisi-dışı olduğunu belirtmektedir:

- (144) Bize yeni aldığın plağı çalsana.
- Kardeşim dün [_{OD} PİKABIMI] bozmuş, çalışmıyor ki.
 - * Kardeşim dün pikabımı [_{OD} BOZMUŞ], çalışmıyor ki.
 - * [_{OD} KARDEŞİM] dün pikabımı bozmuş, çalışmıyor ki.

Buna karşın, eylemin önündeki bütün birimlerin önvarsayımsal olduğu (145)'te, eylem rahatça vurgulanabilmektedir. Erguvanlı (1984:122), bu birimlerin önvarsayımsallığının (146)'da olduğu gibi rahatlıkla eksiltilebilmeleri ile belirlenebildiğini işaret etmektedir:

- (145) Öğretmen çocuğa pulu [_{OD} VERDİ].
- (146) a. Öğretmen çocuğa [_{OD} PULU] verdi mi?
b. Evet, [_{OD} VERDİ].

Erguvanlı (1984:125), belirtili diziliş ile ilgili kısıtlamaları ise şöyle örneklendirmektedir:

⁴⁸ Erguvanlı, önvarsayımsal terimini *söylem önvarsayımı* (discourse presupposition) terimi yerine ve 'daha önce sözü edilmiş ya da bağlamdan elde edilebilir olma' anlamında kullandığını belirtmektedir.

- (147) a. Ali'den Ayşe [_{OD} O KİTABI] istedi.
b. Ali'den [_{OD} AYŞE] [_{OD} O KİTABI] istedi.
c. * [_{OD} ALI'DEN] Ayşe [_{OD} O KİTABI] istedi.
d. * Ali'den Ayşe o kitabı [_{OD} İSTEDİ].
e. * O kitabı Aliden Ayşe [_{OD} İSTEDİ].

Erguvanlı'ya göre, belirtili dizilişte (147)'de örneklenen vurgulamaya ilişkin kısıtlılıkların nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi, kullanımsaldır. (147)c'de konulaştırılmak amacıyla t-başına taşınan birimin aynı anda k-odakta da yer alması kullanımsal bir çatışma doğurmaktadır. Erguvanlı, benzer bir nedenle, (147)d'de eylemin de yansız ya da karşıtsal vurgu alamayacağını belirtmektedir. Belirtili dizilişte eylemin vurgulanamamasını, yine belirtisiz dizilişteki gibi eylemin önündeki birimlerin önvarsayımsal olma koşuluna bağlayan Erguvanlı (1984:126)'ya göre, "... eylem üzerindeki vurgu bütün önceki AÖ'lerin söylem-önvarsayımsal olduğunu işaret etmesine karşın, belirtili diziliş konu ya da odak birimlerinin belirginliğini işaret etmektedir". Yani, örneğin (147)e'de olduğu gibi, odaklanmak amacıyla e-önüne getirilen ve bu nedenle belirginlik kazanan bir birimin yerine eylemin odaklanması, kullanımsal bir çelişki doğurmaktadır. Bu durumda (Erguvanlı'ya göre), e-önündeki birim söylem bağlamından bilinemeyeceği için, eylemin odaklanması ile ilgili önvarsayımsal olma koşulunu bozmakta ve tümce dilbilgisi-dışı olarak belirlenmektedir. Ancak, bu noktada Erguvanlı'nın saptamasında açık bir yön kalmaktadır. Bir birimin t-başına taşınarak konulaştırılması, Erguvanlı'nın da belirttiği gibi, bu birimin belirgin olduğunu işaret etmekle birlikte, konular, açık-önerme içinde bulduklarından, aynı zamanda da önvarsayımsaldırlar. Erguvanlı'nın bu noktayı gözden kaçırdığı görülmektedir. Bu nedenle, örneğin, (147)d dilbilgiseldir. Ayrıca, (147)c-d örnekleri de, kanımca, herhangi bir dilbilgisellik sorunu içermemektedir. Bu konudaki kendi yorumlarıma aşağıda değineceğim. Ancak, bundan önce, bu

doğrultudaki bir başka görüşe, Kılıçaslan (1994)'ün görüşüne de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Kılıçaslan (1994) de belirtili dizilişe sahip tümcelerde odaklamaya ilişkin kimi sınırlılıklar belirlemektedir. Erguvanlı (1984)'ten farklı olarak tümcede ancak tek bir odağın bulunabileceğini belirten Kılıçaslan'a göre, tümcenin odağı genellikle sözdizimsel olarak belirlenmekte ve odaklanacak birimler *oryantasyon noktası* (orientation point) olarak adlandırdığı e-önü konumuna taşınmaktadır. Bununla birlikte, Kılıçaslan, kimi durumlarda odağın ezgisel olarak da belirlenebileceğini belirtmekte, ancak bu iki odaklama stratejisinin aynı anda işletilmesinin kullanımsal olarak çelişkili olacağını düşündüğünden, bu konuda bir kısıtlama belirlemektedir. Kılıçaslan (1994)'e göre, odağın e-önü dışındaki (e-öncesi alanda bulunan) bir birim tarafından oluşturulabilmesi, yani odağın sözdizimsel olarak değil ezgisel olarak belirlenebilmesi için, e-önündeki birimin *yerinde* (in situ) olması gerekmektedir. Böylece, aynı anda iki odaklama stratejisinin kullanılmasının yaratacağı düşünülen kullanımsal çatışma engellenmektedir. Kılıçaslan (1994:38-39), bu durumu aşağıdaki gibi örnelemektedir:

- (148) Oya Murata NE ördü?
- Oya Murata [_{OD} BU KAZAĞI] ördü.
 - ? Oya [_{OD} BU KAZAĞI] Murata ördü.
 - ? [_{OD} BU KAZAĞI] Oya Murata ördü.
- (149) Murata bu kazağı KİM ördü?
- Murata bu kazağı [_{OD} OYA] ördü.
 - Murata [_{OD} OYA] bu kazağı ördü.
 - [_{OD} OYA] Murata bu kazağı ördü.

(148)b-c örneklerinde e-önündeki birim (yani, 'Murat'a') yerinde olmadığından, yani bu konuma taşındığından, bu birim dışındaki bir birimin (*bu kazağı biriminin*)

odaklanması, Kılıçaslan'a göre, tümceleri bütünüyle kabuledilemez değilse de dilbilgisellik açısından 'garip' yapmaktadır. E-önüne taşıma odaklama amacı güttüğünden, bu konuma taşınan birimlerin değil de bu konum dışındaki birimlerin odaklanması kullanımsal bir çatışma yaratmaktadır. Buna karşın, e-önündeki birimlerin yerinde olduğu (149)b-c örnekleri, böyle bir kullanımsal çatışma barındırmadıklarından, bütünüyle dilbilgisel olarak belirlenmektedirler.

Erguvanlı (1984) ve Kılıçaslan (1994)'ün aktardığımız bu görüşleriyle ilgili olarak belirtilmesi gereken ilk şey, bir tümcede birden fazla odağın bulunup bulunamayacağına ilişkin olarak Kılıçaslan'ın görüşünün geçerlilik taşıdığıdır. Komagata (1999)'da da belirtildiği gibi, bilgi yapısı döngüsel değildir ve bu nedenle bir tümcede birden fazla odak bulunamaz. Bu belirleme, BzVD'nin belirlenmesi açısından öncelikli olarak önem taşımaktadır.

İkinci olaraksa, gerek Erguvanlı'nın gerekse Kılıçaslan'ın kimi saptamalarına katılırken, kimilerine de katılmadığımı belirtmeliyim. Örneğin, Erguvanlı'nın belirtisiz dizilişte vurgunun e-öncesi alandaki hareketine ilişkin belirlemelerine katılmakla birlikte, araştırmacının eylemin s-odakta bulunması ile ilgili olarak belirlediği kısıtlılıklara katılmamaktayım. Öncelikle, Erguvanlı'nın bozuk olarak işaretlediği (144)b, kendi belirlemelerine göre de, gerçekte bozuk değildir. Bu tümcede e-öncesinde yer alan bütün birimler bağlamdan elde edilebilirdir; yani bu birimler, durumsal ve metinsel olarak gerçekleşmiş söylem göndermelerine gönderimde bulunmaktadır. *Kardeşim*, konuşucuyla, *diün*, sözce anıyla, *pikabım* da hem konuşucu hem de bir önceki sözcüde geçen *plak* göndergesiyle ilişkisinden dolayı önvarsayımsal nitelik kazanmakta, bu nedenle de bu tümce dilbilgisel olarak yorumlanabilmektedir. Bununla birlikte, eylemin s-odak olarak yorumlanabilmesi için önündeki tüm birimlerin önvarsayımsal olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Örneğin, (150)'deki haber tümcesinde *bir köpeği* biriminin belirsizliğinin de gösterdiği gibi, e-önündeki birimlerin hepsi önvarsayımsal olmadığı halde, eylem s-odak olarak yorumlanabilmektedir. Eylemin s-odak yorumu aldığı, odağını yansıtabilmesi ile de

kanıtlanmaktadır. Ayrıca, dikkat edileceği gibi eylem, (151)'deki belirtili dizilişte de s-odak okumasını korumaktadır:

(150) [OD Köşedeki bakkal [OD dün [OD bir köpeği [OD ISIRDI]]]].

- a. Köşedeki bakkal dün bir köpeğe ne yaptı?
- b. Köşedeki bakkal dün ne yaptı?
- c. Köşedeki bakkal ne yaptı?
- d. Ne oldu?

(151) [OD Dün [OD bir köpeği [OD köşedeki bakkal [OD ISIRDI]]]].

- a. Dün bir köpeğe köşedeki bakkal ne yaptı?
- b. Dün bir köpeğe ne oldu?
- c. Dün ne oldu?
- d. Ne oldu?

Benzer bir örnek de (152)'de verilmektedir:

(152) [OD Araba [OD BOZULDU]].

- a. Arabaya ne oldu?
- b. Ne oldu? Niye moralin bozuk?

Belirtili dizilişle ilgili olarak, gerek Erguvanlı, gerekse Kılıçaslan tarafından belirlenen kısıtlamaların, bilgi yapısına ilişkin düzenlenişi bütünüyle yansıtmadığı görülmektedir. Her iki araştırmacı da belirtili dizilişe sahip tümcelerde, sözcük dizilişinin konulaştırma ya da odaklama amacıyla kullanılmasından dolayı, bir birimin hem e-önüne taşınması hem de bunun yerine başka bir birimin odaklanmasını ya da t-başına taşınan bir birimin konulaştırılacağına odaklanmasını kullanımsal bir çatışma olarak görmekte ve bunu kısıtlayıcı kurallar belirlemektedir. Oysa, bu araştırmacıların bozuk ya da 'garip' olarak belirledikleri tümceler, sınırlı dilsel bağlamlarda da olsa,

kabuledilebilir nitelik taşımaktadır. Örneğin, Erguvanlı'nın bozuk olarak nitelediği (147)c-e ve Kılıçaslan'ın 'garip' bulduğu (148)b-c, aşağıdaki bağlamlarda kabuledilebilir nitelik taşımakta, bir başka deyişle, bu araştırmacıların ilgili örneklere ilişkin saptamaları bağlam bağımlı nitelik taşıdığından aşağıdaki örneklere genellenememektedir:

- (153) (Kimden Ayşe o kitabı istedi?)
(147)c'. [_{OD} ALI'DEN] Ayşe o kitabı istedi.
(Ali'den Ayşe o kitabı istedi mi?)
(147)d'. Ali'den Ayşe o kitabı [_{OD} İSTEDİ].
(O kitabı Aliden Ayşe istedi mi?)
(147)e'. O kitabı Aliden Ayşe [_{OD} İSTEDİ].
- (154) (Oya neyi Murata ördü? Bu kazağı mı, şu hırkayı mı?)
(148)b'. Oya [_{OD} BU KAZAĞI] Murata ördü.
(Neyi Oya Murata ördü? Bu kazağı mı, şu hırkayı mı?)
(148)c'. [_{OD} BU KAZAĞI] Oya Murata ördü.

Erguvanlı ve Kılıçaslan'ın verisine ilişkin bu gözlemimizi aşağıdaki örnekler de desteklemektedir. (155)a'da, belirtili bir dizilişte normal olarak e-önünde bulunan s-odak yorumu örneklenmektedir. (155)b'de, aynı dizilişte odağın, bu kez k-odak yorumu olarak, e-önü dışında bulunabileceği görülmektedir. Dikkat edileceği gibi, aynı bağlamda odağın e-önünde bulunduğu ve sırasıyla s-odak ve k-odak yorumları aldığı (b') ve (b'') örnekleri, farklı derecelenmeler içermekle birlikte, bağlamsal olarak uygun değildir.⁴⁹ (156) da yine benzer bir örnek içermektedir:

⁴⁹ Odağın t-başında ve e-önü dışındaki diğer e-öncesi konumlarda bulunmasıyla ilgili koşullara daha sonra değinilecektir. Bu konu, buradaki tartışmayla doğrudan ilgili olmadığı için, şimdilik göz ardı edilecektir.

- (155) a. Eve [_{OD} ALI] gitti.
Eve mi okula mı Ali gitti?
b. [_{OD} EVE] Ali gitti.
b'. # Ali [_{OD} EVE] gitti.
b". ? Ali [_{OD} EVE] gitti.

- (156) (Bu bardağı kim buraya koydu?)
Onu [_{OD} ALI] oraya koydu.

Buraya kadar yapılan tartışma, BSD ve BVD arasında bulunduğu söylenen ilişkilerin veriyi bütünüyle açıklamadığını göstermektedir. Bunlar arasındaki ilişki, gerçekte oldukça karmaşık gibi görünmektedir. Ne yazık ki, bu konuyu ele alan Türkçeye ilgili çalışmalar çok az olduğundan, bu ilişkinin gerçek niteliği bu güne kadar belirlenememiştir. Bununla birlikte, BSD ve BVD arasında doğrudan bir ilişki olmayabileceği, belirtililik/belirtisizliğin sözcük dizilişi ve ezgileme düzlemlerinde bağımsız koşulların içerebileceği olasılığının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Nitekim, hem belirtili hem de belirtisiz dizilişlerde gerek BzVD gerekse BVD'nin ayrı ayrı uygulanabildiğini gösteren aşağıdaki örnekler, bu olasılığın çok da uzak olmadığını açığa çıkarmaktadır:

- (157) a. *Kerem* kardeşini parka [_{OD} GÖTÜRDÜ]_{OD}
b. *Kerem* kardeşini [_{OD} PARKA] götürdü.
c. *Kerem* [_{OD} KARDEŞİNİ] parka götürdü.
d. [_{OD} KEREM] kardeşini parka götürdü.
- (158) a. *Parka* Kerem kardeşini [_{OD} GÖTÜRDÜ].
b. *Parka* Kerem [_{OD} KARDEŞİNİ] götürdü.
c. *Parka* [_{OD} KEREM] kardeşini götürdü.

d. [_{OD} PARKA] Kerem kardeşini götürdü.

e. *Parka* kardeşini Kerem [_{OD} GÖTÜRDÜ]

Dolayısıyla bu çalışmada, çok daha ayrıntılı çalışmaları gerektirmekle birlikte, BzSD ve BSD ile BzVD ve BVD arasında doğrudan bir ilişki olmadığı görüşü temel alınacaktır. BzVD ile BVD arasındaki fark, BzSD ya da BSD'ye bağlı olmaksızın, birincisinde yüzey yapıda e-önünde görünen birimin ya da eylemin odaklanmasına karşılık, ikincisinde bunların dışındaki birimlerin odaklanmasıdır.

Belirtlilik/belirtisizliğin sözcük dizilişi ve ezgileme düzlemlerinde ayrı işlemesi, bu ikisinin bilgi yapısı ile aynı anda ilişkili olmadığı anlamına gelmemelidir. Tersine, başta da belirtildiği gibi, sözcük dizilişi ve ezgileme birlikte işlediğinden, bunların belirtili ve belirtisiz görünüşleri de aynı biçimde bilgi yapısı ile her zaman doğrudan ilişkilidir.

3.1.2. Belirtisizlik ve Bilgisel Bileşenler

Sözcük dizilişi ve vurgulama düzeninin belirtisizliği, bilgi yapısının bileşenlerini de ilgilendirmektedir. Bu bölümde bu konu ele alınacaktır.

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, Türkçenin BSD'si ÖNE biçiminde belirlenmektedir. Bu, konu bileşeniyle şu biçimde ilişkilidir: T-başı konumu konu işlevi yüklenen birimler için ayrıldığına ve belirtisiz dizilişte özne bu konumda bulunduğu göre, Türkçede, diğer ÖNE dizilişli dillerde olduğu gibi, öznenin *belirtisiz konu* (unmarked topic) olduğunu söyleyebiliriz. Benzer bir biçimde, Lambrecht (1994), konu-yorum tümcesi olarak adlandırdığı tümcelerin belirtisiz bilgisel tümce türünü oluşturduğunu belirtmekte ve bu nedenle İngilizcedeki özneleri belirtisiz konu olarak belirlemektedir. Lambrecht, bunu aşağıdaki gibi örneklemekte ve bir konu-yorum tümcesi olan bu tümcede *the children* 'çocuklar' AÖ'sünün bu tümcenin belirtisiz konusu olduğunu belirtmektedir:

(159) (What did the children do next?) The children went to SCHOOL.

('Çocuklar sonra ne yaptı?') 'Çocuklar OKULA gitti.'

Yukarıdaki örneğin Türkçe çevirisinden de anlaşıldığı gibi, durum Türkçe için de aynıdır. Ancak, öznelerin belirtisiz konu oluşturduğu düşüncesi, konunun tanımlanmasıyla ilgili bir sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorun, öznelerin her zaman konu olup olmadığı, bir başka deyişle kullanımsal konu ulamının bir dilbilgisel işlev olan özne ulamıyla tanımlanıp tanımlanamayacağıdır. Bölüm 1.'de de belirttiğimiz gibi, öznelerin konu olabildiği kadar odakta da yer alabilmesi ve ayrıca t-başında özne dışındaki birimlerin de bulunabilmesi, özne ulamı ile konu ulamı arasında doğrudan bir ilişki olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, özne ile konu arasında saptanabilecek değişmez ilişki, ancak belirtisiz dizilişte geçerlidir. Bunun dışındaki dizilişlerde özneler, diğer tümcesel birimler gibi, ancak t-başında bulduklarında konu olabilmektedir.

Ancak, bilgi yapısı yalnızca sözdizimiyle yansıtılmadığı ve aynı zamanda ezgilemeyi de içerdiğinden, belirtisiz konunun tanımlanabilmesi için yalnızca BzSD etkeni yeterli değildir. Bunun için, BzSD'li tümcenin öznesinin odak vurgusu almaması da gerekmektedir. Daha önce de örneklendiği gibi, belirtisiz dizilişe sahip tümcelerde özne, konu olabildiği kadar odak da olabilmektedir:

(160) a. *Ali* [_{OD}EVE] gitti.

b. [_{OD}ALİ] eve gitti.

(161) a. *Irmak* kitabı [_{OD}YALIN'A] verdi.

b. [_{OD}IRMAK] kitabı Yalın'a verdi.

Dolayısıyla, öznelerin belirtisiz konu olduğundan söz edilebilmesi için yalnızca sözdizimsel değil, sesbilimsel ölçütlere de gereksinim duyulmaktadır. Bir başka

deyişle, genel olarak konuları ve buradaki tartışma açısından da belirtisiz konuları tanımlayabilmek için, t-başında bulunma ölçütü tek başına yeterli değildir.

Belirtisiz diziliş ve bilgi yapısı arasındaki ilişki, doğal olarak, yalnızca konu bileşeni ile sınırlı değildir. Eklenti ve odak bileşenlerinin de belirtisizlik ile ilişkisi vardır. Belirtisizliğin odak ile ilişkisi, BzVD bağlamındadır. Bu vurgulama düzenini içeren her tümcede odağın belirtisiz olarak belirlendiği, yani e-önündeki birim ya da eylem tarafından oluşturulduğu görülmektedir. Ancak, daha önce de değinildiği gibi, sözcük dizilişinin belirtisiz odakla bir ilişkisi yoktur. Bununla birlikte, buradan odaklama açısından sözcük dizilişi ile ezgilemenin hiçbir biçimde ilişkili olmadığı anlaşılmamalıdır. BzVD'de odak, sözdizimsel olarak, e-önünde görünmek zorunda olduğundan, tümcedeki sözcük dizilişi belirtili de olsa belirtisiz de olsa, odaklanacak birim bu konumda bulunmak zorundadır. Dolayısıyla, BzVD içeren tümcelerde de odağın sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerin birlikte işlemesiyle belirlendiği görülmektedir. Odaklama konusuna Bölüm 3.3.'te daha ayrıntılı olarak yer verilecektir.

BzSD ve BzVD dikkate alındığında, eklentilerin belirtisiz konumu da t-başı/e-önü arasındaki alan olarak belirlenmektedir. Örneğin, hem sözcük dizilişinin hem de vurgulama düzeninin belirtisiz olduğu aşağıdaki sözcede, konu ile odak arasında kalan alandaki birim ('masadaki kağıtlar') tümcenin eklentisini oluşturmaktadır:

(162) (Temizlikçi masadaki kağıtları ne yaptı?)

Temizlikçi masadaki kağıtları [_{OD} DOLABA kaldırdı].

Bölüm 2, örnek (137)'de sunulan şemada da belirlendiği gibi, eklentiler e-önü de dahil olmak üzere t-başı dışındaki tüm konumlarda bulunabilmektedir. Bunun temel nedeni, Türkçenin BzVD'nin yanı sıra BVD'ye de sahip olmasıdır. Eklentilerin e-önünde yer alabilmeleri, ancak vurgulama düzeninin belirtili olduğu durumlarda söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla, eklentilerin belirtisiz konumu öncelikli olarak sözdizimi ile belirlenmesine karşın, buna sesbilimsel bileşenin de katkısı vardır. Yani,

eklentilerin belirtisiz konumlarında bulunabilmeleri, sesbilimsel bileşenin BzVD'yi uygulamasına bağlıdır. Eğer BVD uygulanırsa, odaklanan birim e-önünde yer almayacağından, bu konum eklenti birimleri tarafından doldurulacaktır. Bunun yanında, eklentilerin e-arkasında bulunabilme olasılıkları ise, e-arkasının zorunlu bir sözdizimsel konum olmaması ve bu konumun ancak belirtili dizilişte ortaya çıkması nedeniyle buradaki tartışmayla ilişkili değildir.

Eklenitelerin belirtisiz olarak bulunabilecekleri tek konum t-başı/e-önü arasında bulunan konum değildir. Kimi zaman eylemin kendisi de belirtisiz eklenti olarak görünebilmektedir. Bu durum, BzVD'nin uygulandığı ve e-önündeki birimin dar odak olduğu bağlamlarda söz konusu olmaktadır. (162)'de odak *geniş açı* (wide scope) almakta ve eylem de odak alanı içinde bulunmaktadır. Bu nedenle, (162)'deki gibi bağlamlarda eylem eklenti olarak yorumlanamaz. Ancak, dikkat edileceği gibi bu tümce, aynı diziliş ve aynı vurgulama düzeniyle aşağıdaki gibi bir bağlamda da kullanılabilmekte ve eylem, soru tarafından belirlenen önceki bağlamda yer aldığından, eklenti işlevi yüklenebilmektedir:

(163) (Temizlikçi masadaki kağıtları nereye kaldırdı?)

Temizlikçi masadaki kağıtları [_{OD}DOLABA] kaldırdı.

Eylemlerin bu farklı yorumları nedeniyle, (162) ve (163) farklı bilgi yapıları içermektedir. Bu farklılığı göstermek amacıyla, bunların bilgi yapısındaki gösterimi aşağıda sunulmuştur:

(164) a. $\Lambda x_1, x_1 = \text{temizlikçi} [\lambda x_2 [\Phi [x_1 \text{ dolaba kaldırdı } x_2]]]$ (masadaki kağıtlar)

b. $\Lambda x_1, x_1 = \text{temizlikçi} [\lambda x_2, x_3 [\Phi [x_1 \text{ dolaba } x_2, x_3]]]$ (masadaki kağıtlar, kaldırdı)

Sonuç olarak, sözcük dizilişi ve ezgilemeye ilişkin belirtisiz görünüm, bilgi yapısının ayrı ayrı tüm bileşenleri ile ilişkilidir. Ayrıca, bu bölümde ele alınan olguların da gösterdiği gibi, sözcük dizilişi ve ezgileme, yani sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenler, bilgi yapısı bileşenlerinin yüzey yapıdaki dilsel gerçekleşmesi açısından eşit öneme sahiptir.

3.2. Sözdizimsel Görünüm

3.2.1. T-başı, Konu ve Eklenti

Daha önce de belirtildiği ve Türkçede bilgi yapısının görünümleri üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tümünde belirlendiği gibi, Türkçede t-başı konumu, konu işlevi taşımakta, bu konuma getirilen birimler içinde buldukları tümcelerini konu olarak yorumlanmaktadır (Erguvanlı, 1984; Kılıçaslan, 1994; Hoffman, 1995; Vallduví ve Engdahl, 1996; Demircan, 1996a, 1996b; Butt ve King, 1996; Kornfilt, 1997). Bu konumda bulunmayan hiçbir birim konu olarak yorumlanamamaktadır ve konulaştırılmak istenen bütün birimler de bu konuma taşınmak zorundadır. Dolayısıyla bu, katı bir kısıtlamadır. Bununla birlikte, bu, t-başı konumunda bulunan bütün birimlerin konu olduğu anlamına da gelmemektedir. Öncelikle, daha önce de belirtildiği gibi, bu konumda bulunan bir birim tümcenin odağını da oluşturabilmektedir (Kural, 1992; Kılıçaslan, 1994; Vallduví ve Engdahl, 1996; Göksel ve Özsoy, 1998). Yukarıda yer alan (160)b ve (161)b örnekleri, bu açıdan incelenebilir. Vallduví ve Engdahl (1996:491), odağın yanı sıra, Türkçede t-başında eklentilerin de bulunabileceğini ileri sürmektedir. Bu araştırmacılara göre, örneğin, (165)'teki örneklerde geçen *başkan* birimi (a)'da odak, (b)'de konu, (c) ve (d)'de ise eklentidir:

- (165) a. [_{OD} [_{OD} BAŞKAN] öldü].
b. *Başkan* [_{OD} ÖLDÜ].
c. Başkan [_{OD} ÖLDÜ].
d. [_{OD} ÖLDÜ] başkan.

Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, t-başı konumu Türkçede çok özel bir bilgisel işlev, yani konu işlevi taşımaktadır. Odak vurgusu almayan ve aşağıda belirtilecek konusal özelliklere sahip tüm birimler, bu konumda bulduklarında konu yorumu almaktadır. Bu nedenle, eklentilerin, diğer tüm konumlarda yer alabilmelerine karşın, t-başında bulunması Türkçede olanaksızdır. Gerçekte, eklentilerin t-başında bulunabileceğini kanıtlayacak bir bağlam da bulunmamaktadır. Örneğin, (165)b ve (165)c'nin her ikisi de *Başkana ne oldu?* sorusunun yanıtıdır. *Başkan*, soruda konu olarak belirlendiğinden, bunun yanıtı olabilecek (165)b-c'de de konu olarak yorumlanmak zorundadır. Bu birimin eklenti olduğunu kanıtlayacak başka bir soru-yanıt bağlamı bulmak oldukça güçtür. Yani, *başkan* birimi bu tümcelerde Vallduví ve Engdahl'ın belirttiği gibi konu ve eklenti yorumlarına neden olabilecek bir anlambulanıklığı taşımamaktadır. Vallduví ve Engdahl, sözdizimsel olarak aynı konumu paylaşımlarına karşın, (165)b-c'de konu ile eklentinin vurgulama ile ayrıldığını belirtmektedir. Ancak, yukarıda dile getirilen karşıt görüşlere ek olarak, bu ikisinin vurgulama açısından da herhangi bir farklılık içerdiği kesin olarak kanıtlanmış bir iddia değildir. Bu konuya Bölüm 5'te değinilecektir.

Ayrıca, örnek (165), bilgi yapısının yüzey yapıda yalnızca sözdizimsel olarak gerçekleştirilmediği doğrultusundaki görüşün bir başka açıdan ele alınmasını da sağlamaktadır. Bir eylem ve tek bir üyeden oluşan tümcelerin yüzey yapısında, t-başı ve e-önü konumlarının birbirinden ayrılması olanaksızdır. Buna karşın, bu tür tümcelerin bilgi yapısının işlenmesinde herhangi bir sorunla karşılaşmamaktadır. *Başkan* AÖ'sünün (165)a'da odak, (165)b'de ise konu olduğu doğrultusunda herhangi

bir kuşku yoktur. Benzer bir biçimde, aşağıdaki örnekte de *kapı* AÖ'sü, rahatlıkla, (a)'da odak, (b)'de ise konu olarak yorumlanabilmektedir:

- (166) a. (Nereye tekme attın?)
[_{OD} KAPIYA] tekme attım.
b. (Kapıya ne oldu?)
Kapıya [_{OD} TEKME attım].

Görüldüğü gibi, bilgi yapısının AÖ'lerin anlamsal özellikleri ile olan ilişkisi gibi, sözcük dizilişi ile arasındaki ilişki de önceki çalışmaların kimilerinde belirlendiği kadar katı değildir. Bu nedenle, bilgi yapısının yalnızca sözdizimsel olarak yansıtıldığını ileri süren yaklaşımlar, (165) ve (166)'daki görünüşleri açıklayamayacaktır. Bu durum, Hendriks (1997, 1999)'da yer alan bilgi yapısının sözdizimsel ve sesbilimsel araçlarla ortak olarak kodlandığı doğrultusundaki yukarıda aktardığımız görüşün Türkçe için de geçerli olduğunu, bir kez daha, kanıtlamaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, t-başında bulunan bütün birimler konu yorumu alamamaktadır. Bunun için, bu konumda bulunan birimin konu özellikleri de taşıması gerekir. Hoffman (1995:115), bununla ilgili olarak aşağıdaki belirlemeyi yapmaktadır:

"Konu, tümcenin AÖ üyelerinden biri olmak zorunda değildir; bilgi deposunda 'adres' olarak işlev görebilecek her öge konu olabilir. Örneğin, ..., tümce-başı konumundaki sahne-belirleyici [scene-setting] belirtecimsiler konu olarak görev yapabilir. (...) Bununla birlikte, tümce-başındaki 've' ve 'ama' gibi bağlantı öğeleri [connectives] tümce-konusu olarak incelenemezler. Bunlar, söylem-işlememesinin [discourse-processing] daha üst düzlemlerinde işlev yüklenirler."

Hoffman, sahne-belirleyici belirtecimsilerin konu işlevine ilişkin olarak aşağıda aktardığımız örnekleri vermektedir (Hoffman, 1995:115). Hoffman'a göre, (167)b ve

(168)b, tümcenin geri kalanının hakkında bilgi verdiği belirli söylem göndermelerine işaret etmekte, bunlar bu nedenle konu olarak yorumlanmaktadır (italikler bana aittir):

- (167) a. Bunlar hepsi eş oldu zaten birbirlerine.
b. *Onlarda* bir değişme oldu mu?

- (168) a. Bir kaç gün sonra Anna geldi.
b. *Sirtında* tilki kürkü vardı.

Hoffman'ın da belirttiği gibi, bağlantı öğeleri, ya da diğer bir adlandırmayla tümcesel belirteçler, konu niteliği taşımamaktadır. Aşağıdaki örneklerde bş9aşında

(170) 1923 yılında İstanbul'da Beşiktaş'ta doğdum.

babamın memuriyeti sebebiyle

ilk tahsilimi Susurluk'ta

orta ve liseyi Balıkesir'de yaptım

daha sonra İstanbul'a geçtim

bende müzik merakı küçük yaşlarda başladı

Benzer bir biçimde, Kornfilt (1997:202) de belirtecimsilerin konulaştırılabileceğini belirtmektedir. Ancak, Kornfilt, yalnızca adöbeklerinden oluşmuş ya da adsıl özellikler taşıyan belirtecimsilerin konulaştırılabileceğini düşünmektedir. Kornfilt, bu nedenle aşağıdaki örneklerde adsıl özellikler taşımayan *erken* ve *dışarı* belirtecimsilerinin konulaştırılamayacağını, buna karşın bunların durum eki alarak adsıl özellik yüklendiği *erkenden* ve *dışarıya* belirtecimsilerinin konulaştırılabileceğini belirtmektedir:

(171) a. * *Erken* Hasan işe gitti.

b. *Erkenden* Hasan işe gitti.

c. ?? *Dışarı* Hasan çıktı.

d. *Dışarıya* Hasan çıktı.

Hoffman (1995), Schroeder (1999) ve Kornfilt (1997)'nin belirlemelerine ben de katılıyorum. Bununla birlikte, (171)c, bence (171)d'den farklı değildir. *Dışarı* ve *dışarıya* belirtecimsileri yalnızca *sözlükselleşme* (lexicalization) açısından farklılık içermekte, bu nedenle de yukarıdaki örnekte *dışarı* belirtecimsisi de konu yorumu alabilmektedir.

Dolayısıyla, t-başındaki birimin konu olarak yorumlanabilmesi için, bu birimin yukarıda belirlendiği gibi konusal özellikler taşıması gerekmektedir. Ancak, t-başındaki birimin bu tür özellikler taşımadığı tümceler konusuz olmak zorunda

değildir. Örneğin, (169)b-c konusuz olmasına karşın, (169)a'nın konusu, yüzey yapıda t-başında yer almasa da, *ben* adılı ile belirlenmektedir. Bu, bir kez daha, yüzey yapıdaki sözcük dizilişi ile bilgi yapısının doğrudan ilişkili olmadığını göstermekte, ayrıca, konuların tümcelerinin derin yapı gösteriminde belirlendiğini sezdirmektedir.⁵¹ Benzer bir biçimde, yüzey yapıda yalnızca eylem ve bir ögenin bulunduğu (165)'teki gibi bağlamlar da aynı sezdirimi taşımaktadır.

Tamlamalar da, t-başında bulduklarında, diğer öbekler gibi konu olabilmektedir. Örneğin aşağıdaki tümcede *Ali'nin kardeşi* öbeği, t-başında bulunduğundan, konu işlevi yüklenmektedir:

(172) *Ali'nin kardeşi* [_{OD} EVE] gitti.

Ancak, burada dikkat edilmesi gereken konu, konu işlevinin yalnızca t-başında bulunan birime, yani tamlayan AÖ'süne değil, tamlama yapısının bütününe, yani öbeğe yüklendiğidir. Aynı durum, tamlayan yapısının odakta bulunduğu durumlar için de geçerlidir. Aşağıdaki örnekte odak işlevi, tamlama öbeğinin bütününe yüklenmektedir:

(173) *Eve* [_{OD} Ali'nin KARDEŞİ] gitti.

Bununla birlikte, tamlayan-tamlanan sıralamasının değişebildiği ve tamlama yapısı içindeki öğelerin farklı bilgisel işlevler yüklenebildiği de görülmektedir. Ancak, tamlama yapısında yapılacak değişikliği ilgilendiren çeşitli kısıtlılıklar vardır. Öncelikle, aralarında başka birimler bulunsa da tamlamanın iki ögesi de e-öncesinde kaldıkça ve tamlayan-tamlanan sıralaması değiştirilmedikçe, tümce kabuledilebilir olmaktadır. Böylece (174)'te görüldüğü gibi, tamlayan konu ya da eklentiye

⁵¹ Vallduví (1992), konuların derin yapıda GöşÇÖ'de (SpecIP) yer aldığını ileri sürmektedir. Ancak, çalışmamızın amaçları içinde yer almadığından, bilgi yapısının derin yapıdaki düzenlenişi burada ele alınmayacaktır.

(sırasıyla (174)a-b) tamlanan da odak işlevini yüklenebilmekte, tamlayan konu tamlanan da eklenti olabilmekte ((174)c) ya da her iki öge de eklenti yorumu alabilmektedir ((174)d):⁵²

- (174) a. Alinin dün okulda [_{OD} ÇANTASI] çalındı.
b. Okulda Alinin dün [_{OD} ÇANTASI] çalındı.
c. Alinin dün çantası [_{OD} OKULDA] çalındı.
d. Okulda Alinin dün çantasını [_{OD} BİR ADAM] çaldı.

Tamlama öğelerinden birinin ya da ikisinin birden e-arkasında bulunabileceği ve bu konumda sıralanmalarına ilişkin bir kısıtlamanın bulunmadığı da görülmektedir (ör.(175)). Bunlardan yalnız birinin e-arkasında bulunduğu durumlardaki tek kısıtlama ise, tamlayan AÖ'nün odakta yer alamamasıdır ((175)f). Benzer bir biçimde, her iki öge de e-öncesinde bulunduğu da, tamlayan AÖ odakta yer alamamaktadır ((175)g-h):

- (175) a. Dün [_{OD} OKULDA] çalındı Ali'nin çantası.
b. Dün [_{OD} OKULDA] çalındı çantası Ali'nin.
c. Dün okulda [_{OD} ÇANTASI] çalındı Ali'nin.
d. Okulda çantası [_{OD} DÜN] çalındı Ali'nin.
e. Okulda Ali'nin [_{OD} DÜN] çalındı çantası.
f. * Okulda dün [_{OD} ALI'NİN] çalındı çantası.
g. * Okulda çantası dün [_{OD} ALİNİN] çalındı.
h. * Çantası okulda dün [_{OD} ALİNİN] çalındı.

⁵² Aşağıdaki örneklerde, altı çizili birimler, tamlayan ve tamlanan AÖ'lerini göstermektedir.

Buna karşın, e-öncesi alanda tamlama öğelerinden her ikisinin de odakta yer almadığı durumlarda, tamlayan-tamlanan sıralamasının değiştirilmesi, (175)g-h'deki gibi bütünüyle bozuk olarak değerlendirilemeyecek bir sonuç vermektedir:

- (176) a. ? *Okulda çantası Alinin* [_{OD} DÜN] çalındı. Eklenti-eklenti
b. ? *Çantası Alinin* okulda [_{OD} DÜN] çalındı. Konu-eklenti

Bu örnekler, normal koşullarda tamlama yapısının bilgi yapısı içindeki işlevinin öbekselle olarak belirlendiğini, yani bilgisel işlevin tamlamayı oluşturan öbeğin bütününe yüklendiğini, ancak, kimi kısıtlamalar bulunmasına karşın, tamlama öğelerinin tamlama yapısı dışına çıkarılarak konu, odak ya da eklenti işlevi yüklenebileceklerini göstermektedir. Bunlardan tamlayan AÖ yalnızca odak dışındaki bilgisel işlevleri yüklenebilirken, tamlanan AÖ, daha çok odak olma eğiliminde olmakla birlikte, konu, odak ya da eklenti olabilmektedir. Bu kısıtlamaların, daha çok tamlama yapısındaki birimlerin yüklendiği bilgisel işlevlerden kaynaklandığı görülmektedir. Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, tamlamanın her iki ögesinin de temel bileşeni içinde yer aldığı, yani bunların ikisinin birden eklenti ya da birinin konu diğerinin eklenti olduğu düzenlenişler, (176)'daki örnekler dışında, herhangi bir dilbilgisellik sorunu içermemektedir. (176)'daki örneklerin (175)g-h ile karşılaştırıldığında dilbilgisel olarak daha kabuledilir nitelik taşıması, yine bu iki birimin de temel bileşeni içinde yer almasına bağlanabilir. Ancak, bunlar, yine de (175)b'den daha az dilbilgiseldir. Bunun, Türkçede e-öncesi alandaki birimlerin dilbilgisel kısıtlamalardan e-arkasına oranla daha çok etkilenmesinden, yani daha çok dilbilgisel nedenlerden kaynaklandığını düşünüyorum. Açıklanması gereken bir diğer olgu ise, tamlanan odakta bulunduğu sürece iki ögenin aynı bilgi yapısı bileşeni içinde olmak zorunda olmaması ya da başka bir açıdan belirtecek olursak, farklı bilgi yapısı bileşenlerinde olduklarında tamlananın rahatlıkla odaklanabilmesine karşın tamlayanın kesinlikle odaklanamamasıdır. Bu konuda yapılabilecek bir açıklama,

kanımca, tamlama yapısının içsel vurgu düzeniyle ilişkilidir. Tamlama yapısında öbek vurgusu belirtisiz olarak öbek sonundaki birime, yani tamlanan AÖ'ye atanmaktadır. Bu vurgu, tamlama e-önünde olduğu sürece, öbeğe s-odak okuması olduğu kadar k-odak okuması da kazandırabilmektedir. Öbeğin vurgusu tamlayanın üzerine de getirilebilir, ancak bu belirtili bir vurgu olacaktır. Yani, tamlayanın vurgulandığı durumlarda, tamlama yapısının bütünü zorunlu olarak k-odak okuması kazanmaktadır ve bu durumda bu iki öge birbirinden ayıramamaktadır. Dilbilgisinin, vurgulama düzeniyle ilgili bu iki bağlamda farklı davrandığı, belirtisiz vurgulamanın uygulandığı durumlarda vurgusuz bileşenin, yani tamlayanın, öbekten taşınmasına izin verirken, belirtili vurgulamanın uygulandığı durumlarda buna izin vermediği görülmektedir. Çok açık olarak, bu bağlamda da dilbilgisinin sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenlerinin birlikte işlediği açığa çıkmaktadır. Ancak, bu olgunun sözdizimsel ve sesbilimsel yapılarla ilgili ne gibi sezdirimler içerdiği ve bunun bilgi yapısı bileşeni ile ilişkisi, daha kapsamlı çalışmaları gerektirmektedir.

3.2.2. Kimi Özel Yapılar ve Bilgi Yapısı

Dilbilgisine işlevsel açıdan yaklaşan çalışmalarda, kimi özel dilbilgisel yapıların işlevsel açıdan kendilerine özgü farklılıklar taşıdığı ve bu yapıların bilgi yapısının belirlenmesi ya da, bu tür çalışmalarda genellikle ifade edildiği gibi, *bilgi akışı'nın* (information flow) sağlanması doğrultusunda işlevsel güdülenmeler içerdiği ileri sürülmektedir. Örneğin, İngilizcede bu tür özellikler sergileyen yapıların başında, hemen bütün araştırmacıların kabul ettiği gibi, *ayrık tümceler* (cleft sentences) gelmekte, bu tümcelerin işlevi, literatürde genellikle konulaştırma olarak belirlenmektedir. Türkçede bu açıdan incelenebilecek yapılar arasındaysa, özne sıfatlaşması, özne ve nesne bitişmesi, edilgenleştirme ve *varoluşsal tümceler'de* (existentials) yer alan tamlamalar yer almaktadır. Bu bölümde, temel alınan bilgi yapısı yaklaşımı

doğrultusunda, bu yapıların söz konusu işlevleri taşıyıp taşımadığı üzerinde durulacaktır.

Türkçede özne sıfatlaşması, basitçe belirtilecek olursa, içtümcenin öznesinin içtümcenin başadı konumuna taşınmasıyla gerçekleştirilmektedir:

(177) [Ø_i Karısını döven] adam_i tutuklandı.

Özne sıfatlaşmasında, içtümcenin başad 'hakkında' olduğu, diğer bir deyişle, bu yapıda içtümcenin yorum, başadın da konu olduğu görüşü ileri sürülmektedir. Ancak bu yaklaşım, içtümcedeki ilişkileri açıklama olasılığı olsa da, ilgili yapının içinde bulunduğu düzlemdeki işlevini açıklayamamaktadır. Komagata (1999)'da da belirtildiği gibi, bilgi yapısı ana tümce düzleminde işlemektedir ve döngüsel değildir. Oysa bu yaklaşım benimsendiğinde, yalnızca içtümcedeki ilişkiler ele alınabilmekte, ayrıca, aşağıda da görüldüğü gibi, bir tümcede birden fazla özne sıfatlaşması bulunabileceğinden, döngüsellik sorunuyla karşılaşmaktadır:

(178) [Ø_i Karısını döven] adam_i [Ø_i geçen gün madalya alan] polis_i tarafından tutuklandı.

Sözkonusu yaklaşım benimsenirse, yukarıdaki tümcede iki ayrı konu ve iki ayrı yorumun belirlenmesi gerekmektedir. Açıkça anlaşılacağı rüld bu, ana tümcedeki

tümceler gibi, aşağıdaki bilgi yapılarına sahip olabilmektedir (bütün olasılıklar verilmemiştir):

(179) a. [*Karısını döven adam*] [_{OD} TUTUKLANDI].

b. [_{OD} KARISINI döven adam] tutuklandı.

(180) a. [*Karısını döven adam*] [_{OD} geçen gün madalya alan POLİS tarafından] tutuklandı.

b. [_{OD} KARISINI döven adam] geçen gün madalya alan polis tarafından tutuklandı.

Karısını döven adam öbeği, (179)-(180)a'da konu, (179)-(180)b'de odak konumundadır. *Geçen gün madalya alan polis* öbeği ise (180)a'da odak, (180)b'de ise eklenti işlevi taşımaktadır. Görüldüğü gibi, bu öbekler, bilgi yapısı açısından diğer öbeklerden herhangi bir farklılık içermemektedir.

Türkçede bilgi yapısı ile ilişkili görülebilecek diğer bir yapı, bitişme yapılarıdır. Türkçede özne ve nesne bitişmesi, eyleme bitişecek birimin, yani özne ya da nesnenin, e-önünde bulunmasıyla sözdizimsel olarak tanımlanır. Bunlardan nesne bitişmesinde, nesnenin ayrıca herhangi bir durum eki yüklenmemiş olması da gerekmektedir. Ancak, özne/nesne bitişmesinin en belirgin özelliği, özne/nesne AÖ'sünün gönderim-dışı nitelik taşımasıdır; bu sayede özne ya da nesne ve eylem bir *anlamsal bütünlük* (semantic complex) kazanmakta ve tek bir eylem olarak yorumlanmaktadır (Nilsson, 1984, Dede, 1986; Kuribayashi, 1990a, b; Aksan, 1995). Aşağıdaki örnekler, özne ve nesne bitişmesi yapıları içermektedir (kalın, italik karakterler bana aittir):

(181) Özne Bitişmesi

a. Kız yurduna *polis* girdi.

(Kuribayashi, 1990b:41)

b. Turhan'ı **arı** soktu.

(Kuribayashi, 1990b:41)

(182) Nesne Bitişmesi

a. Ali **kutu** yaptı.

(Kuribayashi, 1990b:41)

b. Ali **çocuk** bakıyor.

(Kuribayashi, 1990b:41)

c. Ali **halı** alıyor.

(Nilsson, 1984:113)

d. Ali bunu yaparken herkese **parmak** ısırttı.

(Nilsson, 1984:113)

Özne bitişmesi, Aksan (1995) tarafından özel bir konu oluşturma yapısı olarak görülmektedir. Aksan'a göre, bu yapıda özne eyleme bitiştiği ve e-önü konumu dışına çıkamayacağı için, başka bir AÖ'nün t-başına taşınarak konu olmasına izin vermektedir. Bu yapının konu işlevi, Aksan tarafından ayrıca anlamsal olarak da çözümlenmektedir. Buna göre, eyleme bitişen özne [+belirli] anlamsal özellik yüklenmediği ve yukarıda da belirttiğimiz gibi gönderim-dışı olduğu için, konu erişim hiyerarşilerinde konusal özellik taşımak açısından en altlarda yer almaktadır. Bundan dolayı, tümcenin konusu olabilmek üzere t-başına taşınan birimle girdiği yarıştı kaybetmekte ve konu işlevi t-başındaki birime yüklenmektedir. Aksan (1995:193-194), bunu aşağıdaki biçimde örneklemektedir (italikler bana aittir):

(183) a. *Turhan'ı* arı soktu.

b. *Arı* Turhanı soktu.

(184) a. *Lavaboyu* saç tıkadı.

b. *Saç* lavaboyu tıkadı.

(185) a. *Köyü sel bastı.*

b. *Sel köyü bastı.*

Yukarıdaki (a) örneklerinin hepsinde özne eyleme bitişmiş konumdadır ve belirsiz ve gönderim-dışı nitelik taşımaktadır. Buna karşın, (b) örneklerinde yer alan özneler eyleme bitişmiş durumda değildir ve t-başında bulduklarından da eyleme bitişmiş birimler için tipik olan gönderim-dışı özellik taşımamaktadırlar. Aksan (1995), bu yapıyla ilgili olarak yalnızca bunun bir konu oluşturma yapısı olduğuna değinmekte, konuyu diğer bilgi bileşenleri açısından ele almamaktadır. Oysa, bu bir konu oluşturma yapısı olarak görülebileceği gibi, aynı zamanda, bir odaklama yapısı olarak da görülebilir. Bu anlamda, bitleştirme işlemi doğrudan özneyi ve ancak dolaylı olarak başa taşınan AÖ'yü ilgilendirdiğinden, konuya bu işleme asıl konu olan birim açısından yaklaşmak daha uygun gibi görünmektedir. Bu nedenle, ilk bakışta, bunun bir odaklama yapısı olduğunu düşünmek gerçek bağlamı daha uygun bir biçimde açıklayacaktır. Konunun bilgi yapısının zorunlu bir bileşeni olmadığı gerçeği de, bu görüşü desteklemektedir. Eğer bu bir konu oluşturma yapısı olsaydı, konusuz tümcelerde bu yapının yer almaması gerekirdi; ancak durum böyle değildir:

(186) A- Köye ne oldu?

B- [_{OD} SEL bastı].

Görüldüğü gibi, (186)'da B'nin sözcüsü bir tüm-odak tümce içermektedir; yani konusuzdur. Buna karşın, Aksan (1995)'in bakış açısından, bu tümcenin konusunun bir önceki tümce tarafından belirlendiği, bu nedenle konusuz olmadığı söylenebilir. Ancak, bunun ilgili tümcenin bilgi yapısını ilgilendirmemesi bir yana, bu sözcüğün konusunun önceki sözcüğün konusuyla aynı olmasından dolayı, bu yapının yeni bir konu oluşturmadığı da görülmektedir.

Ayrıca, özne bitişmesinin daha çok bir odaklama yapısı olarak görülmesi gerektiğinin en belirgin göstergesi, eyleme bitişen öznelerin belirtisiz olarak odak vurgusu almasıdır.⁵³ Bu nedenle, (183)a-(185)a örneklerinin, belirtisiz vurgu düzenine sahip oldukları kabul edildiğinde, gerçekte (187)'deki gibi gösterilmesi gerekir⁵⁴. (188)'de gösterildiği gibi, nesne bitişmesi yapılarının da bu açıdan herhangi bir farklılık içermediği görülmektedir. (187)- (188)'deki örneklerin hepsinde t-başındaki birimler konuyu, e-önündeki birimler odağı, eylemler de eklentiyi oluşturmaktadır:

- (187) a. *Turhan'ı* [_{OD} ARI] soktu.
b. *Lavaboyu* [_{OD} SAÇ] tıkadı.
c. *Köyü* [_{OD} SEL] bastı.
- (188) a. *Ali* [_{OD} KUTU] yaptı.
b. *Ali* [_{OD} HALI] alıyor.

Bununla birlikte, bu yapılardaki vurgu düzenini ilgilendiren bu betimlemeyi tamamlamak üzere hemen belirtmek gerekir ki, özne ve nesne bitişmesi yapısında odak vurgusu t-başındaki birim ya da eylem üzerinde de bulunabilir. Aşağıdaki örneklerde yer alan tümcelerde farklı bir vurgulama düzeni bulunmakla birlikte, gerek sözdizimsel gerekse anlamsal olarak özne ve nesne bitişmesi yapıları korunmaktadır:

- (189) [_{OD} TURHAN'I] arı soktu.

⁵³ Kuribayashi (1990a: 42) de, bileşik ad ve özne/nesne bitişmesi olgularını 'isim birleşmesi' adı altında bir arada ele aldığı çalışmasında bu olgudan söz etmektedir. Kuribayashi, bu olgu sonucu ortaya çıkan sözdizimsel özellikler arasında vurguyu da saymakta ve şu örnekleri vermektedir: kitap oku-, boyunbağı.

⁵⁴ Bu örneklerde yalnızca dar-odak okumaları gösterilmiştir. Bütün tümcelerde olduğu gibi, odak alanı bu tümcelerde de EÖ'nün bütününe ya da tümcenin tümünü kapsayacak biçimde genişletilebilir.

(190) A- Seni hiç arı soktu mu?

B- Evet, arı [od SOKTU]. Beş yaşındaydım o zaman.

(191) [od ALİ] halı alıyor.

(192) A- Ali halı alıyor mu?

B- Evet, Ali halı [od ALIYOR]. Ama kilim almayacakmış.

Yukarıda da belirttiğim gibi, özne bitişmesi 'ilk bakışta' bir odaklama yapısı olarak görünmektedir. Daha doğrusu, bunu bir konu yaratan yapı olarak görmektense, odaklama yapısı olarak görmek daha anlamlıdır. Bu ilk bakıştaki görünümle birlikte, gerek özne gerekse nesne bitişmesinin ilk ve tek işlevinin odaklama olmadığı, (189)-(192)'deki örneklerden de açıkça görülmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi, bu yapıları içeren tümcelerde özne ve nesnelere dışındaki birimler de odakta bulunabilmektedir. Dolayısıyla, bu yapıları içeren tümcelerin bilgi yapısı, bunları içermeyen, 'olağan', yapılarınkinden herhangi bir farklılık içermemekte, bu nedenle de bunların bilgi yapısı açısından diğer yapılardan farklı bir biçimde incelenmemesi gerekmektedir. Bu yapıların bilgi yapısına ilişkin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, özne/nesne bitişmesi yapılarında özne ve nesnelere 'belirtisiz olarak' odak vurgusu aldığı, dolayısıyla bu birimlerin 'belirtisiz olarak' odakta bulduklarıdır. Daha önce de belirttiğimiz ve Bölüm 3.3.'te de daha ayrıntılı bir biçimde ele alacağımız gibi, Türkçede belirtisiz odak, yani s-odak, e-önünde belirir. Belirtili vurgulama düzeni uygulandığıdaysa, odak e-öncesindeki tüm birimlerde olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, özne/nesne bitişmesi yapılarının bunun dışında olmadığı görülmektedir.

Ayrıca, yukarıda da belirtildiği gibi, özne ve nesne bitişmesi yapıları, özne ve nesnenin e-önünde bulunmasının yanında, zorunlu olarak bu birimlerin gönderim-dışı nitelikte olmasını da gerektirmektedir. Bir başka deyişle, bu yapılar aynı anda hem sözdizimsel hem de anlamsal koşullanmalar içermektedir. Örneğin (193)a-b, arının

katılımcılar tarafından ortak olarak bilinen, belirli bir arı olduğu düşünülürse, gerekli sözdizimsel koşulu yerine getirirken, anlamsal koşulu bozmaktadır. *Arı*'nın anlamsal olarak eylemden ayrı yorumlanması nedeniyle, bu örneklerde bulunan yapıların bitişme yapısı olarak görülmesi olanaklı değildir:

(193) a. *Arı* [_{OD} SOKTU].

b. *Turhan'ı arı* [_{OD} SOKTU].

Bununla birlikte, bitişme yapılarının bilgi yapısını ilgilendiren ilginç bir olgu, bu yapılarda anlamsal olarak bir arada yorumlanması gereken birimlerin, yani özne/nesne ve eylemin, bilgi yapısında bu biçimde birlikte yorumlanması gerekmediğidir. Örneğin, (189)-(192)'deki örneklerde özne ve nesnelere hem sözdizimsel hem de anlamsal koşulları yerine getirmekte, yani bu birimler önünde buldukları eylemlerle anlamsal olarak birlikte yorumlanarak anlamsal bir bütünlük oluşturmaktadır. Buna karşın, bu örneklerde yer alan tümcelerın bilgi yapısına ilişkin işaretlemelerin de gösterdiği gibi, özne ve nesnelere bitiştikleri eylemler farklı bilgi yapısı bileşenlerini oluşturabilmektedir. Örneğin (190)'da A, B'yi daha önce arı sokup sokmadığını öğrenmek istemektedir. A'nın sözcüsünden sonra *arı* birimi bağlamdan bilinir duruma gelmektedir. Böylece asıl yanıt verilmesi gereken, A'nın sözcüsünde sorgulanan birim, yani sokma eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediği olmaktadır. Bağlamdan bilinen bir birim olduğu için, bu doğrultuda B'nin sözcüsünde geçen *arı* odak alanı içindeki bir birim olarak değil, eklenti olarak belirlenmektedir. Yine de, eylemle olan anlamsal bütünlüğünden dolayı, *arı*'nın bu tümcede odak alanı içinde kalan ancak bağlamdan bilinen bir birim olduğu, yani odak alanınının bu birimi de içine alacak biçimde genişlediği de iddia edilebilir. Ancak, aşağıda görüldüğü gibi, bu soruya verilecek yanıtta *arı* AÖ'sü yer almak zorunda değildir. Dolayısıyla, (190)'daki tümce için böyle bir şey iddia edilse bile, bu iddia aşağıdaki bağlamda geçersiz olacaktır; çünkü, bu bağlamda *arı* AÖ'sü tümcenin yüzey yapısında görünmemektedir:

(194) B'- Evet, [_{OD} SOKTU]. Beş yaşındaydım o zaman.

(194)'te, aynı zamanda, eylemin anlamsal olarak yine de nesne ile birlikte yorumlandığı görülmektedir. Yani, bu AÖ (194)'te yüzey yapıda görünmemekle ve tümcenin bilgi yapısı içinde bulunmamakla birlikte, anlamsal olarak yorumlanabilmektedir.

Bu doğrultudaki bir başka kanıt da, bu kez eylemin değil de eyleme bitişen gönderim-dışı AÖ'nün vurgulandığı bağlamlardan gelmektedir. Örneğin, yukarıda yer alan (187)a ve (188)b'de, sırasıyla *arı* ve *halı* AÖ'leri vurgulu birimler olarak odakta bulunmaktadır. Bu tümcelerin bilgi yapıları, sırasıyla *Turhan'ı ne soktu* ve *Ali ne alıyor?* sorularına yanıt vermektedir; bir başka deyişle bu birimler dar odak okuması almaktadır. Bununla birlikte, (187)a ve (188)b'deki önermeler, eylemin de odak alanında bulunduğu *geniş odak* (wide focus) yorumu içeren bilgi yapılarına da sahip olabilir:

(195) (Turhan'a ne oldu?)

Turhan'ı [_{OD} ARI soktu].

(196) (Ali ne yapıyor?)

Ali [_{OD} HALI alıyor].

Görüldüğü gibi, (195)-(196)'da eyleme bitişen özne ve nesnelere bilgi yapısı tarafından da eylemle birlikte yorumlanırken, (187)a ve (188)b'de böyle bir durum söz konusu değildir. (187)a-(188)b'de eyleme bitişen özne ve nesnelere odak alanı içinde bulunurken, eylemler eklenti bileşeni içinde yer almaktadır.

Dolayısıyla, özne ve nesne bitişmesi yapıları sözdizimsel ve anlamsal koşullanmaların birlikte işlediği yapılar olsa da, bilgi yapısı bu yapıları da diğerlerinden ayırmamakta ve benzer biçimde yorumlamaktadır. Bir başka deyişle, bu yapılarla diğerleri arasında, bilgi yapısı açısından bir farklılık bulunmamaktadır.

Yukarıda yer alan (189)-(192) ve (194)'te gözlemlenen olgular, daha üst bir düzlemde, bilgi yapısının özerk niteliğini ve bilgi yapısına ilişkin olgularla anlamsal olgular arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığını bir kez daha kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu örnekler ve bunlara ek olarak da (193)'ün gösterdiği bir başka gerçek, özne ve nesne bitişmesi gibi katı sözdizimsel yapılarda bile bilgi yapısı ile sözcük dizilişi arasında değişmez, katı bir ilişki olmadığıdır. Örneğin (193)a'da sözcük dizilişi aynı kalmasına karşın, *arı* AÖ'sü tümcenin belirtisiz odağını değil, konusunu oluşturmaktadır.

Özne ve nesne bitişmesi yapıları gibi, edilgen yapılarda da durum çok farklı değildir. Aksan (1995), geçişli, geçişsiz ve kişisiz edilgenleri de Türkçede konu yaratan yapılar olarak görmektedir. Buna göre, edilgenleştirme etken tümcenin nesnesinin konulaştırılması amacını taşımakta, geçişli edilgenlerin nesnesi, geçişsiz edilgenlerin de *yalın dışı* (oblique) nesnesi içinde buldukları tümcelerin konusu olmaktadır. Kişisiz edilgenler ise Aksan (1995)'te ayrıntılı olarak incelenmemekte, ancak bunların, konuşucuların silinmiş özneli tümcelerle öznesi *özgül-olmayan* (non-specific) tümceler arasında bir seçim yapmasını sağladığı belirtilmekte, bu tümcelerin konuları hakkındaysa belirgin bir görüş aktarılmamaktadır. Ancak, bu çalışmada ele alınan bakış açısından, edilgenlerin bilgi yapısı da diğer tümcelerinkinden önemli bir farklılık içermemektedir. Örneğin, (197)'deki geçişli edilgen tümcelerin Aksan tarafından konu olarak belirlenen nesnelere, içinde buldukları tümcelerin konusu olabildikleri gibi (bkz. (197)a), odağı (bkz. (197)b) ya da eklentisi de (bkz. (197)c) olabilmektedirler. Ayrıca, etken tümcenin öznesinin belirlenmesini sağlayan 'tarafından' öbeğinin bulunduğu tümcelerde de durum aynıdır (198)'de de, bu tür tümcelerin farklı bilgi yapılarına sahip olabileceği görülmektedir.⁵⁵

- (197) a. *Cam* [_{OD} KIRILDI].
b. [_{OD} CAM] kırıldı.
c. [_{OD} KIRILDI] cam.

⁵⁵ Bu örneklerde, tümcelerin sahip olabileceği bilgi yapılarından yalnızca bir bölümü gösterilmiştir.

d. *Cam* [_{OD} BUGÜN] kırıldı.

e. *Bugün* [_{OD} CAM kırıldı].

f. *Bugün cam* [_{OD} KIRILDI].

(198) a. *Cam* [_{OD} ALİ tarafından] kırıldı.

b. [_{OD} CAM] Ali tarafından kırıldı. Vazo değil.

c. *Cam* Ali tarafından [_{OD} KIRILDI]. Atılmadı.

d. *Ali tarafından* [_{OD} CAM] kırıldı.

e. *Ali tarafından cam* [_{OD} KIRILDI].

f. [_{OD} ALİ tarafından] cam kırıldı.

g. [_{OD} ALİ tarafından] kırıldı cam.

h. Ali tarafından [_{OD} KIRILDI] cam.

Benzer bir biçimde, geçişsiz edilgen tümceler de farklı bilgi yapılarına sahip olabilir:

(199) a. *Burada* [_{OD} YATILMIŞ].

b. [_{OD} BURADA] yatılmış.

c. [_{OD} YATILMIŞ] burada.

d. [_{OD} Burada YATILMIŞ].

Yukarıda geçişli ve geçişsiz edilgenler için söz konusu olan durum, aynı biçimde kişisiz edilgenler için de geçerlidir. Bunlardan, etken tümcenin nesnesi ile oluşturulan kişisiz edilgenlerde nesne özgül olmadığı için, dilbilgisel bir kısıtlama olarak e-önünü terk edememekte ve daha önce de ele alındığı gibi, eylemle anlamsal bir bütünlük oluşturmaktadır (Kornfilt, 1997:324). Ancak, özne ve nesne bitişmesi yapılarında olduğu gibi, nesne ile eylemin bilgi yapısında birlikte yorumlanması gerekmektedir; bunlar ayrı bilgisel bileşenler içinde de bulunabilir. Aşağıda, etken tümcenin nesnesinden (bkz. (200)), dolaylı nesnesinden (bkz. (201)), yalın dışı nesnesinden

(bkz. (202)) ve nesne içermeyen etken tümcelerden (bkz. (203)) oluşturulan edilgen tümcelerin farklı bilgi yapılarına sahip olabileceği gösterilmektedir. Bunlardan özellikle sözünü ettiğimiz ilk gruptakilerde nesne ve eylem, (200)'de de görüldüğü gibi bilgi yapısı tarafından farklı yorumlanabilmektedir:

- (200) a. (Burada dün ne oldu?)
Burada dün [_{OD} ŞİİR okundu].
- b. (Burada dün ne okundu?)
Burada dün [_{OD} ŞİİR] okundu.
- c. [_{OD} BURADA] dün şiir okundu.
- d. *Burada* [_{OD} DÜN] şiir okundu.
- (201) a. *Buradan* yıllarca [_{OD} DAĞA çıkıldı].
- b. *Buradan* yıllarca [_{OD} DAĞA] çıkıldı.
- c. *Buradan* [_{OD} YILLARCA] dağa çıkıldı.
- d. *Buradan* yıllarca dağa [_{OD} ÇIKILDI].
- e. Buradan [_{OD} YILLARCA] çıkıldı dağa.
- f. *Dağa* yıllarca [_{OD} BURADAN] çıkıldı.
- g. *Buradan* dağa [_{OD} YILLARCA] çıkıldı.
- (202) a. *Trene* [_{OD} ANKARA'DAN] binilecek.
- b. *Ankara'dan* [_{OD} TRENE] binilecek.
- c. *Ankara'dan* trene [_{OD} BİNİLECEK].
- d. [_{OD} TRENE] binilecek Ankara'dan.
- e. [_{OD} ANKARA'DAN] binilecek trene.
- f. [_{OD} ANKARA'DAN] trene binilecek.
- (203) a. *Cuma günleri* Kale'de [EĞLENİLİR]_{OD}.
- b. *Cuma günleri* [KALE'DE]_{OD} eğlenilir.

- c. [CUMA günleri]_{OD} Kale'de eğlenilir.
- d. *Cuma günleri* [EĞLENİLİR]_{OD} Kale'de.
- e. *Kale'de cuma günleri* [EĞLENİLİR]_{OD}.
- f. *Kale'de* [CUMA GÜNLERİ]_{OD} eğlenilir.

Yukarıdaki örneklerden de açıkça görüldüğü gibi, edilgen yapıların tümünde farklı bilgi yapıları bulunabilmektedir. Edilgenleştirilen nesnelere, konu, odak ya da eklenti olabildiğine göre, edilgenleştirilmenin bilgi yapısı açısından farklı işlevler taşıdığı ya da bunun özel bir konu oluşturma yapısı olduğunu söylemek oldukça güçtür.

İşlevsel açıdan kendine özgü bir nitelik taşıdığı düşünülen ve bu bölümde ele alınacak son yapı, varoluşsal tümcelerde yer alan tamlama yapılarıdır. Schroeder (1999), varoluşsal tümcelerdeki tamlama yapılarında, tamlayan ekinin, eklendiği AÖ'ye konu işlevi kazandırdığını belirtmektedir. Araştırmacı, (204)'te geçen *parası* AÖ'sünün *Mehmed'in* AÖ'sü ile tamlayan-tamlanan, bütün-parça ya da başka bir anlamsal ilişki içinde değil, yalnızca konu-yorum ilişkisi içinde olduğunu belirtmektedir (Schroeder, 1999:188). Bir başka deyişle, bu tümcede özne AÖ'sünün bütünü değil, yalnızca tamlanan AÖ (*parası*) yüklenmektedir ve bu nedenle tümcenin *Mehmed'in parası* ile değil, yalnızca *Mehmet* ile ilgili olduğu yorumu alınmaktadır. Bu nedenle, Schroeder'e göre, bu tümcede bir varlık olarak Mehmet'in parasının 'var' olduğu değil, Mehmet'in parasının olduğu anlatılmak istenmektedir. Dolayısıyla, Schroeder'e göre bu tümcenin konusu, tamlayan ekinin yüklendiği *Mehmet*'tir. Tümcenin geri kalanı ise, tamlananın yorumudur:

(204) *Mehmed'in parası* var.

Schroeder, ayrıca, varoluşsal tümcelerde tamlayanların özel bir sözdizimsel görünüme sahip olduğunu ve bu görünümün bu yapılarıdaki tamlayanların konu işlevi

taşıdığını göstermek üzere yorumlanabileceğini de belirtmektedir. Buna göre, zaman ya da yer belirteçleri tamlayan ile iyelik eki yüklenmiş özne, yani tamlanan AÖ, arasına yalnızca varoluşsal tümcelerde gelebilmektedir. Schroeder (1999:188), bu durumu aşağıdaki gibi örneklemeştir:

- (205) a. Mehmed'in *o bankada* parası var.
b. *O bankada* Mehmed'in parası çalındı.
c. Mehmed'in * *o bankada* parası çalındı.

Schroeder'in (204)'ün anlamsal yapısına ilişkin bu gözlemi, gerçekten de doğruluk payı taşımaktadır. Ancak bu, olgunun yalnızca bir yönüdür ve konuya daha geniş bir açıdan bakılması gerekmektedir. Öncelikle, işlevsel bir güdülenme içerdiği ileri sürülen ve yukarıda ele alınan diğer yapılarda olduğu gibi, (204) de farklı bağlamlarda farklı bilgi yapılarına sahip olabilmektedir. Aşağıda, bu tümcenin sahip olabileceği bilgi yapıları örneklenmiştir:

- (206) a. (Mehmet'in nesi var?)
Mehmet'in [_{OD} PARASI] var.
b. (Mehmet'in parası var mı?)
Mehmet'in parası [_{OD} VAR].
c. (Kimin parası var?)
[_{OD} MEHMET'İN] parası var.
d. (Parası var mı Mehmet'in?)
Parası [_{OD} VAR] Mehmet'in.

Görüldüğü gibi, *Mehmet*, yalnızca (206)a'da konu işlevi yüklenmektedir. (206)b'nin konusu tamlama yapısının bütünü, (206)d'nin konusu da iyelik eki yüklenmiş özne tarafından oluşturulmaktadır. Bunların yanında *Mehmet*, (206)c'de

görüldüğü gibi odakta da yer alabilmekte, ayrıca (206)d'deki gibi eklenti işlevi de yüklenebilmektedir.

Ayrıca, (205)'teki sözdizimsel tanıtlama da, bana göre, iki açıdan geçersizdir. Öncelikle, yer ve zaman belirteçlerinin tamlayan-iyelik yapısı arasına giremediği kabul edilse de, (205)b'de görüldüğü gibi, bunlar tümcenin konusu olabilmektedir. Yani, bu örnekte konu *Mehmet* değil, *o banka* belirteci tarafından oluşturulmaktadır. İkinci olarak ise, Schroeder'in tersine, (205)c'nin dilbilgisel olduğunu düşünmekteyim. (207)'de de görüldüğü gibi, uygun bir bağlamda, bu tümce kabuledilebilir nitelik taşımaktadır. (207)'deki sorunun en uygun yanıtı (a) tarafından verilmektedir. (207)b'de odağın, soru ile uyumsuz olarak, karşıtsal nitelik taşıması (Bölüm 2.2.2.'deki şemaya bakınız), (207)c'de de, soruda belirlenenin tersine, konunun *Mehmet* değil, *o banka* olması nedeniyle, bu iki yanıt, dilbilgisel olmakla birlikte, bağlama tam anlamıyla uygun değildirler:

- (207) (Mehmet'in o bankada neyi çalındı?)
- Mehmet'in* o bankada [OD PARASI] çalındı.
 - ? *Mehmet'in* [OD PARASI] o bankada çalındı.
 - ? *O bankada* Mehmet'in [OD PARASI] çalındı.

Benzer bir biçimde, zaman belirteçleri de tamlayan-iyelik yapısı arasına girebilmektedir:

- (208) (Mehmet' e dün ne olmuş?)
- Mehmet'in* dün [OD BACAĞI kırılmış].
 - Mehmet'in* dün [OD okulda BACAĞI kırılmış].

Dolayısıyla, varoluşsal tümcelerdeki tamlama yapıları da bilgi yapısındaki işlevleri açısından bir kendine özgülük taşımamaktadır.

Sonuç olarak, bu bölümde elde edilen bulgular, önceki çalışmalarda bilgi yapısına yönelik işlevsel bir güdülenme içerdiği belirtilen yapıların, gerçekte diğer yapılardan bu anlamda bir farklılık içermediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yine diğer yapılarda olduğu gibi, bu yapılarda da bilgi yapısının sözcük dizilişi ve ezgileme ile ortak olarak kodlandığı görülmektedir. Bunların dışında, bilgi yapısı ile AÖ anlambilimi arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığı doğrultusunda Bölüm 2.'de dile getirilen görüş, özellikle özne ve nesne bitişmesi bağlamları başta olmak üzere, bu yapılardaki gözlemlerle de desteklenmektedir.

3.3. Sesbilimsel Görünüm

Bölüm 3'e başlarken de belirtildiği gibi, bilgi yapısı yalnızca sözdizimsel ya da sesbilimsel araçlarla değil, bu iki düzlemin her ikisinin de etkileşimiyle kodlanmaktadır. Bölüm 3.2.'de sözdizimsel bileşene ilişkin araçlardan Türkçede bilgi yapısının dilsel gerçekleştirimi ile en yakından ilgili olanının sözcük dizilişi olduğu, özne sıfatlaşması, özne/nesne bitişmesi gibi yapıların, Türkçede bilgi yapısının kodlanması açısından birer sözdizimsel araç olarak kullanılmadığı, bir başka deyişle bu yapıların bilgi yapısı ile doğrudan ilişkili olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştı. Ancak, Bölüm 3.2.'de ele alınan olgu ve örnekler, aynı zamanda sözcük dizilişinin bir tümcenin bilgi yapısını tek başına yansıtamadığını da açığa çıkarmıştı. Bu bağlamda, Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıda dilsel olarak nasıl kodlandığının açıklanabilmesi için, sesbilimsel bileşenin bu doğrultuda kullandığı araç olan ezgilemenin de incelenmesi gerekmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, bilgi yapısının sesbilimsel kodlanmasıyla doğrudan ilgili olan ezgisel araç vurgudur. Vurgunun bilgi yapısı ile ilişkisi odak ve konu bağlamlarında ele alınmaktadır. Buna göre, Türkçede odağın birincil tümce vurgusunu

ya da diğerk bir deyişle *odak vurgusu* (focal accent) veya *A-vurgusu*'nu (A-accent) (Erguvanlı, 1984; Kılıçaslan, 1994; Vallduvı ve Engdahl, 1996; Göksel ve Özsoy, 1998 vb.), konunun da *ikincil vurgu*'yu (secondary stress), yani *konu vurgusu* (topic accent) ya da *B-vurgusu*'nu (B-accent) (Kılıçaslan, 1994; Vallduvı ve Engdahl, 1996) aldığı belirtilmektedir. Ancak, odak vurgusu ile ilgili belirlemeler kuşku götürmez bir biçimde açık olmakla birlikte, Türkçede konuların gerçekten de özel bir vurgu ile belirtilip belirtilmediğı yeterince araştırılmış bir konu değildir. Bölüm 4.'te de tartışılacağı gibi, Ek'te sunulan sesyazar kayıtları, sayıca az olmakla birlikte, Türkçede odak öncesi alanda bulunan tüm birimlerin perde yüksekliğı açısından anlamlı bir farklılık içermediğini göstermektedir. Bu nedenle, vurgunun konu ile olan ilişkisi, bu çalışmada kesin olarak belirlenmemiş bir ilişki olarak görülmüş ve bilgi yapısına ilişkin sesbilimsel görünümünün ele alındığı bu bölüme dahil edilmemiştir. Eklentilerin ise vurgusuz olduğu belirtilmektedir (Kılıçaslan, 1994; Vallduvı ve Engdahl, 1996). E-arkası, Türkçede vurgusuz bir alan oluşturduğundan, bu belirleme e-arkasındaki eklentiler için geçerlilik taşımaktadır. Ancak, odak öncesi alanın vurgulama düzenine ilişkin olarak yukarıda belirtilen kuşular nedeniyle, konu ve vurgu ilişkisinde olduğu gibi, bu konuda da kesin bir belirleme yapmak güçtür. Bu nedenlerle, bu bölümde konu ve eklentinin vurgu ile olan ilişkisi göz ardı edilecek ve yalnızca odaklamaya ilişkin belirlemeler yapılacaktır.

3.3.1. Türkçede Odaklama: sözdizimsel ve ezgisel strateji

Türkçede bilgi yapısına ilişkin araştırmalarda belki de en az anlaşılmış konulardan biri, odaklamanın nasıl yapıldığıdır. Konuların t-başında, eklentilerin de t-başı/e-önü arası ve e-arkasında bulunduğu görüşlerinin genel olarak kabul edilmesine karşın, Türkçede belirli bir sözdizimsel odak konumunun bulunup bulunmadığı, bugün de tartışılan bir sorundur. Kimi araştırmacılar böyle bir konumun varlığından ve odaklanacak birimlerin bu konuma taşındığından söz ederken, diğerkleri Türkçede

odaklamanın sözdizimsel olarak belirli bir konumda yapılmadığını, odaklamanın, yine sözdizimsel olmakla birlikte, birimlere odak özelliğinin yerinde atanmasıyla gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. Odaklanacak birimi belirli bir odak konumuna taşımayı ya da herhangi bir konuma taşımadan odak özelliğini bu birime yerinde atamayı içeren bu odaklama biçimi, genellikle *sözdizimsel strateji* (syntactic strategy) olarak adlandırılmaktadır. Bu stratejiye ek olarak, *ezgisel strateji* (prosodic strategy) olarak adlandırılan bir başka strateji daha bulunmaktadır. Ezgisel strateji, hiçbir sözdizimsel taşıma içermeden, yalnızca odak vurgusunun yerinin değiştirilmesiyle ve bu vurgunun birimlere yerinde atanmasıyla yapılmaktadır. Sözdizimsel odaklama stratejisinin nasıl uygulandığı sorununu içeren tartışmaya ek olarak, Türkçede ayrıca bir ezgisel strateji bulunup bulunmadığına ilişkin olarak da tam bir anlaşma bulunmamaktadır.

Sözdizimsel stratejiye ilişkin olarak, araştırmacıların iki gruba ayrıldığı görülmektedir. Bu gruplardan ilkinde yer alanlar Türkçede sözdizimsel olarak belirli bir odak konumu bulunduğu görüşünü benimserken (Butt ve King, 1998; Demircan, 1996a-b; Erguvanlı, 1984; Erkü, 1983; Hoffman, 1995; Kennelly, 1997; Kılıçaslan, 1994, Kornfilt, 1997;) ikinci gruptakiler böyle bir konumun bulunmadığını iddia etmektedir (Kural, 1992; Vallduví ve Engdahl, 1996). Bunların dışında, Türkçede sözdizimsel stratejiye ek olarak ezgisel stratejinin de uygulandığını belirten (Vallduví ve Engdahl, 1996) ve belirli bir odak konumu bulunmadığı savından yola çıkarak sözdizimsel stratejiye kesinlikle karşı çıkıp yalnızca ezgisel stratejiyi kabul eden (Göksel ve Özsoy, 1998) araştırmacılar da bulunmaktadır.

Dolayısıyla yanıt bulunması gereken sorular, i) Türkçede gerçekte hangi strateji ya da stratejilerin var olduğu, ii) sözdizimsel stratejiye ilişkin olarak, belirli bir odak konumunun bulunup bulunmadığı, iii) sözdizimsel ve ezgisel stratejilerin ne gibi farklılıklar içerdiği.

Buraya kadar verilen örnekler ve aşağıda aktarılanlar, ilk soruya ilişkin olarak, Türkçede her iki odaklama stratejisinin de var olduğunu göstermektedir:⁵⁶

- (209) a. Bir hizmetçi masanın üzerine notu [_{OD} YEMEK-ten önce] bıraktı.
a'. Bir hizmetçi [_{OD} YEMEK-ten önce] masanın üzerine notu bıraktı.
b. Bir hizmetçi yemekten önce notu [_{OD} MASA-nın üzerine] bıraktı.
b'. Bir hizmetçi yemekten önce [_{OD} MASA-nın üzerine] notu bıraktı.
c. Yemekten önce masanın üzerine notu [_{OD} bir HİZMETÇİ] bıraktı.
c'. [_{OD} Bir HİZMETÇİ] yemekten önce masanın üzerine notu bıraktı.

(Vallduví ve Engdahl, 1996:489-90)

- d. Bir hizmetçi yemekten önce notu [_{OD} MASA-NIN ÜZERİNE] bıraktı.
e. Bir hizmetçi yemekten önce [_{OD} NOTU] masanın üzerine bıraktı.
f. Bir hizmetçi [_{OD} YEMEK-TEN ÖNCE] notu masanın üzerine bıraktı.
- (210) a. [_{OD} OYA'NIN RESİMLERİNİ] o koleksiyoncu bugün satın almış.
b. O koleksiyoncu [_{OD} OYA'NIN RESİMLERİNİ] 300 milyona satın almış.
c. Oya'nın resimlerini [_{OD} O KOLEKSİYONCU] bugün satın almış.
d. [_{OD} O KOLEKSİYONCU] Oya'nın resimlerini 300 milyona satın almış.
e. Ben yemeği [_{OD} ALİ'YE] pişirdim.
f. Ali'ye yemeği [_{OD} BEN] pişirdim.

(Göksel ve Özsoy, 1998)

- g. O koleksiyoncu bugün [_{OD} OYA'NIN RESİMLERİNİ] satın almış.
h. O koleksiyoncu Oya'nın resimlerini [_{OD} 300 MİLYONA] satın almış.

⁵⁶ Vallduví ve Engdahl (1996)'dan alınan (209)a-c örneklerinde BzSD DN-N dizilişini içerdiğinden, bunlara bu çalışmada da Türkçenin BzSD'si olarak kabul edilen ve N-DN dizilişini içeren (d-f) örnekleri de eklenmiştir. Ancak, buradaki tartışma açısından sonuç, görüldüğü gibi, değişmemektedir.

(209)'da yer alan (a, b, c) örnekleri BSD içermektedir ve bu örneklerde de görüldüğü gibi bir birimin e-önü konumunda görünmesi, odaklama amacı taşımaktadır. Diğer yandan, geri kalan örnekler BzSD içermekte ve bu örnekler, odaklamanın e-önünde bulunmayla olduğu kadar, birimlere kendi temel konumlarında odak vurgusunun atanmasıyla da gerçekleştirilebildiğini göstermektedir. Böylece, ilk sorunun yanıtı, Vallduví ve Engdahl (1996)'ya paralel olarak, bizce de, Türkçede her iki stratejinin de bulunduğu biçimindedir. Bu nedenle, Türkçede odaklamanın yalnızca ezgisel olarak gerçekleştirildiğini savunan Göksel ve Özsoy (1998)'in görüşü, bu anlamda kısıtlılık taşımamaktadır. Dolayısıyla bu yanıt, diğer iki soruyu anlamlı kılmaktadır. Bu bölümün geri kalan kısmında, bu soruların yanıtı aranacaktır.

3.3.2. Odak Konumu (!)

Yukarıda da değindiğimiz gibi, sözdizimsel stratejiyi benimseyen araştırmacılar bir bölümü Türkçede sözdizimsel olarak belirli bir odak konumu olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu araştırmacılar ilgili konunun e-önü konumu olarak belirlediğini, ancak kimi durumlarda eylemin de, gerek k-odak gerekse s-odak olarak, odakta bulunabileceğini belirtmektedir. Hatırlanacağı gibi (bkz. Bölüm 3.1.1.), bu görüşü savunanlardan özellikle Erguvanlı (1984) ve Kılıçaslan (1994), ezgisel stratejiyi de içeren örnekler vermekte ve ayrıca BSD ile odaklama arasındaki ilişkiyi içeren kimi kısıtlılıklar belirlemekteydiler. Kısaca ve çok genel olarak yinelemek gerekirse, bu kısıtlılıklar, BSD içeren tümcelerde odağın e-önü dışına çıkamayacağı biçimindeydi ve bu kısıtlılık, araştırmacıların belirlediği kullanımsal çatışmadan güdülenmekteydi. Bu araştırmacılar, Türkçede sözdizimsel olarak belirli bir odak konumu olduğu düşüncesini, bu kısıtlılığa ve odağın pek çok durumda e-önünde bulunduğu gerçeğine dayanarak desteklemekteydiler. İlgili bölümde bu araştırmacıların görüşlerine yer verildiği ve bunlarla ilgili çeşitli eleştiri ve saptamalar yapıldığı için, burada bu görüşlere yeniden değinilmeyecektir.

Yukarıda (209)'da sunulan örnekler her ne kadar e-önünün odak konumu olduğunu gösterse de, Göksel ve Özsoy (1998), Kural (1992) ve Vallduví ve Engdahl (1996), Türkçede odaklamanın belirli bir sözdizimsel konuma taşımayla gerçekleştirilmediğini, odaklanacak birimlere odak özelliğinin yerinde atandığını savunmaktadır. Bunlardan Göksel ve Özsoy (1998)'in bakış açısı, sözdizimsel stratejiden söz etmeyip yalnızca ezgisel stratejiyi savunması açısından her ne kadar Türkçenin gerçekleriyle uyumlu olmasa da, bu araştırmacıların belirli bir odak konumu olmadığı doğrultusundaki tartışmaları şu anki konumuzu ilgilendirmektedir.

Göksel ve Özsoy (1998), (210)a-d'de aktarılan örneklere dayanarak, odaklamanın bir sözdizimsel konumda gerçekleştirilmediğini, asıl söz konusu olanın, e-önü konumunu da içeren bir odak alanı olduğunu bildirmektedir. Araştırmacılara göre, Türkçenin hangi odaklama stratejisini kullandığına ilişkin tartışma, gerçekte tümce vurgusu ve odak vurgusunun birbirinden ayrılmamasından kaynaklanmaktadır. Yazarlar, tümce vurgusunun e-önü ile sınırlı olduğunu, ancak odak vurgusunun e-öncesi alandaki bütün birimlere yüklenebileceğini belirtmektedir. Yazarlara göre, tümce vurgusu büyük olasılıkla EÖ vurgusunun bir yansıması olduğundan, kimi durumlarda eylemin de tümce vurgusunu alabilmesi olasıdır. Göksel ve Özsoy (1998), bu iki vurgunun birbirinden farklı olduğu görüşünü aşağıdaki örneklere dayanarak desteklemektedir:

- (211) a. Eve GİT-medim.
b. EVE gitmedim.
c. EVE gittim.

(211)a, olumsuzluk ekinin vurgu yükleme özelliğinin yanında, tümce vurgusunu da çektiğini göstermektedir.⁵⁷ (211)b'deki vurgu tümce vurgusu değil, odak vurgusu,

⁵⁷ Vallduví (1992), bu olguyu destekleyecek kuramsal bir saptama olarak, olumsuzluğun belirtisiz olarak odakla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Benzer bir biçimde, İşsever ve Şener (2000)'de de, Türkçedeki

daha özel olarak belirtilecek olursa karşıtsal vurgudur; çünkü bu iki tümce farklı önvarsayım kümelerine sahiptir. (211)a'da yalnızca konuşucunun eve gitmediği bilgisi verilirken, (211)b'de bu bilginin yanı sıra, eve değil ama başka bir yere gittiği önvarsayımı bulunmaktadır. Dolayısıyla, (211)b tümce vurgusu okuması ile bozuktur; yani, tümce vurgusu kendisi için belirlenmiş alanın dışına çıkamamaktadır. (211)c ise, tümce vurgusu ve odak vurgusu okumalarının ikisini de barındıran bir anlambulanıklığı sergilemekte, bir başka deyişle e-önü konumunda her iki tür vurgu da bulunabilmektedir. Böylece, Göksel ve Özsoy, (211)'deki örneklerle de iki tür vurgunun birbirinden farklı olduğunu ve çok açık olmamakla birlikte, tümce vurgusunun e-önü ve eylemle sınırlı olduğunu kanıtlamaktadır. Buna karşın odak vurgusu, eylemle odak vurgusunu alan birim arasında kalan alanı odak alanı olarak belirlemektedir. Dolayısıyla, odak alanı eylemle t-başı konumu arasında değişebilir bir alandır ve e-önü, bu alan içindeki konumlardan yalnızca biridir. Araştırmacılar, buradan yola çıkarak, odak alanının yalnızca e-önü ile belirlenmediği ve böylece belirli bir sözdizimsel odak konumu bulunmadığı görüşünü ileri sürmektedir.

Göksel ve Özsoy (1998), ayrıca başadın odak özelliği yüklediği bir stratejinin, e-arkasındaki birimlerin kesinlikle odaklanamaması ve e-önünün de her zaman odak vurgusu almaması nedeniyle Türkçe dilbilgisinin bir parçası olamayacağını ileri sürmektedir. Bunun dışında, Göksel ve Özsoy'a göre, odak özelliğinin yüklenebileceği bir OÖ (Odak Öbeği) de, sözdizimsel nedenlerle bu öbeğin birden çok üretilebilmesi gibi çeşitli sözdizimsel sakıncaları söz konusu olduğu için, Türkçe dilbilgisi içinde yer almamaktadır. Ancak, araştırmacılar, odak özelliğinin yüklenebileceği bu iki sözdizimsel stratejiyi de kabul etmemekle birlikte, bu özelliğin nasıl atanacağına ilişkin herhangi bir öneri de getirmemektedirler.

olumsuzluk yapılarından birini oluşturan [ne...ne] öbeğinin de olumsuzlukla ilişkili olduğu gösterilmektedir.

Buna karşın, belirli bir odak konumu bulunmaması, Türkçede sözdizimsel stratejinin hiçbir biçimde uygulanmadığı ve yalnızca ezgisel stratejinin var olduğu anlamına gelmemektedir. (209)a, b, c, d, (210)g-h ve Göksel ve Özsoy'un veri tabanında bulunan (210)e-f örnekleri, e-önü konumunun Türkçede odaklamayla şu ya da bu biçimde bir ilişkisi olduğunu kanıtlamaktadır. Eğer böyle bir ilişkinin varlığı kabul edilmezse, odaklanacak birimin çalkalama sonucu e-önünde görüldüğü bu örneklerle odak vurgusunun birimlere serbestçe yerinde atandığı (209)a', b', c', e, f ve (210)a-d örnekleri arasındaki farkın ve ilk grup örnekte e-önünde görünen birimlerin bu konumda bulunmalarını güdüleyen etkenlerin açıklanması olanaksız olacaktır. Buradan, Türkçede sözdizimsel bir odaklama stratejisinin var olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu stratejinin sözdizimsel olarak belirli bir odak konumu içerip içermediği, sözdizimsel stratejinin var olma sorunundan bağımsızdır. Dolayısıyla bizim burada tartışacağımız sorun, Türkçede sözdizimsel stratejinin nasıl uygulandığıdır. Aşağıda, Kural (1992) ve Vallduví ve Engdahl (1996)'ya dayanarak bu sorunun nasıl ele alınabileceği üzerinde durulacaktır. Odaklanacak birimlerin e-önünde görünmesini gerektiren güdülenmenin nasıl açıklanabileceği konusuna ise, bir sonraki bölümde çözüm aranacaktır.

Kural (1992), Türkçede çalkalama olgusunun özelliklerini incelediği çalışmasında, *adılısıl bağlama* (pronominal binding) ve *anafor bağlama* (anaphor binding) olgularını inceleyerek *öncelenen* (preposed) nesnelere kendi temel konumlarından bir A'-konumuna taşındığını gözlemlemekte, daha özel olarak söylenecek olursa, öncelenen nesnelere ÇÖ'ye bitişik (IP-adjoined) olduğunu belirtmektedir. Kural (1992:27), içtümcedeki nesne öncesini bunun temel bir göstergesi olarak kabul etmekte ve aşağıdaki örneği vermektedir:

- (212) a. Ahmet [Berna'nın Canan'ı gördüğünü] sanıyor.
b. Ahmet [Canan'ı_i Berna'nın t_i gördüğünü] sanıyor.

Kural, her ne kadar özgül olmayan birimlerin e-önünü terk edemeyeceğini ileri sürse de, Bölüm 2.1.2.'de incelenen örneklerde görüldüğü gibi, bu birimler belirli bağlamlarda yer değiştirebilmektedir. Örneğin (213)a'da yer alan *bir kitap* AÖ'sü e-öncesinde yer değiştiremez, ancak e-arkasına taşınabilir. (213)b' örneğinde yer alan *bir kitaba* AÖ'sü ise, durum eki yüklendiğinden, gerek t-başında gerekse e-arkasında yer alabilir. Bölüm 2.'de de değindiğimiz gibi, bunun t-başı konu konumunda ve e-arkasında olabilmesi, [+belirli] bir kümenin üyesi olması koşuluyla kurallandırılmaktadır. Ayrıca, aynı birim, odak vurgusu yüklendiğinde de t-başında bulunabilmektedir.

Türkçenin sözdizimsel stratejisinin belirli bir odak konumuna taşınmayı içermediğini ve odaksızlaştırılan birimlerin odak alanından dışarı taşınması gerektiği görüşünü iddia eden bir diğer çalışma da Vallduví ve Engdahl (1996)'dır. Bu bağlamda, Vallduví (1992)'de önerilen modele göre bilgi yapısının çeşitli dillerdeki dilsel gerçekleşmesinin karşılaştırmalı olarak incelendiği Vallduví ve Engdahl (1996)'da Türkçe, yine Türkçe gibi özgür sözcük dizilişine sahip olan Macarca ve Katalanca ile karşılaştırılmakta ve odaklamanın, genellikle belirtilenin tersine, Macarcadaki gibi değil, Katalancadaki gibi gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Bu araştırmacılara göre tümcenin bilgisi (Φ - bkz.Bölüm 1.2.3.2.), yani odak, Macarcada bir taşıma işlemi ile belirlenirken, Katalancada bilgiyi oluşturan birimin yerinde kalması ve bilgisel olmayan birimlerin odak operatörünün belirlediği alanın dışına taşınması ile belirlenmektedir. Bir başka deyişle Macarca ve Katalancanın sözdizimsel odaklama stratejileri birbirinden farklıdır. Vallduví ve Engdahl (1996), bu iki dilin odaklama yapılarını aşağıdaki biçimde örneklendirmektedir:

(214) *Katalanca*

a. El Joan₁ [_{OD} va deixar una nota damunt la TAULA t₁]

b. El Joan₁ [_{OD} hi₂ va deixar una NOTA t₂ t₁], damunt la taula₂.

- c. El Joan₁ [_{OD} l₃'hi₂ va DEIXAR t₃ t₂ t₁], una nota₃, damunt la taula₂.
Joan NES.YER 3t-GEÇ-bırak- bir not üzeri BT masa
'John masanın üzerine bir not bıraktı.'

(215) *Macarca*

- a. *Attila félt [_{OD} a FÖLDRENGÉSTÖL.]
Attila 3t-GEÇ-kork- BT deprem-den
'Attila [_{OD} DEPREMDEN] korktu.'
b. Attila [_{OD} FÖLDRENGÉSTÖL] félt.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, Katalancada konu ve eklentiler sırasıyla sola ve sağa taşınırken odaklanacak birim yerinde kalmakta ve odak alanı da buna göre belirlenmektedir. Buna karşılık, (215)a'nın bozuk olmasından da anlaşıldığı gibi, Macarcada odak konumu e-önüdür ve temel birimleri yerinde kalırken odaklanacak birim, (215)b'de görüldüğü gibi, bu konuma taşınmaktadır. Vallduví ve Engdahl, bu doğrultuda Türkçede odaklamanın bu iki dildeki sözdizimsel stratejilerden hangisine uyduğunu sormakta ve bunun Macarcadaki gibi değil Katalancadaki gibi gerçekleştirildiği sonucuna varmaktadır.

Araştırmacılar, Türkçede odaklamanın Macarcadaki gibi bir taşımayla gerçekleşmediği iddiasını, bu iki dilin odak yansımasıyla ilgili farklı türlerde davranış sergilediğine dayanarak desteklemektedir. Buna göre, Macarcada odak konumundaki birimler bu konuma taşınarak geldiğinde, yani belirtili sözcük dizilişinde, *odak yansıması*'na (focus projection) izin vermemekte, yerinde odaklandıklarında, yani sözcük dizilişinin belirtisiz olduğu durumlarda, ise izin vermektedir. Buna karşın Türkçede e-önündeki birimler, belirtisiz konumları burası olsa da olmasa da, yansımaya izin vermektedir. Ayrıca, Vallduví ve Engdahl'a göre bu iki dil arasındaki farklardan biri de odak yansımasının Macarcada sağa doğru, Türkçede ise sola doğru gerçekleşmesidir.

- (216) Mari [_{OD}JÁNOST] láтта a kertben.
Mary John-BEL. 3t-GEÇ-gör- BT bahçe-de
'Mary John'u bahçede gördü.'
- (217) a. Mari [_{OD} [_{OD} [_{OD}ALMÁT]eszik] a kertben.]
Mary elma-BEL. 3t-ye- BEL. bahçe-de
'Mary bahçede elma yiyor.'
- b. Mari [_{OD} [_{OD} [_{OD}BETEG] volt] tegnap.]
Mary hasta 3t-ol- dün
'Mary dün hastaydı.'
- (218) Bir hizmetçi [yemekten önce [_{OD} masanın üzerine [_{OD} [_{OD} NOTU] bıraktı]].
- Bir hizmetçi yemekten önce masanın üzerine ne bıraktı?
 - Bir hizmetçi yemekten önce masa ile ilgili olarak ne yaptı?
 - Bir hizmetçi yemekten önce ne yaptı?
 - Bir hizmetçi ne yaptı?

Vallduví ve Engdahl'a göre odaklamanın taşımayla gerçekleştirildiği (216)'da yalnızca dar odak okuması olasıdır; yani bu birim odak yansımaya izin vermez. (217)a-b örneklerinde ise odaklama yerinde yapıldığı için geniş odak yorumu olasıdır. Buna karşın, (218)'de görüldüğü gibi Türkçede (a-d) sorularıyla belirlenen bağlamlarda odak yansımaları olabilmekte, ayrıca, Macarcadan farklı olarak yansıma sola doğru gerçekleşmektedir. Vallduví ve Engdahl (1996:489)'a göre, iki dilin bu farklı görünüşleri, Macarca ve Türkçede odağın birbirinden farklı sözdizimsel yapıları içerdiğini göstermektedir. Araştırmacılar, buradan yola çıkarak, Türkçede Macarcada olduğu gibi belirli bir odak konumu bulunmadığı ve sözdizimsel odaklama stratejisinin, Katalancadaki gibi, odaklanacak birimin e-önüne taşınmasıyla değil, odakta yer almayan birimlerin odak alanından dışarı taşınması biçiminde uygulandığı sonucuna ulaşmaktadır. Bu bağlamda Türkçede odaklama, Kural (1992)'de yer alan

belirlemelerin ışığında ve Vallduví ve Engdahl (1996:490)'dan alınan (219)b'de görüldüğü gibi, gerçekte odaklanacak birimin e-önüne taşınmasıyla gerçekleştirilmemekte, bu birim Katalancada olduğu gibi yerinde kalmakta ve odak özelliğini bu konumda yüklenmekte, odakta yer almayan birimler de odak alanı dışına taşınmaktadır:

- (219) a. El ganivet₁ [_{OD} el₁ vaig ficar t₁ al CALAIX.]
BT bıçak NES 1t-GEÇ-koy- iç.BT çekmece
'Bıçağı çekmeceye koydum.'
- b. Notu₁ [_{OD} MASA-nın üzerine t₁ bıraktı].

Bu belirlemeler, Türkçede sözdizimsel bir odaklama stratejisinin bulunduğunu ve bu stratejinin odaklanacak birimlerin belirli bir odak konumuna taşınmasını değil, odak alanında bulunmayan, yani bilgi yapısının temel bileşeni içinde yer alan, birimlerin, Katalancada olduğu gibi, bu alandan dışarı taşınmasını içerdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yine de, geride yanıtlanması gereken kimi sorular kalmaktadır. Örneğin, sözdizimsel strateji ile ezgisel strateji arasında herhangi bir kullanımsal farklılık olup olmadığı, bunlardan ilkidir. Bu açıdan, dilin genel ilkeleri bağlamında, bu iki strateji arasında böyle bir farklılığın bulunduğu düşünülmesi gerekmektedir. Aksi durumda, bir dilde bütünüyle aynı amaç için iki ayrı stratejinin neden var olduğu sorusunun yanıtlanması gerekecektir. Bu soruyla doğrudan ilişkili olan diğer bir soru da, bu iki stratejinin yapısal olarak birbirinden ayrılıp ayrılamayacağıdır. Bu sorulara bir sonraki bölümde yanıt aranacaktır.

3.3.3. İki Stratejinin Kullanımsal ve Yapısal Ayrımı

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bir dilde bütünüyle aynı amaç için iki farklı aracın kullanılması dilin genel işleyiş ilkeleri doğrultusunda pek de beklenen bir durum değildir. Bu anlamda, Türkçede odaklamanın, iki stratejiyi de içermesi bakımından, yalnızca sözdizimsel stratejiye sahip olan Macarca ve Katalancadan ve yine yalnızca ezgisel stratejiye sahip olan, örneğin, İngilizceden farklılıklar içermesi beklenmelidir. Bu nedenle, Türkçede hem sözdizimsel hem de ezgisel stratejinin aynı andaki varlığı, bu iki stratejinin kullanımsal ve yapısal farklılıklar içerip içermediği sorularının sorulmasını gerektirmektedir. Ancak, bu alanda çalışanlarca bu sorunun göz ardı edildiği görülmekte, dolayısıyla bu doğrultuda ulaşılmış kesin bir yanıt bulunmamaktadır. Örneğin, Vallduví ve Engdahl (1996) Türkçede her iki stratejinin de varlığından söz etmekte, ancak bunlar arasındaki farklılığa değinmemektedir. Hatırlanacağı gibi, Bölüm 3.1.1'de s-odak ve k-odağın çeşitli farklılıklar taşıdığı belirtilmişti. Buna uygun olarak, aşağıda, bu iki stratejinin farklı odak türlerini belirlediği, sözdizimsel stratejinin s-odakla, ezgisel stratejinin ise k-odakla ilişkili olduğu ve bu ayrım yapılmadan Türkçede odaklama olgusunun bütünüyle açıklanamayacağı ileri sürülecektir. Dolayısıyla, bu araştırmacıların böyle bir ayrıma işaret etmemelerinin temelinde, büyük olasılıkla, s-odak ve k-odak ayrımı yapmamaları yatmaktadır. Benzer bir biçimde, diğer araştırmacılar da böyle bir ayrıma gitmemekte, dolayısıyla, buraya kadar aktardığımız gibi, odaklama konusu sistemli bir biçimde ele alınamamaktadır. Bu doğrultuda, öncelikle bu iki odaklama stratejisinin yapısal olarak herhangi bir farklılık içerip içermediği sorusunun yanıtlanması gerekmektedir.

İlgili sorunun ele alınabilmesi için, öncelikle Türkçenin vurgulama düzeni özellikleriyle bilgi yapısının ilişkisinin belirlenmesi gerekmektedir. Bölüm 3.1.1'de belirlendiği gibi, Türkçede değişmez bir vurgulama düzeni yoktur; yani belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki ayrı vurgulama düzeninden söz edebiliriz. Bunun Türkçe açısından anlamlı olduğu, bütün dillerde böyle ikili vurgulama düzeninin olmayışıyla

belirlenebilir. Örneğin Vallduví (1992), Katalancada odak vurgusunun zorunlu olarak tümce sonundaki birime yüklendiğini bildirmektedir. Bölüm 3.1.1.'de, ayrıca, BzVD ile s-odak, BVD ile de k-odak arasındaki ilişkiden söz edilmişti. Dolayısıyla, Türkçede, iki ayrı vurgulama düzeni, iki ayrı odak için kullanılmaktadır. Bu, yapısal vurgulama düzeniyle bilgi yapısı arasında karşılıklı bir ilişki olduğu anlamına gelmektedir. Yani, BzVD ve BVD, bir yandan bilgi yapısı tarafından belirlenen gerekliliklerden güdülenmekte, diğer yandan da bilgi yapısının yüzey yapıdaki kodlanışına katkıda bulunmaktadır. Böylece, şu an ulaştığımız nokta, BzVD ve BVD'nin yapısal olarak farklı olduğu, bunların farklı odaklarla ilişkili olduğu ve bilgi yapısından güdülendikleri doğrultusundaki belirlemelere dayanılarak, s-odak ve k-odak ayrımının Türkçede odaklama ile yakından ilişkili olduğudur. Ancak, henüz s-odak ve k-odağın sözdizimsel strateji ve ezgisel strateji ile olan ilişkisi belirlenmiş değildir. Bu doğrultuda, daha önce de kullandığımız aşağıdaki örnekler incelenebilir:⁵⁸

(220) =(139)

[_{OD} Ali [_{OD} kitabı [_{OD} AYŞE'YE verdi]]].

- a. Ali kitabı ne yaptı?
- b. Ali ne yaptı?
- c. Ne oldu?

(221) =(140)

[*_{OD} Ali [_{OD} **KİTABI**]] Ayşe'ye verdi.

⁵⁸ Bu örnekler BzSD içermesine karşın, Bölüm 3.1.1.'de de belirtildiği gibi, BzVD ve BVD'nin bununla doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Yani, bu örnekler için geçerli olan açıklamalar, belirtili dizilişler için de geçerli olacaktır.

(222) =(152)

[_{OD} Araba [_{OD} BOZULDU]].

- a. Arabaya ne oldu?
- b. Ne oldu? Niye moralin bozuk?

(220) ve (222), s-odak özelliğinin eylem önünde görünen birime ve eyleme yüklenebileceğini, (221) de bu konulardaki birimler dışında s-odak okumasının elde edilemeyeceğini göstermektedir. Bir önceki bölümde aktarılan odak konumu ile ilgili tartışma odak vurgusunun yüzey yapıda e-önünde görünen birimlere yüklendiğini açığa çıkardığından ve (221)'in değil, ama (220) ve (222)'nin odaklarının s-odak olmasından dolayı, sözdizimsel stratejinin doğrudan s-odakla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, hatırlanacağı gibi, Bölüm 3.1.1.'de s-odağın odak yansımasına izin verdiği, ancak k-odağın izin vermediği, bir başka deyişle k-odağın her zaman dar odak okuması almasına karşın, s-odağın buna zorunlu olmadığı, yani geniş odak olarak da yorumlanabildiği belirtilmiş ve bu ayrımın iki odak türünü ayırmak üzere kullanılabileceği belirlenmişti. Yukarıdaki örneklere bu açıdan baktığımızda, (220) ve (222)'nin odaklarının genişleyebildiği, buna karşın (221)'in odağının genişleyemediği görülmektedir. Dolayısıyla, sözdizimsel stratejinin uygulandığı (220) ve (222)'de yer alan odakların s-odak olduğu, bu açıdan da kanıtlanmaktadır. Bu, dolayısıyla, (221)'in odağının da k-odak olduğunu ve sözdizimsel strateji ile gerçekleştirilmediğine göre de ezgisel strateji ile belirlendiğini göstermektedir. Yine daha önceki belirlemelerimizle uyumlu olarak, (221)'in odağı yalnızca dar odak yorumu alabilmekte ve buna bağlı olarak da yine yalnızca karşıtsal olarak yorumlanabilmektedir.

Göksel ve Özsoy (1998)'in veri tabanında bulunan aşağıdaki örnekler de, araştırmacılar s-odak/k-odak ayrımı yapmasa da, BVD içeren, yani odaklamanın ezgisel strateji ile gerçekleştirildiği bağlamlarda, k-odağın odak yansımasına izin vermediğini göstermektedir:

(223) a. (O koleksiyoncu ne satın almış?)

O koleksiyoncu [_{*OD} OYA'NIN RESİMLERİNİ 300 milyona] satın almış.

b. (Ne olmuş?)

[_{OD} O koleksiyoncu OYA'NIN RESİMLERİNİ 300 milyona satın almış].

(223)a-b'de de görüldüğü gibi, ezgisel strateji uygulandığında, odaklanan birim odağını diğer birimlere yansıtamamaktadır. Bu durumda diğer birimlerin de odaklanabilmesi için tek yol, bağlamın *çoklu ne-sorusu* (multiple wh-question) ile belirlenmesidir. Örneğin (223)'te ele alınan tümcede, aynı vurgulama düzeniyle öznenin de odak yorumu alabilmesi için gereken, bu tümcenin *Kim neyi 300 milyona satın almış?* sorusunun yanıtı olmasıdır. Bu durumda, Türkçede aynı tümce içinde iki odak vurgusunun atanmasına izin verilmediğinden⁵⁹, odak vurgusu aynı birim ('Oya'nın resimleri') üzerinde kalacak ve özne vurgusuz olarak odak alanı içinde yer alacaktır. Ancak, açıkça anlaşıldığı gibi, bu durumda gerçek bir odak yansımasından değil, iki ayrı odaktan söz etmek gerekmektedir.⁶⁰ Bunun en belirgin kanıtı, kim ve neyi sorularının yanıtı olan birimlerin her ikisinin de, ancak bir *küme-okuması* (set-reading) içinde, yani k-odak olarak yorumlanabilmesidir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, her iki stratejiyi de kullanan bir dil olarak Türkçede bu iki stratejinin varlığı anlamlıdır. Yineleyecek olursak, sözdizimsel strateji s-odağı, ezgisel strateji de k-odağı belirlemektedir. Bu iki stratejinin Türkçede aynı anda bulunmasının anlamı, tek bir odaklama stratejisi kullanan, örneğin, İngilizce ile karşılaştırıldığında daha da açıklık kazanmaktadır. Türkçede ezgisel strateji ile odaklanan birimlerin odaklarını yansıtmalarına izin verilmemesine karşın, İngilizcenin

⁵⁹ Hatırlanacağı gibi, Bölüm 3.1.1'de Erguvanlı'nın bir k-odak ve bir s-odağın tümcede aynı anda bulunabilmesine izin veren bir yaklaşımı olduğunu, ancak buna katılmadığını belirtmişim.

⁶⁰ Kiss (1998:248), 'bilgisel odak' olarak adlandırdığı s-odağın yansıyabileceğini, buna karşın *ayırıcı odak* (identificational focus) olarak adlandırdığı k-odağın yansıyamayacağını, yalnızca yinelenebileceğini belirtmektedir. Bu, *Kim neyi 300 milyona satın almış?* sorusunun yanıtında odağı oluşturan birimlerin bir odak yansıması olamayacağı doğrultusundaki düşünceyi desteklemektedir.

ezgisel stratejisi, bütün sözdizimsel konumlarda bulunan birimlerin odaklarını yansıtmaya izin vermektedir. Vallduví ve Engdahl (1996:487)'den alınan aşağıdaki örnek, bu durumu kanıtlamaktadır:

(224) a. John [_{OD} left a note [_{OD} on the TABLE]].

b. John [_{OD} left [_{OD} a NOTE]] on the table.

'John masanın üzerine bir not bıraktı.'

Eğer Türkçede sözdizimsel strateji bulunmasaydı ve odaklama yalnızca ezgisel olarak gerçekleştirilseydi, odağın e-önü dışındaki birimler tarafından oluşturulduğu durumlarda da s-odak yorumu alınması ve dolayısıyla e-önündeki odakların olduğu kadar, diğer konumlardaki birimlerin de odak yansımasına izin vermesi gerekirdi. Ancak, yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, Türkçede durum bunun tam tersidir. Bu, dolayısıyla, Macarca, Katalanca ve Türkçe bağlamlarında olduğu gibi sözdizimsel stratejinin aynı biçimde kullanılmak zorunda olmadığı gibi, ezgisel stratejinin de her dilde aynı biçimde ve işlevde kullanılmak zorunda olmadığını kanıtlamakta ve bir dilin tek strateji yerine iki stratejiye sahip olmasının kullanımsal dayanakları olduğunu göstermektedir.

Hatırlanacağı gibi, yukarıda ve daha önce de Bölüm 3.1.1'de k-odağın zorunlu olarak dar odak okuması almasına karşın, s-odağın bu açıdan anlambulanıklığı taşıdığı, yani dar odak okuması alabildiği gibi s-odak okuması da alabileceği belirtilmişti. Dolayısıyla, yukarıdaki tartışmada açık kalan bir nokta, yüzey yapıda e-önünde görünen birim veya eylemin dar odakta bulunduğu durumlarda, uygulananın gerçekte sözdizimsel strateji mi yoksa ezgisel strateji mi olduğudur. Örneğin, Bölüm 3.1.1'de de değinildiği gibi, yukarıda (220)'de yer alan tümce, aynı vurgulama düzeniyle, *Ali kitabı kime verdi?* sorusunun yanıtı olduğunda ve kitabın Ahmet ya da Ayşe'den birine verileceğinin bilindiği bir söylem bağlamında kullanıldığında, tümcenin odağı dar odak olarak yorumlanacak ve odak [*Ayşe'ye verdi*] biçiminde değil, [*Ayşe'ye*]

biçiminde belirlenecektir. Bu durumda eylem odak alanı içinde olmayacak ve tümcenin odağı da k-odak yorumu alacaktır.⁶¹ Bu durumda uygulananın sözdizimsel strateji mi yoksa ezgisel strateji mi olduğu sorusunun olası bir yanıtı, iki strateji arasındaki kullanımsal güdülenme farkının özüne de uygun olarak, söz konusu olanın ezgisel strateji olduğu biçimindedir. Söz konusu odaklama stratejilerinin yapısal gerçekleşme farklılığı ve farklı işlev dağılımı, bu yanıtın kabuledilebilirlikten çok uzak olmadığını düşündürmektedir. Ancak, bu konu yine de çok daha ayrıntılı bir çalışmaya açıktır.

Sözdizimsel ve ezgisel odaklama stratejilerinin yapısal ve kullanımsal farklılığını bu biçimde belirledikten sonra, (220)-(222)'de örneklenen tümcelerin bilgi yapılarının nasıl belirlendiğini aşağıdaki gibi gösterebiliriz. Sözdizimsel odaklama stratejisinin kullanıldığı (225)'te yer alan (a) örneğinde *Ali*'nin konu, *kitap*'ın da eklenti olarak sola taşındığı, (b) örneğinde konu olduğu için yalnızca *Ali*'nin t-başı konumuna getirildiği ve (c) örneğinde de tümcenin bütünü odağı oluşturduğu için hiçbir birimin dışarı taşınmadığı görülmektedir. Ezgisel stratejinin uygulandığı (226)'da ise, konu ve eklentiler taşımayla gerçekleştirilmemekte, çünkü odak vurgusu yalnızca, dar odak olarak, *kitap* birimine yüklenmektedir. Yine sözdizimsel stratejinin uygulandığı (227)'deyse, (a) örneğinde konu olan *araba* AÖ'sünün sola, t-başına taşındığı, (b) örneğinde ise tümcenin bütünü odaklandığından herhangi bir taşıma yapılmadığı görülmektedir:

(225) a. Ali kitabı ne yaptı?

*Ali*₁ *kitabı*₂ [_{OD} t₁ t₂ AYŞE'YE verdi].

b. Ali ne yaptı?

*Ali*₁ [_{OD} t₁ kitabı AYŞE'YE verdi].

⁶¹ Bu bağlamda eklenmesi gereken bir diğer konu da, k-odak özelliğinin değil, ama s-odak özelliğinin EÖ ile ilişkili olma, yani bu odak özelliğinin EÖ tarafından yüklenme olasılığıdır.

c. Ne oldu?

[_{OD} Ali kitabı AYŞE'YE verdi].

(226) Ali neyi Ayşe'ye verdi?

Ali [_{OD} KİTABI] Ayşe'ye verdi.

(227) a. Arabaya ne oldu?

Araba₁ [_{OD} t₁ BOZULDU].

b. Ne oldu? Niye moralin bozuk?

[_{OD} Araba BOZULDU].

Bu noktaya kadar yapılan belirlemeler, Türkçede sözdizimsel odaklama stratejisi uygulandığında konu ve eklentilerin Katalancada olduğu gibi sola doğru taşındığını, odağın ise yerinde kalarak odak vurgusunu yüklediğini açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla, sözdizimsel stratejinin uygulanması açısından Katalanca ile Türkçe arasında bir benzerlik olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın, odağın değilse de diğer bilgisel birimlerin sözdizimsel yapıları açısından kimi farklılıklar da gözlenmektedir. Bunlardan ilki, eklentilerin Katalancada sağa taşınmasına karşın, Türkçede hem sağa hem de sola taşınabilmesidir. E-arkası konumun Türkçe için türemiş bir konum olması, yani ancak BSD'de ortaya çıkması, ve odağın belirtisiz olarak e-önünde görünen birim tarafından oluşturulması nedeniyle, Bölüm 3.1.2'de de belirtildiği gibi, Türkçede eklentilerin belirtisiz konumunun konu ile odak arasında olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu konudaki tek ayrıcalık, yüzey yapıda e-önünde görünen birimin dar odak oluşturduğu durumlarda eylemin de belirtisiz eklenti olabileceğidir. Hatırlanacağı gibi, bu durum Bölüm 3.1.2'de tartışılmış ve örneklenmişti (bkz. örnek (163)). E-arkası eklentileri güdüleyen etkenin, yine aynı bölümde belirtildiği gibi, bilgi yapısına değil, eklenti birimlerinin bilgi değerine ilişkin olduğunun da burada hatırlanması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu birimlerin e-arkasına taşınmasını güdüleyecek, bilgi değerlerine ilişkin söylemsel bir etken olmadan, bunların e-arkasına

taşınmasına gerek yoktur. Bu da, Katalanca ile Türkçenin bu açıdan farklı olduğunu göstermektedir. Ezgisel strateji uygulandıysa, eklentilerin e-öncesinde konu ile odak arasındaki alanın dışında da bulunabilecekleri görülmektedir. Yani, eylemin kendisi de dahil olmak üzere, odak ile eylem arasındaki alanda bulunan birimler de eklenti olabilir (örneğin bkz. örnek (226)). Türkçede eklentilerin bulunamayacağı tek sözdizimsel konum ise, Vallduví ve Engdahl (1996)'ya karşı olarak (bkz. Bölüm 3.2.1.), t-başı konumudur.

Ayrıca, Katalancada birden fazla birim sola, yani konu konumuna, taşınabilmekte ve böylece konu-zinciri oluşturabilmektedir (Vallduví, 1992). Ancak, Türkçede sola taşıma yalnızca konulaştırma amacı gütmemekte, bu da Türkçede durumun Katalancadan farklı olduğunu göstermektedir. Bunun en açık kanıtı, Türkçede eklentilerin de konular gibi, belirtisiz olarak, sola taşınmasıdır. Bu nedenle, Türkçede konu-zinciri, Katalancadaki yapısal ölçütlerle tanımlanamamaktadır. Türkçede sola taşınan birimlerin hep birlikte bir konu-zinciri oluşturduğu varsayılacak olursa, odak alanının solunda yer alan tüm birimlerin bir konu-zinciri içindeki konular olarak görülmesi gerekmektedir. Ancak, Türkçede eklentilerin belirtisiz yeri odağın solu olduğundan, bu konumda bulunan birimlerin tümü Katalancadaki gibi konu olarak kabul edildiğinde, Türkçe konuşurlarının genellikle tek bir konu hakkında değil de, bir konu-zinciri içinde bulunan birden çok konu hakkında konuştuklarını, yani bunun Türkçe için belirtisiz bir görünüm olduğunu söylemek gerekecektir. Bu da, kabul edilebileceği gibi, ne diller arası inceleme, ne söylem, ne de bilişsel işleme gerçekleriyle uyusmaktadır.

Bunların dışında, Türkçede bilgi yapısının açıklanabilmesi için k-odak/s-odak ayrımının yapılması gerektiği ve sözdizimsel ve ezgisel odaklama stratejilerini güdüleyen kullanımsal etkenlerin başka türlü açıklanamayacağı gerçeği, Choi (1996)'nın yaklaşımı ile de desteklenmektedir. Bölüm 1.2.4.'te de belirtildiği gibi, Choi, bilgi yapısını bilgisel bileşenlerin sahip olduğunu belirttiği [\pm Yeni] [\pm Bel] özellikleriyle açıklamaktadır. Choi, kullanımsal işlevli çalkalama olgusunun bilgisel

bileşenlerin sahip olduğu bu özelliklerle açıklanabileceğini belirtmekte, bu bileşenlerin çalkalanmasına ilişkin kimi sınırlılık ve ilkeler belirlemektedir. İlgili bölümde aktarılan bu ilke ve sınırlılıklar, hatırlanacağı gibi, aşağıdaki biçimdeydi:

(228) Temel öğelerinin Çalkalanması:

- a. Temel öğeleri, hem konu hem de eklenti, çalkalanabilir.
- b. Konu, eklentiye göre daha kolay çalkalanır.

(229) Odak öğelerinin Çalkalanması:

- a. Bütünleyici odak (=s-odak) çalkalanamaz.
- b. K-odak çalkalanabilir.

(230) Bilgi Yapısı Sınırlılıkları

- a. YENİ : Bir [-Yeni] öge, bir [+Yeni] ögeden önce gelmelidir.
- b. BEL : Bir [+Bel] öge, bir [-Bel] ögeden önce gelmelidir.

(228)a-b, Türkçede de çok açık bir biçimde görülen bir olguyu, yani konu ve eklenti birimlerinin taşınabileceği gerçeğini içermektedir. (229)a-b ise, sözdizimsel ve ezgisel strateji arasındaki kullanımsal güdülenme farkını açıkça ortaya koymaktadır. (230)'daki kısıtlamalardan da anlaşıldığı gibi, [-Yeni, -Bel] özellikli s-odak, çalkalanmak açısından herhangi bir güdülenmeye sahip olmadığından çalkalanmamaktadır. Buna karşın [+Bel, +Yeni] özellikli k-odak, [+Bel] özelliği nedeniyle çalkalanmak için yeterli güdülenmeye sahiptir. S-odak ve k-odak arasındaki özellik tabanlı bu fark, Türkçedeki iki odaklama stratejisinin yapısal farklılığını açıklamaktadır. Bu bölümde buraya kadar yapılan tartışmanın da gösterdiği gibi, ezgisel strateji ile ilişkili olan s-odak gerçekten de çalkalama ile, yani odaklanacak birimin taşınması ile değil, bu birime odak vurgusunun yerinde atanmasıyla elde edilmektedir. Türkçede belirli bir odak konumunun bulunmadığı gerçeği, Kural (1992) ve Vallduví ve Engdahl (1996)'nın belirlemeleriyle açığa çıkmıştır. Buna karşın, s-

odak/k-odak ayrımı yapılmadıkça, s-odak yorumunun yalnızca odağın yüzey yapıda e-önünde ve eylem üzerinde görüldüğü durumlarda alınabildiği, bunun dışındaki durumlardaysa yalnızca k-odak okumasının söz konusu olabildiği gerçeği yakalanamamaktadır. Oysa, Choi (1996)'da belirlenen çerçeveden bakıldığında bu gerçek açıkça görülebilmektedir. Odağın eylem ya da e-önünde görünen birim tarafından oluşturulmadığı durumlarda bir çalkalama söz konusudur ve (229)'b'de yer alan ilkenin de belirlediği gibi, bu durumdaki odak ancak k-odak olarak açıklanabilir. Dolayısıyla, bu iki ilke, s-odak ve k-odak arasındaki farklılığı, dolayısıyla da Türkçedeki ezgisel ve sözdizimsel stratejilerin yapısal farklılığını açıklamaktadır. Ancak, Choi'nin sonucuyla burada ulaşılan sonuç arasında dikkat edilmesi gereken bir fark bulunmaktadır. Choi'nin çalkalama olgusuyla tümcesel birimlerin çalkalanmasından söz etmesine karşılık, Türkçede ezgisel strateji uygulandığında çalkalananın tümcesel birimler değil, vurgunun kendisidir. Türkçede odaklanan birimlerin (s-odak ya da k-odak) taşınmasını gerektirecek herhangi bir sözdizimsel güdülenme bulunmadığından ve odak özelliği birimlere yerinde atandığından (Kural, 1992), ezgisel stratejide k-odağı oluşturan birimin çalkalandığından söz edemeyiz. Örneğin,

(231) *Ali*₁ [_{OD} *AYŞE'*_{YE2}] [*t*₁ kitabı *t*₂ verdi.]

gibi bir tümcede, odaklanan birim taşınamayacağından, k-odağın önce yerinde odak vurgusunu alıp sonra taşındığı söylenemez. Benzer bir biçimde, bu birimin [+k-odak] gibi bir özellik almak üzere belirli bir konuma taşındığından da, yani Türkçede s-odak konumu olmadığı ama k-odak konumu olduğundan da, yeterli sözdizimsel kanıt bulunmadığı için, söz edilemez. Dolayısıyla, bu noktada söylenebilecek tek şey, k-odağın taşındığı değil, yüzey yapıdaki görünüm açısından, k-odak vurgusunun yer

değiştirdiğidir. Bununla birlikte, s-odak özelliğinin büyük olasılıkla eylem tarafından atanmasına karşılık, k-odak özelliğinin nasıl atandığı konusu açık kalmaktadır.⁶²

Sonuç olarak, bu bölümde ele alınan olgu ve örnekler, s-odak ve k-odağın kullanımsal ve yapısal farklılıklar içerdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bölümde elde edilen bulgular, ayrıca, bu odak türlerinin farklılığına dayalı olarak, s-odağın sözdizimsel, k-odağın da ezgisel strateji ile ilişkili olduğu ve bu nedenle de s-odak/k-odak ayrımı yapılmadıkça Türkçenin odaklamaya ilişkin özelliklerinin ve dolayısıyla da bilgi yapısının açıklanamayacağı sonuçlarını da doğurmaktadır.

3.4. Değerlendirme

Bu bölümde, Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıdaki biçimlenişinin ne şekilde gerçekleştiği araştırılmıştır. Hendriks (1997, 1999), bilgi yapısının yalnızca sözdizimsel ya da yalnızca ezgisel yapılarla gerçekleştirilmediğini, bilgi yapısının dilsel gerçekleşmesinde bütün dillerde bu iki düzlemdeki yapıların ortak pay sahibi olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Türkçede bilgi yapısının görünümüne ilişkin önceki çalışmalarda genellikle bu iki düzlemdeki yapıların ya ayrı ayrı ele alındığı (ör. Aksan, 1995) ya da birlikte ele alınsa da ayrı ayrı yorumlandığı görülmektedir. Bu da özne sıfatlaşması, özne ve nesne bitişmesi, edilgenleştirme ve var oluşsal tümcelerde yer alan tamlama yapıları gibi kimi yapıların yalnızca belirli bilgisel işlevler taşıdığı gibi, bilgi yapısının doğasını tam olarak yansıtmayan kimi sonuçlara ulaşılmasına neden olmuştur. Oysa, olguya Hendriks (1997, 1999) çerçevesinden bakıldığında, bilgi yapısının bu tür 'özel' olduğu düşünülen yapılarda da diğer yapılardan farklı görünüm sergilemediği, bu nedenle Türkçede bilgi yapısının bu çerçeveden incelenmesi gerektiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu bölümde yapılan tartışmalar,

⁶² Yeterli sözdizimsel kanıt bulunmamakla birlikte, bu odağın MB'de (*Mantıksal Biçim* (Logical Form)) atanma olasılığı söz konusu olabilir.

genel anlamda, Hendriks'in iddiasının Türkçe açısından da desteklendiğini göstermektedir.

Bu bölümde, bu görüşe paralel olarak, Türkçede BzSD ve BSD'ye ek olarak BzVD ve BVD'nin de bulunduğu ve sözcük dizilişi ve vurgulamaya ilişkin bu görünümün bilgi yapısı ile ortak olarak ilişkili olduğu görüşü ileri sürülmüş ve ele alınan olgu ve örneklerin bu görüşü desteklediği görülmüştür. Türkçede bilgi yapısına bu çerçeveden bakıldığında, BSD'nin, daha önce iddia edildiği gibi, BVD'yi ilgilendirmediği ve bu ikisinin bilgi yapısı açısından ilişkisini ele alan daha önce belirlenmiş kısıtlamaların fazla katı olduğu, BSD ve BVD'nin bilgi yapısının belirlenmesi açısından bağımsız ve farklı koşullanmalar içerdiği anlaşılmaktadır. Türkçede biri sözdizimsel diğeri de ezgisel olmak üzere iki ayrı odaklama stratejisinin var olması, odaklamadan öncelikli olarak ezgilemenin sorumlu olduğunu göstermekte, bu da sözcük dizilişinin belirtili ya da belirtisiz olmasının bu açıdan önemli olmadığını, BVD'nin her iki stratejide de bulunabileceğini açığa çıkarmaktadır. Ancak, buradan bu ikisinin bilgi yapısının belirlenmesinde ortak olarak işlemediği sonucu çıkmamaktadır. Ezgisel bileşen öncelikli olarak odaklamadan sorumluyken, sözcük dizilişi diğeri bilgisel bileşenlerin kodlanmasından sorumludur ve tümcede tüm bu bilgisel bileşenler bir arada bulunabildiğinden, bir tümcenin bilgi yapısı, ancak bu iki ayrı yapının birlikte işlemesiyle kodlanabilmektedir.

Bu bölümde ulaşılan sonuçlardan bir diğeri de, vurgulama düzeni ve sözcük dizilişi ile ilgili olarak yapılan ayırmaya paralel olarak, Türkçede s-odak/k-odak ayrımı yapılmadıkça odaklama olgusunun tam olarak anlaşılamayacağıdır. Bu iki odak türü farklı odaklama stratejilerine ait olduğundan, bu stratejilerin açıklanabilmesi için bu ayırımın yapılması kaçınılmazdır. Bu ayırımın yapılması, aynı zamanda Türkçede bu iki odaklama stratejisinin farklı kullanımsal güdülenmeler içerdiğini ve aynı zamanda da farklı yapısal özelliklere sahip olduklarını açığa çıkarmakta, böylece Türkçenin aynı anda niçin iki odaklama stratejisini kullandığı da açıklanabilmektedir.

4

Sonuç

Bu çalışmada, bilgi yapısının Türkçedeki biçimlenişi ve dilsel gerçekleşme yolları ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Türkçede bilgi yapısının nasıl bir bölümlenme içerdiği ve sesbilimsel ve sözdizimsel araçların Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıdaki kodlanışına olan katkıları araştırılmıştır.

Bu çalışmada, bilgi yapısının Türkçede öncelikli ve temel olarak bu iki dilsel düzlemde, yani sözdizimsel ve sesbilimsel düzlemlerde kodlandığı ve bunlardan hiçbirinin bilgi yapısının kodlanması doğrultusunda tek başına işlemediği, tersine bu görevi birlikte yerine getirdikleri varsayımı temel alınmış ve bu varsayımın Türkçe için özellikle geçerli olduğu savunulmuştur. Ulaşılan sonuçlar, çalışmaya temel alınan ve Türkçe için öngördüğümüz varsayımları destekleyici niteliktedir. Türkçede bu iki düzlemin birlikte işlediği varsayımı, pek çok tümcesel yapıda ve hatta işlevsel olarak ayrılaştığı düşünülen özne sıfatlaşması, varoluşsal tümcelerdeki tamlama yapıları ve özne/nesne bitişmesi gibi yapılarda bile bilgi yapısının her iki düzlem tarafından ortaklaşa kodlandığı sonucuna ulaşılmasıyla daha ileri bir düzeyde de desteklenmektedir.

Türkçede bilgi yapısının yüzey yapı görünümünü araştırarak önceki çalışmalar, sesbilimsel ve sözdizimsel araçların bilgi yapısı ile olan ilişkisini genellikle bir arada değil, ya bütünüyle birbirinden bağımsız olarak ya da kısmen ilişkilendirerek ele almıştır. Oysa bu çalışma, bunların, tüm bilgisel bileşenlerin yorumlanmasında bir arada işlediğini göstermektedir. Konu, Türkçede öncelikli olarak t-başında bulunmayla belirlenmektedir. Ancak, bu sözdizimsel kısıtlamaya, konuların birincil tümce vurgusu

almaması gerektiği doğrultusundaki sesbilimsel bir kısıtlama da eşlik etmektedir. Dolayısıyla konular, t-başında bulunma zorunluluğuyla sözdizimsel açıdan olumlu olarak ve odak vurgusunu almama zorunluluğuyla da sesbilimsel açıdan olumsuz olarak tanımlanabilmektedir. Durum, eklentiler için de benzerdir. Eklentiler, bir yandan odak alanından dışarı taşınmaları ve t-başında bulunmamaları doğrultusundaki sözdizimsel kısıtlamalara uyarken, diğer yandan da, konular gibi, vurgusuz olma kısıtlamasına uymaktadır. Son bilgisel bileşen olan odak ise, öncelikle sesbilimsel açıdan tanımlanmakta, birincil tümce vurgusu alma zorunluluğu taşımaktadır. Bu, odağın tanımlanması için zorunlu ve yeterli bir koşul olmakla birlikte, bu kısıtlama, odağın vurgulu tümcesel alanda bulunması gerektiği doğrultusundaki sözdizimsel kısıtlama ile de desteklenmektedir. Türkçede vurgulu alan, eylem de dahil olmak üzere tüm e-öncesi alan olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, Türkçede e-arkasında vurgulu birimler bulunamayacağından, bir birimin odaklanabilmesi için ön koşul, bu vurgulu alandaki konumlardan birinde bulunmaktır. Ayrıca, sözdizimsel odaklama stratejisi açısından, odaklanacak birimin odak vurgusu alması yalnızca zorunlu bir koşul oluşturmaktadır; bu, sözdizimsel strateji ile odaklanacak bir birimin odak yorumu alması için yeterli değildir. Bu birimin ayrıca yüzey yapıda e-önünde görünmesi, yani eylemle arasında başka bir birimin bulunmaması, bir başka deyişle, eğer varsa eylemle odaklanacak birim arasındaki diğer birimlerin bu alandan dışarı taşınması da gerekmektedir. Dolayısıyla, sözdizimsel odaklama stratejisi ile odaklanacak bir birim için zorunlu ve yeterli koşullar, sırasıyla sesbilimsel ve sözdizimsel olarak belirlenmektedir.

Sesbilimsel ve sözdizimsel düzlemlerin Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıdaki gerçekleşmesiyle olan yakın ve ortak ilişkisi, bilgi yapısının kodlanması amacıyla bu düzlemler tarafından kullanılan temel araçların da ayrıntılı olarak incelenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda, temel araçlar olarak, sözdizimsel düzlem tarafından sözcük dizilişi, sesbilimsel düzlem tarafındansa ezgileme kullanılmaktadır. Çalışmamızda, bilgisel bileşenlerin tanımlanabilmesi için bilgi yapısının

belirtili/belirtisiz görünümüleri olduğu varsayılmış, buradan yola çıkarak da, belirtili/belirtisiz sözcük dizilişine (BSD/BzSD) ek olarak, Türkçede belirtili/belirtisiz bir vurgulama düzeninin (BVD/BzVD) de bulunduğu görüşü temel alınmıştır. Benimsenen temel varsayım doğrultusunda bilgi yapısı tek başına sözdizimsel ya da sesbilimsel olarak kodlanmadığından, bilgisel bileşenlerin belirtisiz görünümünün belirlenmesinde de hem sözcük dizilişinin hem de vurgulama düzeninin belirtisiz görünümüleri birlikte ele alınmıştır. Buna göre, öznelerin belirtisiz konuları oluşturduğu, odakların belirtisiz olarak eylem ya da yüzey yapıda e-önünde görünen birim tarafından oluşturulduğu, konu-odak arasındaki alanda da belirtisiz olarak eklentilerin kodlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Türkçede t-başı konumunun belirtisiz olarak öznelere ait olması ve belirtisiz vurgulama düzeninin de birincil tümce vurgusunun e-önündeki birim ya da eylem üzerinde olmasını gerektirmesi gibi, Türkçe verinin gözlemlenebilen gerçekleriyle desteklenmektedir. Gözlemlenebilen bu olgular, dolaylı olarak, eklentilerin belirtisiz konumu ile ilgili saptamalarımızı da desteklemektedir.

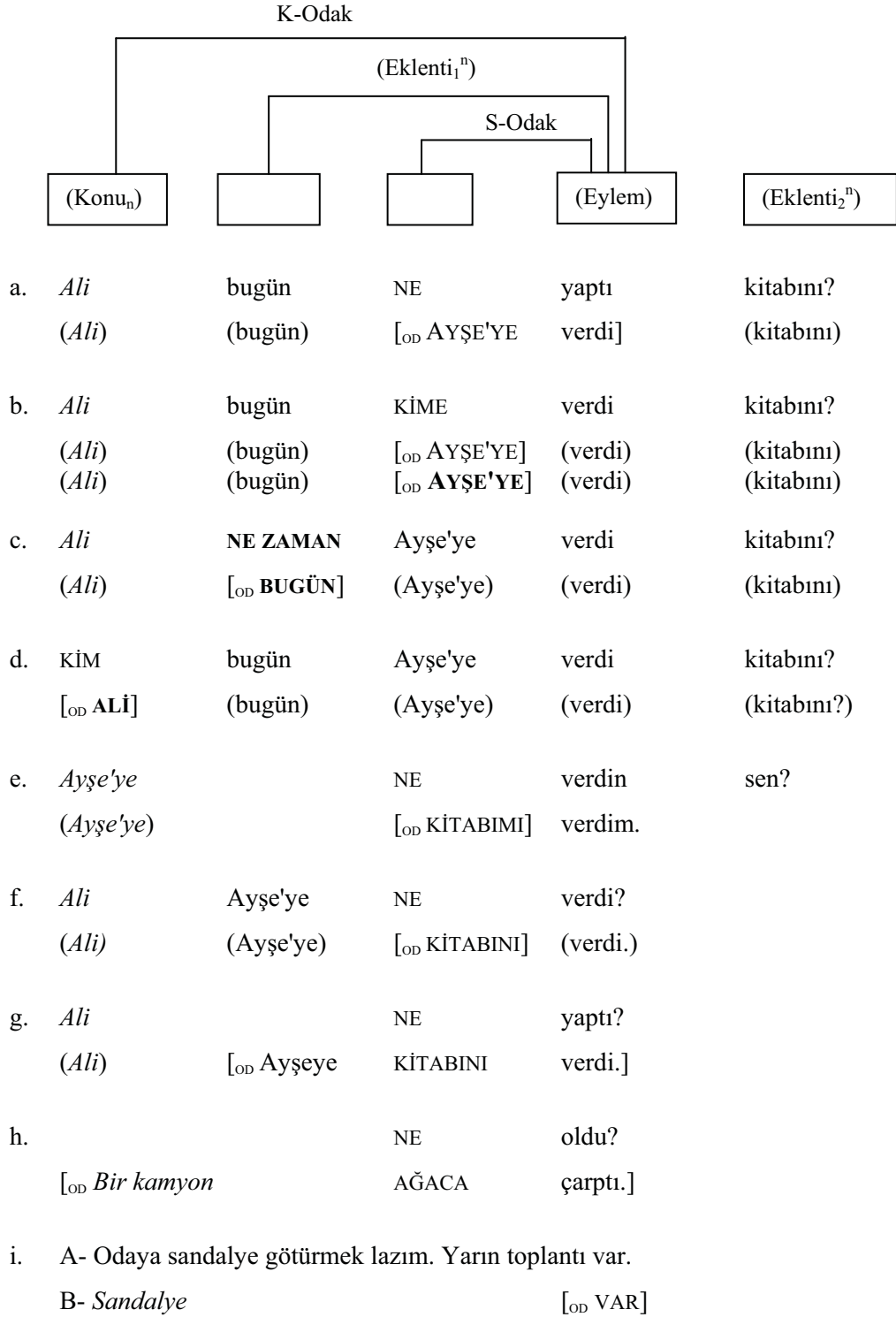
Bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de, sözcük dizilişi ile vurgulama düzeni arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığıdır. Yani, BVD, BSD'den bağımsız olarak uygulanabilmektedir. Örneğin, bir birim t-başına, ya da kendi konumundan e-öncesindeki başka bir konuma taşınsa da, bu taşımının kullanımsal amacı ne olursa olsun, BVD aracılığıyla odaklanabilmektedir. Bu durum, sözcük dizilişi ve vurgulama düzeninin bağımsız koşullanmalara uyduğunu sezdirmektedir. Bununla birlikte, çalışmamızın sınırlılıkları doğrultusunda bu koşulların neler olabileceği konusuna eğilinmemiş, bu ikisi arasındaki olası ilişkilerin incelenmesi, sonraki çalışmalara bırakılmıştır.

Bu çalışmanın temel varsayımlarından bir diğeri de, k-odak/s-odak ayrımı yapılmadıkça, Türkçede genel olarak bilgi yapısının, daha özel olarak da odaklama olgusunun açıklanamayacağıdır. Bu varsayım, bilgi yapısının sözdizimsel ve sesbilimsel bileşenler tarafından ortak olarak kodlandığı ve Türkçede sözcük dizilişi ve

vurgulama düzeninin her ikisinin de belirtili ve belirtisiz görünümünün olduğu doğrultusundaki diğer varsayımlardan güdülenmektedir. Bu varsayım, Türkçede iki odaklama stratejisinin de bulunduğu ve sözdizimsel stratejinin s-odağı, ezgisel stratejinin de k-odağı kodlamak doğrultusunda işlediği sonuçlarına ulaşılmasıyla doğrulanmıştır. Böylece bu, Türkçede iki stratejinin aynı andaki varlığını da açıklamış, bu stratejilerin s-odak ve k-odağı kodlamak doğrultusunda farklı kullanımsal güdülenmeler içerdiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda, bu odaklama stratejilerinin yapısal olarak da farklılıklar içerdiği gözlemlenmiştir. Buna göre, sözdizimsel strateji, odak alanında bulunmayan birimlerin bu alandan dışarı taşınmasını ve böylece odaklanacak birimle eylemin yüzey yapıda yan yana görünmesini, bir başka deyişle odakla eylem arasında başka bir birimin bulunmamasını gerektirmektedir. Ezgisel stratejide ise böyle bir yapısal koşullanma bulunmamakta, odak, sözcük dizilişi nasıl olursa olsun, odak vurgusunun ilgili birimin üzerine kaydırılmasıyla kodlanabilmektedir.

Bölüm 2'de, Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıdaki düzenlenişinin aşağıdaki şemada gösterildiği biçimde olduğu öne sürülmüştü. Buraya kadar aktarılanlar, bu varsayımı doğrulamaktadır. Aşağıda, bu şemaya ek olarak, kimi örnekler de sunulmaktadır:

(1)

Yukarıda yer alan şema, Türkçede bilgi yapısının biçimlenişine ilişkin olarak sözcük dizilişi ve vurgulamayı öne çıkarmakta, daha önce de değinildiği gibi, bunların

Türkçede bilgi yapısının yüzey yapıdaki kodlanması açısından öncelikli ve temel araçlar olduğu varsayımını içermektedir. Dikkat edileceği gibi, şemada AÖ'lerin anlamsal özelliklerine ilişkin herhangi bir etken yer almamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada, Türkçede bilgi yapısının AÖ anlambilimi ile doğrudan ve zorunlu bir ilişki içinde olmadığı, bir başka deyişle AÖ'lerin anlamsal özelliklerinin bilgi yapısının biçimlenişinde zorunlu olarak yer almadığı da varsayılmıştır. T-başı ve e-arkasında, yani, sırasıyla, zorunlu olarak konu ve eklenti yorumu yükleyen konumlarda belirsiz, özgül olmayan, gönderim-dışı birimlerin de bulunabilmesi ve bunların da, buldukları konum gereği, diğer birimler gibi konu ve eklenti yorumlarını alabilmesi, bu varsayımımızı destekleyici sonuçlar arasındadır. Böylece, Türkçe veri, konu ile belirlilik arasındaki ilişkinin yalnızca yeterli olmadığını değil, aynı zamanda zorunlu da olmadığını göstermiştir.

Son olarak, buraya kadar aktarılan bulguların da açıkça gösterdiği gibi, çalışmamızın temel varsayımlarından biri olan Türkçede bilgi yapısının Vallduví (1992)'de önerilen üçlü bilgi yapısı modeli ile açıklanabileceği doğrultusundaki görüş de desteklenmiştir.

5

Tartışma

Bu çalışmada bilgi yapısına ilişkin sorunların tümü, doğal olarak, ele alınamamıştır. Geride araştırılması gereken daha pek çok sorun bulunmaktadır. Bu bölümde, bu sorunlardan çalışmamın temel bulgularının ortaya çıkardığı ve sonraki çalışmaları güdüleyici niteliklerinin yüksek olduğunu düşündüklerim aşağıda kısaca aktarılacaktır.

Öncelikle, bilgi yapısının dilsel kodlanmasıyla bağlamsal koşullanmalar arasındaki ilişkinin boyutlarının daha geniş bir biçimde incelenmesi gerektiği açığa çıkmaktadır. Bu sorun özellikle tüm-odak tümceleri ilgilendirmektedir. Tüm-odak tümcelerin konu içermediği, içeriklerindeki bilginin öncelikle geçici bir adrese alınıp daha sonra bu bilginin ilgili söylem göndergelerinin adreslerine dağıtıldığı söylenmiştir (Vallduví, 1992). Oysa, tüm-odak tümcelerindeki bilginin işlenmesiyle ilgili sürecin bu biçimde işleyip işlemediğini sorgulamayı gerektiren kimi görünümeler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve en belirgini, bu tümcelerin konularının da diğer konularla aynı yapısal özellikleri ve aynı 'hakkındalık' sezgisini paylaşmasıdır. Örneğin, (1)a-b'nin t-başındaki birimleri hem yapısal hem de sezgisel olarak bütünüyle aynı özelliklere sahiptir. Buna karşın, *patron* AÖ'sünün (a)'da konu olduğu, (b)'de ise olmadığı söylenmektedir:

- (1) a. Patron kimi çağırıldı?
Patron [SENİ]_{OD} çağırıldı.

b. Ne oldu?

[Patron SENİ çağırıldı]_{od}.

Bu durumda, bu AÖ'nün yukarıdaki bağlamların her ikisinde de bütünüyle aynı özellikleri taşıması nasıl açıklanacaktır? Bunların bu bağlamlardan birinde konu olduğunu, diğerindeyse olmadığını ileri sürmek, özellikle, Vallduví (1992)'nin bilgi yapısının bütün dillerde yapısal olarak kodlandığı doğrultusundaki kendi görüşü ile tutarsızlık sergilemektedir. Bu durum, şu olasılıkları gündeme getirmektedir. i) bilgi yapısı, en azından konular, yapısal olarak kodlanmamaktadır; ii) tümcenin bilgi yapısını belirlemeye yönelik olarak kullanılan soru-yanıt bağlamı yöntemi yanlış sonuçlar doğurmaktadır; iii) tüm-odak tümceler, geçici bir adreste de olsa, içerdikleri bilginin diğer adreslere dağıtılmasından önce, diğer tümceler gibi işlenmektedir; iv) bilgi yapısının tümcesel ve söylemsel görünüşleri birbirinden farklıdır ve bunların ayrılması gerekir.

Yukarıda sıralanan olası görüşlerden ilki, konuların pek çok dilde sistematik bir biçimde yapısal olarak kodlandığı bilindiğinden, diller arası açıdan kabul edilemez. İkinci olasılık, kullanılan yöntemin diğer bilgisel bileşenlerin saptanması açısından sorunlu olmaması nedeniyle, söz konusu edilemez gibi görünmektedir. Bununla birlikte, konuların saptanmasında yukarıda tartışılan türden sorunlar doğurması nedeniyle, ilgili yöntemin gözden geçirilmesi de gerekebilir. (iii) ve (iv) ise, kanımca sorunun özünü daha iyi yakalamaktadır ve bu nedenle bu olasılıklar kolayca göz ardı edilemeyecek niteliktedir.

Hatırlanacağı gibi, bölüm 2'de üçüncü olasılığı göz önünde bulunduran bir sonuca ulaşılmış, belirsiz ve gönderim-dışı AÖ'lerin, genellikle tüm-odak tümcelerde bulunmalarına karşın, içinde buldukları tümcenin konusu gibi davrandıkları, dolayısıyla tümcenin içerdiği bilginin ilgili adreslere dağıtımından önce, olağan konular gibi, tümcenin belirli bir konu 'hakkında' yorumlanabilmesini sağladıkları belirtilmişti. Bu durum, yalnızca belirsiz AÖ'ler için değil, (1)b'deki gibi belirli AÖ'ler

için de geçerlidir. Soruna bu türden bir yaklaşım, bu tür tümcelerdeki t-başı öğelerinin diğer tümcelerdekilerle aynı yapısal özellikleri paylaşmaları ve aynı 'hakkındalık' sezgisini taşımaları nedeniyle, kanımca, tümcenin bilgi yapısındaki işlemlenmesinin daha tutarlı bir biçimde ele alınabilmesini sağlayacaktır.

Dördüncü olasılık da, üçüncüsü ile yakından ilişkilidir ve aynı zamanda bunun bir karşı-seçeneği olarak da düşünülebilir. Bu doğrultudaki genel kanım, tüm-odak tümcelerinin yapısal ve söylemsel olarak ikiye ayrılabilmesidir. Buna göre, yalnızca odak bileşeninden oluşan tümceler yapısal tüm-odak tümceleri, (1)'b'deki gibi söylemsel etkenler nedeniyle tüm-odak yorumu alan tümceler ise söylemsel tüm-odak tümceleri oluşturacaktır. Bu yaklaşım, kullanımbilimin tümce ve söylem düzlemlerindeki diğer görünümüleriyle de uyumsuz olmayacaktır. Tüm-odak tümcelerinin bu iki görünümüyle ilgili bu sorun, söylem göndergelerinin bilgi yapısı ile ilişkili olup olmadıkları sorununa benzemektedir. Söylem göndergelerinin bilgi değerlerinin bilgi yapısı ile doğrudan ilişkili olmadığı, dolayısıyla bunların bilgi değerleri ile ilgili çalışmanın söylemsel kullanımbilime, bilgi yapısı çalışmasının ise tümcesel kullanımbilime ait olduğu sayılısı kabul edildiğinde, tüm-odak tümcelerinin bu iki ayrı görünümünün de kullanımbilimin bu farklı alanlarını ilgilendirdiği söylenebilir. Buna göre, yapısal tüm-odak tümceler tümcesel kullanımbilimin, söylemsel tüm-odak tümceler ise söylemsel kullanımbilimin inceleme alanında kalmaktadır.

Yukarıdaki öneriler kabul edilse de edilmese de, kısaca açıklamaya çalıştığım sorun geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla, bilgi yapısı çalışmalarının yukarıda belirtildiği gibi daha tutarlı bir çizgiye oturtulabilmesi için, bu sorunların daha ayrıntılı olarak çalışılması gerekmektedir.

Genel olarak bilgi yapısının kuramsal açıdan ele alınışını ilgilendiren bu sorundan başka, Türkçeye yönelik olarak üzerinde durulması gerektiğini düşündüğüm sorunlar da vardır. Bunlardan ilki, BSD ve BVD arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bölüm 3'te, vurgulama düzeni ve sözcük dizilişi arasında bugüne değin ortaya koyulduğu biçimiyle doğrudan bir ilişki olmadığı, Türkçede sözdizimsel odaklama stratejisine ek

olarak ezgisel odaklama stratejisinin de kullanılmasının bu gözlemi desteklediği sonucuna ulaşılmıştı. Yani, aynı tümce içinde iki ayrı birimin iki ayrı kullanımsal amaçla işlenmesinin olası olduğu, örneğin, bir birimin t-başına taşınmasına karşın odaklanmasının ya da e-önünde görünmesine karşın odaklanmamasının söz konusu olabileceği belirtilmişti. Bu gözlem, vurgulama düzeni ile sözcük dizilişi arasındaki ilişkinin Bölüm 3.1.1'de aktarılan daha önce belirlenmiş kısıtlamalarla açıklanamayacağını göstermektedir. Bununla birlikte, buradan, bu ikisi arasında kesin olarak hiçbir ilişki bulunmadığı sonucu çıkmamaktadır. Bir birimin odaklanabilmesi için sözdizimsel stratejinin kullanılarak diğer birimlerin odak alanı dışına taşınmasına karşın, bu birimin değil de taşınan birimlerden birinin odaklanması, gerçekten de üzerinde düşünülmesi gereken ilginç bir görünüm sunmaktadır. Bu doğrultuda değerlendirilmesi gereken olasılıklardan biri olarak, sözcük dizilişinin sözdizimsel stratejide kullanımsal etkenlere çok daha duyarlı olmasına karşılık, ezgisel strateji uygulandığında daha çok yapısal etkenlerle ilişkili olmasının söz konusu olabileceğini düşünüyorum. Yine de, bu ikisi arasındaki ilişkinin tam olarak saptanabilmesi için, Türkçenin bu açıdan çok daha kapsamlı bir biçimde incelenmesinin gerekli olduğu açıktır.

Üzerinde düşünülmesi gereken sorunlardan biri de, Türkçede konuların yapısal kodlanmasıyla ilgilidir. Bu çalışma, konuların t-başına taşıma, ya da t-başında bulunma ile kodlandığını, yani bu birimlerin daha çok sözdizimsel olarak kodlandığını açığa çıkarmıştır. Bununla birlikte, yapılan pek çok çalışmada konuların ezgisel olarak da belirlendiği, odak vurgusunun yanında ikincil bir vurgu olan konu vurgusunun da konuyu diğer birimlerden ayıran yapısal bir araç olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır (ör. Vallduví, 1992; Büring, 1997 vb.). Benzer bir düşünce Türkçe için de ileri sürülmüştür. Kılıçaslan (1994), Türkçede konuların t-başında bulunmalarının yanı sıra, İngilizce ya da diğer dillerdeki gibi konusal özelliklerini ayırdeden ve *yükselen ton* (rising tone) biçiminde tanımlanabilecek bir *perde vurgusu* (pitch accent) aldığını, ayrıca pek çok durumda da bir seçimlik *durak* (pause) ile diğer birimlerden ayrıldığını

belirtmektedir. Aynı görüş Vallduví ve Engdahl (1996)'da da dile getirilmekte ve Türkçede t-başındaki birimlerin konu yorumu alabilmesi için aynı zamanda bu vurguyu da yüklenmeleri gerektiği, bu vurguyu yüklenmeyen t-başındaki temel birimlerinin eklenti olarak yorumlandığı görüşü ileri sürülmektedir. Ancak, Türkçede konuların özel bir vurgu aldığı iddiası, tam olarak araştırılmış değildir. Ek'te sunulan sesyazar kayıtları, en azından alınan örneklem kapsamında, t-başındaki birimlerin perde yüksekliğinin odak öncesindeki diğer birimlerinkinden anlamlı bir biçimde farklılık içermediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, perde yüksekliği etkeninin, tek başına, konuları diğer birimlerden ayırmak üzere kullanılabilmesi olası görünmemektedir. Ayrıca, bölüm 3'te de belirtildiği gibi, Türkçede t-başındaki birimlerin eklenti olarak yorumlanabileceği bir bağlam da bulunmamaktadır. Eğer, t-başındaki birimlerin yalnızca bu konumda bulunmayla, yani yalnızca sözdizimsel olarak, belirlendikleri kabul edilirse, bunlarla eklentileri ayıracak başka bir yapısal araç olmayacağından, bu konumdaki birimlerin niçin eklenti olarak yorumlanamadığı da açıklanabilir. Tüm bunlara karşın, daha çok verinin incelenmesi gerekliliği nedeniyle, ne yukarıdaki görüşler Türkçede 'kesinlikle' konu vurgusu olmadığı anlamına gelmekte ne de bu görüş kesin bir iddia olarak ortaya atılmaktadır. Burada vurgulanmak istenen, daha çok, böyle bir vurgunun Türkçedeki varlığından kesin olarak söz etmeden önce, bu doğrultuda perde yüksekliği dışındaki etkenlerin de (örneğin ton, ezgileme, vurgu türü vb.) göz önünde bulundurulduğu daha kapsamlı çalışmaların yapılması ve belki de bu vurgunun Türkçede bulunmadığı ya da seçimlik olduğu gibi olasılıkların da göz önünde bulundurulması gerektiğidir.

Türkçede bilgi yapısının dilsel gerçekleşmesine ilişkin olarak bu çalışmada elde edilen bulgular, bilgi yapısının sözdizimsel ve ezgisel olarak temel (ve belki de 'basit' diyebileceğimiz) bir kalıp çerçevesinde hareket ettiğini ve yapısal ve anlamsal olarak birbirinden önemli farklılıklar içeren, örneğin, özne sıfatlaşması, özne/nesne bitişmesi, varoluşsal tümcelerde yer alan tamlama yapıları gibi yapılarda bile bu çerçevede işlediğini ortaya çıkarmıştır. Bu, karmaşık ve varoluşsal tümceler için de geçerli

görülmektedir. Örneğin, (2)-(3) karmaşık, (4)-(5) ise varoluşsal tümcelerde bilgi yapısının belirtili/belirtisiz diziliş de dahil olmak üzere her açıdan diğer tümcelerdeki ilkelere göre kodlandığını göstermektedir:

- (2) a. *Yusuf*[Saliha'nın eve gittiğini] [_{OD} DUYDU].
b. *Yusuf*[_{OD} Saliha'nın EVE gittiğini] duydu.
c. *Yusuf*[Saliha'nın [_{OD} EVE] gittiğini] duydu.
d. *Yusuf*[Saliha'nın eve [_{OD} GİTTİĞİNİ] duydu.
e. *Yusuf*[[_{OD} SALİHA'NİN] eve gittiğini] duydu.
f. [_{OD} YUSUF] [Saliha'nın eve gittiğini] duydu.
g. [*Saliha'nın eve gittiğini*] [_{OD} YUSUF] duydu.
h. *Saliha'nın*₁ *Yusuf* [t₁ [_{OD} EVE] gittiğini] duydu.
. . .
- (3) a. *Yusuf*[eve Saliha'nın gittiğini] [_{OD} DUYDU].
b. *Yusuf*[[_{OD} eve [_{OD} SALİHA'NİN]] gittiğini] duydu.
c. *Yusuf*[[_{OD} EVE] Saliha'nın gittiğini] duydu.
d. [_{OD} YUSUF] [eve Saliha'nın gittiğini] duydu.
. . .
- (4) a. *Odada* [_{OD} BİR KEDI] var.
b. *Odada* bir kedi [_{OD} VAR].
c. *Bir kedi* [_{OD} VAR] odada.
- (5) a. *Saat beşte* [_{OD} köye [_{OD} DOLMUŞ]] var.
b. *Saat beşte* köye dolmuş [_{OD} VAR].
c. *Saat beşte* [_{OD} KÖYE] dolmuş var.
d. [_{OD} SAAT BEŞTE] köye dolmuş var.

- e. *Saat beşte köye* [_{OD} VAR] dolmuş.
- f. *Köye dolmuş* [_{OD} SAAT BEŞTE] var.
- g. *Köye* [_{OD} DOLMUŞ] saat beşte var.
- h. [_{OD} KÖYE] dolmuş saat beşte var.
- .
- .
- .

O halde, karmaşık ve varoluşsal tümceler de dahil olmak üzere, bilgi yapısının bütün tümcelerde aynı ilkeler çerçevesinde kodlandığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, Türkçedeki bütün görünümlerin 'kesin' bir betimlenmesini yapmak buradaki amaçlarımız içinde bulunmadığından, yukarıda örneklenen türden yapıların bütün görünümleri bu çalışmada ele alınmamıştır. Bu nedenle, bu türden yapıların daha ayrıntılı olarak sorgulanması gerekmektedir. Bu açıdan, özellikle, içtümce-anatümce etkileşimi nedeniyle oldukça zengin görünümler sunan karmaşık tümcelerin incelenmesi oldukça ilginç sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilecektir.

Kaynaklar

- AKSAN, Yeşim (1995), *Functional Universals and Some Aspects of Sentence Topic in Turkish*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- BROWN, Gillian ve George YULE (1983), *Discourse Analysis*, Cambridge Üniversitesi yayını, Cambridge.
- BUTT, Miriam ve Tracy Holloway KING (1996), "Structural Topic and Focus Without Movement": *Proceedings of the First LFG Conference*, (der.) Miriam Butt ve Tracy Holloway King, Rank Xerox, Grenoble.
- BÜRİNG, Daniel(1997), *The Meaning of Topic and Focus: the 59th Street Bridge Accent*, Routledge.
- _____ (1998), "Focus and Topic in a Complex Model of Discourse", basılmamış metin, Cologne Üniversitesi.
- CHAFE, W. L. (1976), "Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View": *Subject and Topic*, (der.) Charles N. Li, Academic Press, s: 25-55.
- _____ (1987), "Cognitive Constraints on Information Flow": *Coherence and Grounding in Discourse*, (der.) R. Tomlin, John Benjamins, s: 21-51.
- CHOI, Hye-Won (1996), *Optimizing Structure in Context: Scrambling and Information Structure*, Basılmamış Doktora Tezi, Stanford Üniversitesi.

_____ (1997), "Information Structure, Phrase Structure, and Their Interface", *Proceedings of LFG97 Conference*, (der.) Miriam Butt ve T.H.King, CSLI Publications.

CHOMSKY, Noam (1965), *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, MIT.

_____ (1971), "Deep Structure, Surface Structure, and Semantic Interpretation": *Semantics*, (der.) D. Steinberg ve L. Jakobovits, Cambridge Üniversitesi yay., s: 183-216.

DEDE, Müşerref (1986), "Definiteness and Refereentiality in Turkish Verbal Sentences": *Studies in Turkish Linguistics*, (der.) D. Slobin ve K. Zimmer, John Benjamins, Amsterdam, s: 147-165.

DEKKER, Paul ve Herman HENDRIKS (1994), "Files in Focus: comments on Enric Vallduvi: 'The Dynamics of Information Packaging'": *Integrating Information Structure into Constraint-based and Categorical Approaches*, ESPRIT Basic Research Project 6852, Dynamic Interpretation of Natural Language, DYANA-2, (der.) Elisabet Engdahl, Institute of Language, Logic and Computation, University of Amsterdam, s: 29-38.

DEMİRCAN, Ömer (1996a), *Türkçenin Sözdizimi*, Der Yayınları, İstanbul.

_____ (1996b), "The Rules of Inversion in Turkish": *Current Issues in Turkish Linguistics, Proceedings of the Fifth International Conference on Turkish Linguistics*, cilt 1, (der.) Bengisu Rona, Hitit Yayınevi, s: 33-47.

DIK, Simon (1989), *The Theory of Functional Grammar*, Foris, Dordrecht.

DİJK, T. A. van (1981), *Studies in the Pragmatics of Discourse*, Mouton Publishers, The Hauge.

ENÇ, Mürvet (1986), "Topic Switching and Pronominal Subjects in Turkish": *Studies in Turkish Linguistics*, (der.) Dan I. Slobin ve K. Zimmer, Amsterdam, s: 195-208.

ERGUVANLI, Eser (1984), *The Function of Word Order in Turkish Grammar*, University of California Publication in Linguistics, cilt. 106, California Üniversitesi yayını, Berkeley, Los Angeles.

ERKÜ, Feride (1983), *Discourse Pragmatics and Word Order in Turkish*, Minnesota Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi.

_____ (1984), "Discourse Pragmatics and Syntactic Description in Turkish": Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, (der.) A.Aksu Koç ve E. Erguvanlı Taylan, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

ERTESCHIK-SHIR, Nomi ve Shalom LAPPIN (1983), "Under Stress: a functional explanation of English sentence stress", *Journal of Linguistics*, 19, s: 419-453.

GIVÓN, Talmy (1983), *Topic Continuity in Discourse*, John Benjamins.

_____ (1992), "The Grammar of Referential Coherence as Mental Processing Instructions", *Linguistics*, 30, s: 5-55.

GÖKSEL, Aslı ve Sumru ÖZSOY (1998), "Is There a Focus Position in Turkish?", Basılmamış bildiri metni, IX. Uluslararası Dilbilim Konferansı, Oxford Üniversitesi.

GUNDEL, Jeanette K. (1977), *Role of Topic and Comment in Linguistic Theory*, Indiana University Linguistics Club.

_____ (1985), "'Shared Knowledge' and Topicality", *Journal of Pragmatics*, 9, s: 83-107.

- _____ (1988), "Universals of Topic-Comment Structure": *Studies in Syntactic Typology*, (der.) M.Hammond, E.Moravcsik, J.Wirth, John Benjamins, s: 209-239.
- HAIČOVÁ, Eva** (1983), "Topic and Focus", *Theoretical Linguistics*, 10, 2:3, s: 268-276.
- _____ (1993), *Issues of Sentence Structure and Discourse Patterns*, Theoretical and Computational Linguistics, vol. 2, (der.) P. Sgall, Charles Üniversitesi yayını, Prag.
- _____ (1994), "Topic/Focus and Related Research" : *The Prague School of Structural and Functional Linguistics*, (der.) Philip A. Luelsdorff, LLSEE, seri no:41, Benjamins, Amsterdam, s: 245-275.
- _____ ve Petr SGALL (1988), "Topic and Focus of a Sentence and the Patterning of a Text": *Text and Discourse Constitution: empirical aspects, theoretical approaches*, (der.) J.S.Petőfi, de Gruyter, Berlin, s: 70-95.
- HALLIDAY, M.A.K. (1967), "Notes on Transitivity and Theme in English. Part 2.", *Journal of Language*, 3, s: 199-244.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1994), *Felsefe Sözlüğü*, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HEIM, Irene (1983), "File Change Semantics and the Familiarity Theory of Definiteness": *Meaning, Use and Interpretation of Language*, (der.) R. Bäuerle ve diğ., de Gruyter, Berlin/New York, s: 164-189.
- HENDRIKS, Herman (1996), "Links without Locations, Information Packaging: from cards to boxes": *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory VI*, (der.) T. Galloway ve J. Spence, Cornell Üniversitesi.

_____ (1999), "Grammar and Interpretation of Information Structure", basılmamış ders notu, XI. European Summer School in Language, Logic and Information, Utrecht University.

_____ (1997), "The Logic of Tune: A Proof-Theoretic Analysis of Intonation": *Logical Aspects of Computational Linguistics LACL97*, (der.) A. Lecomte, LNCS-LNAI Series, Springer Verlag, New York, s: 133-160.

HOFFMAN, Beryl (1995), *The Computational Analysis of the Syntax and Interpretation of "Free" Word Order in Turkish*, Basılmamış Doktora Tezi, Pennsylvania Üniversitesi.

İŞSEVER, S. VE S. ŞENER (2000), "The [ne...ne] Phrase in Turkish: some observations on its information structure and Syntax", Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenen FOCUS Çalıştay'ında sunulan bildiri metni.

JACKENDOFF, R. (1972), *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT yay., Cambridge.

KEENAN, Edward L. (1976), "Towards a Universal Definition of 'Subject' ": *Subject and Topic*, (der.) Charles N. Li, Academic Press, s: 303-333.

KEENAN, E. O. & Bambi B. SCHIEFFELIN (1976), "Topic as a Discourse Notion: a study of topic in the conversations of children and adults": *Subject and Topic*, (der.) Charles N. Li, Academic Press, s: 335-384.

KENNELLY, Sarah (1997), "The Presentational Focus Position of Nonspecific Objects in Turkish", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, (der.) K.İmer ve N.E.Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, s: 25-36.

KILIÇASLAN, Yılmaz (1994), *Information Packaging in Turkish*, Edinburgh Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- _____ (1995), "Definiteness and Referentiality", basılmamış metin, Edinburgh Üniversitesi.
- _____ (1999), "The Structuring of Focus in Turkish", Cognitive Science Collogium Series, sunum.
- KIRKPATRICK, Andy (1996), "Topic-Comment or Modifier-Modified?: information structure in modern standard Chinese", *Studies in Language*, 20:1, s: 93-113.
- KISS, Katalin É. (1981), "Structural Relations in Hungarian, a "Free" Word Order Language", *Linguistic Inquiry*, 12(2), s: 185-213.
- _____ (1998), "Identificational Focus versus Information Focus", *Language*, 74/2, s: 245-273.
- KOMAGATA, Nobo (1999), *A Computational Analysis of Information Structure Using Paralel Expository Texts in English and Japanes*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Pennsylvania. (IRCS Report 99-07)
- KORNFILT, J. (1997), *Turkish*, Routledge.
- KUNO, Susumu (1972), "Functional Sentence Perspective", *Linguistic Inquiry*, 3, s: 269-320.
- KUPPEVELT, Jan van (1994), "Topic and Comment": *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, vol. 9, (der.) R.E.Asher, Oxford Üniversitesi yayını, Oxford, s: 4629-4633.
- KURAL, Murat (1992), *Properties of Scrambling in Turkish*, basılmamış metin, taslak 1, UCLA.

- KURIBAYASHI, Yuu (1990a), "Sözdizimsel Sözcük Birleşmesi", *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, (der.) S. Özsoy ve H. Sebüktekin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s: 41-47.
- _____ (1990b), "Syntactic Compoundings in Turkish", *Dilbilim Araştırmaları*, (der.) G. Durmuşoğlu, K. İmer, A. Kocaman, S. Özsoy, Hitit Yayıncılık, Ankara, s: 41-49.
- LAMBRECHT, Knud (1994), *Information Structure and Sentence Form: topic, focus and the mental representations of discourse referents*, Cambridge Studies in Linguistics 71, Cambridge Üniversitesi yayını, Cambridge.
- LEWIS, G. L. (1967), *Turkish Grammar*, Oxford Üniversitesi yayını, Oxford.
- LI, Charles N. & Sandra A. THOMPSON (1976), "Subject and Topic: a new typology of language": *Subject and Topic*, (der.) Charles N. Li, Academic Press, s: 457-489.
- LÖTSCHER, Andreas (1992), "The Pragmatics of Nonreferential Topics in German (and other languages)", *Linguistics*, 30, s:123-145.
- NILSSON, Brigit (1984), "Object Incorporation in Turkish", *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*, (der.) S. Özsoy ve H. Sebüktekin, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s: 113-127.
- PORTNER, P. ve K. YABUSHITA (1998), "The Semantics and Pragmatics of Topic Phrases", *Linguistics and Philosophy*, 21.2, s: 117-157.
- PRINCE, Ellen F. (1981a), "Topicalization, Focus-Movement and Yiddish-Movement: a pragmatic differentiation", *BLS* 7, s: 249-64

- _____ (1981b), "Toward a Taxonomy of Given/New Information": *Radical Pragmatics*, (der.) P. Cole, Academic Press, New York, s: 223-255.
- _____ (1985), "Fancy Syntax and 'Shared Knowledge'", *Journal of Pragmatics*, 9, s: 65-81.
- _____ (1986), "On the Syntactic Marking of Presupposed Open Presuppositions": *Papers from the Parasession on Pragmatics and Grammatical Theory*, 22nd Regional Meeting, Chicago Linguistic Society, (der.) Farley, A., Farley, P., and McCullough, K.-E., pp. 208-22.
- _____ (1988), "Information status": *International Encyclopedia of Linguistics*, (der.) W. Bright, Oxford Üniversitesi yayını.
- _____ (1992), "The ZPG letter: subjects, definiteness, and information-status": *Discourse description: diverse analyses of a fund raising text*, (der.) S. Thompson, ve W. Mann, Philadelphia/Amsterdam: John Benjamins B.V., s: 295-325.
- _____ ve Gregory WARD (1991), "On the Topicalization of Indefinite NPs", *Journal of Pragmatics*, 15: 8, s: 167-78.
- REINHART**, Tanya (1982), "Pragmatics and Linguistics: an analysis of sentence topics", *Philosophica*, 27, s: 53-94.
- RUHI**, Şükriye (1992), "Yazılı Metin Oluşturmada Devrik Tümçenin İşlevi Üzerine Bir Gözlem", *Dilbilim Araştırmaları*, (der.) G. Durmuşoğlu, K. İmer, A. Kocaman, S. Özsoy, Hitit Yayıncılık, Ankara, s:52-58.
- _____ (1994), "Observations on the Function of Post-Predicate Elements in Written Text Processing", *Journal of Turkology*, 2(2), s: 204-223.

- SCHIFFRIN, Deborah (1992), "Conditionals as Topics in Discourse", *Linguistics*, 30, s: 165-197.
- SCHLOBINSKI, P. ve S. SCHÜTZE-COBURN (1992), "On the Topic of Topic and Topic Continuity", *Linguistics*, 30, s: 89-121.
- SCHROEDER, Christoph (1999), *The Turkish Nominal Phrase in Spoken Discourse*, Harrossowitz, Wiesbaden.
- SGALL, Petr, Eva HAJIČOVÁ ve Jarmila PANEVOVÁ (1986), *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects*, Prague: Academia and Dordrecht: Reidel.
- STEEDMAN, Mark (1996), "Representing Discourse Information for Spoken Dialogue Generation", *Proceedings of International Symposium on Spoken Dialogue, International Conference on Spoken Language Processing* (held in conjunction with ICSLP-96), Philadelphia, s: 89-92.
- _____ (2000), "Information Structure and the Syntax-Phonology Interface", basılmamış metin, taslak 5.1., Pennsylvania Üniversitesi.
- TURA, Sabahat (1986), "Definiteness and Referentiality in Turkish Nonverbal Sentences": *Studies in Turkish Linguistics*, (der.) D. Slobin ve K. Zimmer, John Benjamins, Amsterdam, s: 165-195.
- UNDERHILL, R. (1972), "Turkish Participles", *Linguistic Inquiry*, 3, s: 87-99.
- VALLDUVÍ, Enric (1992), *The Informational Component*, Outstanding Dissertations in Linguistics, Garland Publishing.
- _____ (1993), "Information Packaging: a survey", Research Paper HCRC/RP-44, Human Communication Research Centre, University of Edinburgh.

_____ ve R. ZACHARSKI (1994), "Accenting Phenomena, Association with Focus, and the Recursiveness of Focus-Ground": *Proceedings of the 9th Amsterdam Colloquium*, (der.) P. Dekker ve M. Stokhof, Amsterdam, s: 683-702.

_____ ve Elisabet ENGDAHL (1996), "The Linguistic Realization of Information Packaging", *Linguistics*, 34, s: 459-519.

Özet

Bu çalışmada Türkçede bilgi yapısının biçimlenişi ve dilsel gerçekleşimi araştırılmıştır. Çalışmamızda ele alınan temel sorunlar, Türkçede bilgi yapısının hangi dilsel düzlemlerde biçimlendiği ve yüzey yapıdaki görünüm açısından hangi dilsel araçlarla ve ne şekilde gerçekleştirildiğidir. Bu temel sorunlar bağlamında, Türkçede bilgi yapısının içsel olarak nasıl bir bölümlenme içerdiği, sözdizimsel olarak belirli bir odak konumunun bulunup bulunmadığı, bilgi yapısı açısından özel (ve değişmez) işlevli dilsel yapıların var olup olmadığı gibi sorunlar da ele alınmıştır.

Birinci bölüm, Türkçede bilgi yapısının biçimlenişi sorununu ele almaktadır. Bu konu üzerine yapılmış olan önceki çalışmalarda Türkçede bilgi yapısının özellikle sözdizimsel düzlemde biçimlendiği görüşü ileri sürülmüş, ayrıca AÖ anlambilimi ve sesbilimsel etkenlerin de bilgi yapısı üzerinde etkili olduğu düşünülmüştür. Bu çalışmalarda, sözdizimsel düzlemde sözcük dizilişi, anlambilimsel düzlemde belirlilik ve sesbilimsel düzlemde de tümce vurgusu, bilgisel bileşenlerin kodlanmasında kullanılan araçlar olarak belirlenmiştir. Ancak, bu bölümde ele alınan olgu ve örnekler, Türkçede bilgi yapısının yalnızca sözcük dizilişi ve tümce vurgusu ile ilişkili olduğunu, AÖ anlambilimi ile doğrudan ilişki kurmadığını göstermiştir. Bu bölümde, ayrıca, bilgi yapısının konu, odak ve eklentiden oluşan üçlü bir bölümleniş içerdiği ve Vallduví (1992)'de önerilen bilgi yapısı modelinin Türkçede bilgi yapısının açıklanmasında kullanılabileceği de açığa çıkmıştır.

İkinci bölüm, Türkçede bilgi yapısının dilsel gerçekleşimini konu edinmektedir. Bu bölümde, bilgi yapısının sözdizimsel ve sesbilimsel düzlemlerin sürekli etkileşimiyle gerçekleştiği, bunlardan yalnızca birinin ele alınmasıyla bilgi yapısının açıklanamayacağı görüşü temel alınmakta ve incelenen olgu ve örneklerle bu varsayım desteklenmektedir. Bu bölümde, sözcük dizilişi ve vurgulama düzeninin

belirtili/belirtisiz görünümleri belirlenmekte ve Türkçede bilgi yapısının dilsel gerçekleşimi bu doğrultuda ele alınmaktadır. Bu bölümde, ayrıca, sunucu odak ve karşıtsal odak ayrımının Türkçede bilgi yapısı ile doğrudan ilişkili olduğu, bunların, sırasıyla, sözdizimsel ve ezgisel odaklama stratejileriyle ilişkilendiği ve bu stratejilerin de yapısal ve kullanımsal açıdan farklılıklar taşıdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bilgi yapısı bileşenlerinden yalnızca birini, özellikle konu ya da odağı, yansıtmaya ilişkin dilsel yapıların olmadığı, yani çalışmamızda Türkçe için belirlenen bilgi yapısı modelinin incelenen tüm dilsel yapıları açıkladığı da, bu bölümde ulaşılan sonuçlar arasındadır.

Abstract

This study aims to scrutinize the formation of information structure in Turkish and its linguistic realization. In which linguistic levels and through which linguistic means in the surface structure information structure in Turkish is formed and how it is realized are the major concerns of our study. In this frame, the questions such as what kind of internal organisation information structure in Turkish contains, whether information structure in Turkish holds focus position in the syntactic level and if Turkish, with regard to information structure, bears linguistic structures which function as unique (and permanent) are dealt with in the study.

Thus, Chapter I examines the formation of information structure in Turkish. In the previous studies dealing with the subject, it has been claimed that information structure in Turkish is formed particularly in the syntactic level and that NP semantics as well as phonological parameters have influence on information structure. In the studies of concern, word order in the syntactic level, definiteness in the semantic level and sentential stress in the phonological level have been offered to be the means that are used for the coding of informational components. Chapter I of our study, on the other hand, offers some linguistic facts and examples which point to the fact that information structure in Turkish bears direct relation not to NP semantics but only to word order and sentential stress. The chapter also reveals that information structure in Turkish is tri-partite, which has topic, focus and tail, and that information structure model offered by Vallduvi (1992) can be used to unfold information structure in Turkish.

Chapter II deals with the linguistic realization of information structure in Turkish. The chapter is based on the conception that information structure in Turkish

is realized through continuous interaction of the syntactic and phonological levels and aims to support the view through the analysis of certain linguistic facts and examples. The marked/unmarked forms of word order and stress patterns are determined in this chapter and the realization of information structure in Turkish is studied accordingly.

As a result of the analysis in Chapter II, our study attains the conclusion that the difference between presentational focus and contrastive focus has direct relationship with information structure in Turkish and they are related to syntactic and prosodic focusing strategies respectively. Also, these strategies have differences structurally and pragmatically.

Another result achieved in the study is that it is not possible to claim the presence of linguistic structures which operate to code only one informational component, such as topic or focus independently. Consequently, we believe, the information structure model we propose for Turkish can be used to explain all the linguistic structures examined in this study.